

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ
ИМЕНИ Д.А. ҚОНАЕВА

№4
2022

ХАБАРШЫ

Д.А. ҚОНАЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ
ЗАҢ АКАДЕМИЯСЫ

Журнал 15.01.1999 жылдан бастап шығады.
Тоқсан сайын шығады.

Журнал издаётся с 15.01.1999г.
Выходит ежеквартально.

Қазақстан Республикасының инвестициялар және даму министрлігінде тіркелген
Тіркелу номері: 15710-Ж
Тіркелу күні: 24 қараша 2015ж., Астана қ.
Меншік иесі: «Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы» мекемесі
Мақсаты мен міндеттері: академияның және басқа да оқу орындарының профессорлық – оқытушылық құрамының, сонымен қатар тәжірибедегі қызметкерлердің ғылыми мақалаларын жарыққа шығару.

Зарегистрирован в Министерстве по инвестициям и развитию Республики Казахстан.

Регистрационный номер: 15710-Ж.

Дата регистрации: 24 ноября 2015 г., г.Астана.

Собственник: Учреждение «Евразийская юридическая академия им.Д.А.Кунаева».

Цель и задачи: публикация научных статей профессорско-преподавательского состава академии, других учебных заведений, а также практических работников.

~~~~~  
**Редакция мекен-жайы:**

Алматы қ., Құрманғазы, 107.

**Телефоны:** 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

**Адрес редакции:**

г.Алматы, ул.Курмангазы, 107.

**Телефон:** 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС  
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ**

**Автономов А.С.** – заведующий сектором сравнительного правоведения Института государства и права Российской Академии наук, доктор юридических наук, профессор (г.Москва, Российская Федерация).

**Булекбаев С.Б.** – доктор философских наук, профессор, проректор Казахского Университета международных отношений и мировых языков им.Абылай хана.

**Жалаири Ө.Ш.** - доктор юридических наук, профессор, ректор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. Председатель Совета.

**Койгельдиев М.К.** – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой КазНПУ им.Абая.

**Мауленов К.С.** – доктор юридических наук, профессор Международного университета информационных технологий .

**Рогов И.И.** – доктор юридических наук, профессор, председатель Конституционного Совета Республики Казахстан.

**Сабден О.С.** – доктор экономических наук, профессор, академик НИА РК, руководитель центра экономической политики и глобализации Института экономики КН МОН РК.

**ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА  
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

Главный редактор - **Алибаева Г.А.** – доктор юридических наук, профессор, проректор по научно-исследовательской работе Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Айтхожин К.К.** – доктор юридических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Алиева М.Б.** – кандидат филологических наук, доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Гинзбург А.Я.** – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Дауылбаев К.Б.** – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономических и общеобразовательных дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Жайлин Г.А.** – кандидат юридических наук, профессор, кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Магауова А.С.** – доктор педагогических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Сатова А.К.** – доктор психологических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

**Утибаев Г.К.** – доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.  
~~~~~

СОДЕРЖАНИЕ

М. М. Абдыкаримова, А. Сердалина Банктік несие саясатының түсінігі, мәні, даму жолдары.....	5
К. К. Айтхожин Митрополит российской адвокатуры. К 180-летию Плевако Федора Никифорович.....	10
Г. А. Алибаева, С. Д. Кошекova, Э. Н. Рахимбаев, Д. Ж. Музапар Прикладные инструменты и пошаговые рекомендации в области противодействия коррупции	20
С. Т. Абдрахманов, О. К. Ахимбеков Пропаганда или незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, прекурсоров: уголовно-правовой анализ.....	33
Г. Алим Некоторые аспекты исследования уголовно-правовой характеристики вымогательства.....	41
М. К. Баймырзаева, А. Дарюбаева Қызмет көрсету нарығының сипаттамасы және банктік қызметтерді дамытудың заманауи мәселелері	47
М. К. Баймырзаева, М. М. Абдыкаримова Банкішілік бақылау ретінде аудитті жүргізу теориясы, меншікті капиталдың мысалында..	53
Д. Ж. Белхожаева, С. М. Мадыхан, А. Жомартқызы Медиация институтын қолдану тәжірибесі және даму жолдары.....	58
Д. К. Зупаров Некоторые особенности уголовно-правовой характеристики мошенничества.....	65
Н. Б. Искаков Қазақстан Республикасында Президенттің вето құқығының қалыптасуы мен дамуы.....	68
Т. Е. Касымханова Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес неке шартының даму ерекшеліктері.....	73
Г. А. Куаналиева, А. М. Әбілда Жедел-іздістіру қызметіндегі адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау кепілдігі.....	77
Г.А. Куаналиева, И. Янтай К вопросу о совокупности уголовных правонарушений.....	82
Н. Қ. Қайырбек Адам құқығы – басты байлығымыз!.....	88
Р. Д. Қансейтов, Е. Д. Самсыбаева Заңгерлік консалтингтік фирмалар нарық субъектілері ретінде және олардың қызметінің ерекшеліктері	93
М. Р. Мадиев Права и свободы человека как объект деятельности ООН.....	98
Ж. Қ. Мұсабекова Өнеркәсіптік меншік объектісі ретінде пайдалы модельдің пайда болуы ерекшеліктері.....	105
Б. Т. Нұрмолда Кәсіпкерлікпен айналысу түсінігі, түрлері және ерекшеліктері.....	110
Ж. Т. Өтебай Неке шарты және оның жасалу ерекшеліктері.....	115
Н. Сабирова Медициналық көмекті құқықтық реттеудің халықаралық стандарттары.....	121
М. Е. Сагиндыков Парламентаризмнің теориялық негіздері	125

Ә. Е. Сердалиева	
Конституционный принцип разделения государственной власти.....	132
Б. Серікұлы	
Анализ современных возможностей криминалистики в практике правоохранительных органов.....	137
А. М. Сулейменов	
Халықаралық құқық теңдік пен теңсіздігі.....	142
Ә. Н. Тәжібай	
Конституциялық қадағалаудың теориялық аспектілері.....	146
Т. Т. Дюсебаев	
Алқабилер соты: тарихы және қазіргі кездегі тәжірибесі.....	152
Д. А. Чажабаев	
Азаматтардың өмірі мен денсаулығына келтірілген моральдық зиян үшін жауапкершілік.....	157

М. М. Абдыкаримова

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы
Алматы қ., mira_razh@mail.ru*

А. Сердалина

*4 курс студенті, «Қаржы» БББ,
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы
Алматы қ., mira_razh@mail.ru*

БАНКТІК НЕСИЕ САЯСАТЫНЫҢ ТҮСІНІГІ, МӘНІ, ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада мақсат - тақырыпты теориялық тұрғыдан банктердегі несие саясатты жан жақты зерттеу, банктік қызметің қазіргі уақытта қалыптасқан жағдайын қарастыру мен Қазақстан банктік саласының даму жолына және оның несиелік саясатына себеппен қатысты ғылыми көзқарас қалыптастыру. Банктің нарықтық инфрақұрылымының мәні - өзара институттарының жүйесі, өз кезегінде, банк жүйесінің ішкі жиыны болып табылады, функционалды жеке банктік қызметтер клиенттерінің, жұмыскерлерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін болып табылады. Қазақстан Республикасындағы банктің нарықтық инфрақұрылымының дамуының келешекті бағыттарын анықтау. Осы тақырыпта кәсіби әдебиетті зерттеу жүргізілді.

Экономикалық әдебиетте банк инфрақұрылымының екі айырмашылығы бар блоктары бар: ішкі және сыртқы. Біріншісі банк ішіндегі тұрақтылықты қамтамасыз етеді, екіншісі сыртқы ортамен өзара әрекеттесуде. Ішкі инфрақұрылым элементтері: кредиттік мекеменің мәртебесін анықтайтын заңдар және оларды жүргізетін операциялар тізбесі; банктің заңнамалық талаптарды орындайтын және өз клиенттерінің мүдделерін қорғайтын кредиттік мекемедегі операцияларды жүргізудің ішкі регламенттері, әдістері мен ережелері; бухгалтерлік есепті, есеп беруді, аналитикалық базаны, компьютерлік деректерді өңдеуді, байланыс жүйелерін және т.б. несие беру жүйесінде қабылданады; кредиттік мекеменің басқару аппаратының құрылымы.

Кілт сөздер: несие теориясы, несие түрлері, банктің несие саясаты, банктік несиелеу процестері, банктік несиенің принциптері.

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ, ПУТИ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация. Целью данной статьи является комплексное изучение предмета с теоретической точки зрения кредитной политики в банках, рассмотрение современного состояния банковской деятельности и формирование научного подхода к развитию казахстанского банковского сектора и его кредитной политики. Сущность банковской рыночной инфраструктуры составляет система взаимных институтов, которая, в свою очередь, представляет собой подмножество банковской системы, функциональное персональное банковское обслуживание для удовлетворения потребностей клиентов и сотрудников. Определение перспективных направлений развития рыночной инфраструктуры банка в Республике Казахстан. На эту тему было проведено исследование профессиональной литературы.

В экономической литературе выделяют два отдельных блока банковской инфраструктуры: внутреннюю и внешнюю. Первая обеспечивает стабильность внутри банка, вторая во взаимодействии с внешней средой.

Элементы внутренней инфраструктуры: законы, определяющие статус кредитной организации и перечень операций, их осуществляющих; внутренние положения банка, методы и правила проведения операций в кредитной организации, выполняющей требования законодательства и защищающей интересы своих клиентов; учет, отчетность, аналитическая база данных, компьютерная обработка данных, системы связи и др. приняты в кредитной системе; структура аппарата управления кредитной организации.

Ключевые слова: теория кредита, виды кредита, кредитная политика банка, банковские процессы кредитования, принципы кредита банка.

CONCEPT, MEANING, DEVELOPMENT WAYS OF BANK CREDIT POLICY

Abstract. The purpose of this article is to comprehensively study the subject from a theoretical point of view of credit policy in banks, to consider the current state of banking activity and to form a scientific approach to the development of Kazakhstan's banking sector and its credit policy. The essence of the bank's market infrastructure is the system of mutual institutions, which, in turn, is a subset of the banking system, functional personal banking services to meet the needs of clients and employees. Determination of the future directions of the development of the market infrastructure of the bank in the Republic of Kazakhstan. A study of professional literature was conducted on this topic.

In the economic literature, there are two distinct blocks of banking infrastructure: internal and external. The first ensures stability within the bank, the second in interaction with the external environment.

Elements of internal infrastructure: laws defining the status of a credit institution and a list of operations conducting them; the bank's internal regulations, methods and rules for conducting operations in a credit institution that fulfills legal requirements and protects the interests of its clients; accounting, reporting, analytical database, computer data processing, communication systems, etc. accepted in the lending system; the structure of the management apparatus of the credit institution.

Key words: theory of credit, types of credit, credit policy of the bank, banking lending processes, principles of bank credit.

Несиелік саясат банктің стратегиясын оның тәуекелді басқару облысындағы саясаттарын ескере отырып жасалады. Несиелердің мынадай түрлері болады:

Банктік - бұл банктік мекемелер қайтарымдылық шарттарымен ақшалай несие түрінде және пайыздарды төлей отырып беретін кредит;

Мемлекеттік - бұл мемлекет кредитор ретінде әрекет ететін кредиттік қатынастардың жиынтығы;

Несие қызметкерлеріне - бұл несие ұсынатын кәсіпорын қызметкерлерге арналған жеке мақсаттарды жағдайларда, қайтару және пайыздарды төлеумен немесе өтеусіз;

Вексель - бұл банктер вексель ұстаушыларына және жеткізушілердің-өз сатып алушыларына беретін кредит;

Факторинг-әдетте 180 күннен аспайтын қысқа мерзімді дебиторлық берешекті сатып алу жолымен өнім берушінің факторингтік компаниясының кредит беруі;

Коммерциялық - бұл тауарды сатушы сатып алушыға төлемді кейінге қалдыру және т.б. түрінде беретін кредит.

Несие беру, қарыздар тәртібі мен шарттары қолданыстағы 1 шілдеде 1999 ж. № 409 қабылданған ҚР Азаматтық кодексімен (ерекше бөлімі) және басқа да заң актілерімен және заңдарымен реттеледі.

Кредиттер қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді болуы мүмкін. Қысқа мерзімді кредиттерге 12 айдан аспайтын мерзімге берілетін несиелер жатады.

Орта мерзімді кредиттерге 1 жылдан 5-7 жылға дейінгі мерзімге берілетін кредиттер жатады. 5-7 жылдан астам мерзімге берілетін кредиттер ұзақ мерзімге жатады. Қарыздар мақсатты және мақсатсыз болуы мүмкін, бұл талаптар қарыз шартында айтылады. Егер қарыз мақсатты деп танылса, онда Қарыз берушінің қарыздың мақсатты пайдаланылуын бақылауды жүзеге асыруға құқығы бар. Қарыз алушы өз кезегінде ҚР АҚ 720-бабының 2-тармағына (ерекше бөлім) сәйкес бақылауды жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті. Кәсіпорын алған немесе берген кредиттер мен қарыздар кәсіпорынның есеп саясатына сәйкес бухгалтерлік есепте ескеріледі.

Несиелік саясат несиелік қызметтің төмендегідей негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді:

- несиенің берілуіне және несиелік портфельді басқаруға жауап беретін банк қызметкерлері жетекшілікке алатын объективтік стандарттар мен критерийлерін;
- несиелеу облысындағы стратегиялық шешімдерді қабылдайтын тұлғалардың басты іс – әрекеттерін;
- сыртқы аудит қызметтерінің жұмысын және банктегі несиелік қызметтің сапалылығын;
- ішкі бақылау қағидаларын.

Несиелік саясат банк қызметін диверсификациялаудағы (әр тараптанды-рудағы) іс-әрекеттердің тізбектелуін қамтамасыз ету үшін және несиелік қызметкерлердің лауазымды міндеттерін анықтау үшін қажет. Несиелік саясатты іске асырудың белгілі бір тәртібі болмайынша несиелеудің біртұтас ережелерін тәжірибеге енгізу мүмкін емес. Сондықтан да, жазбаша түрде жазылған несиелік саясат пен оны іске асырудың соған сәйкес ережелері несиелік процесті жүргізудің негізін құрайды [1].

Несиелік саясат – бұл жеке және қоғамдық мүдделерге сәйкес ссудалық капиталды орналастыратын кредитор ретінде банктің қызметі.

Несиелік саясаттың мақсаты қосымша ақша қаражаттарының түсуінде клиенттердің қажеттілігін қанағаттандыру бағытында банк қызметінің соңғы қорытындысын көрсетеді. Қайтару негізінде түскен бұл қаражаттар кәсіпорынның, ұйымның, басқа да заңды және жеке тұлғалардың өмірлік қызметін қамтамасыздандырады, өндірістік процестердің үздіксіздігіне жағдай жасау. Банк өзінің клиенттерінің болашақ серіктестестіктері болып, жаңа өнімдердің өндірісіне, жаңа және әрекет етуші ұйымдардың дамуына, жаңа өндіріспен аймақтардың, халық шаруашылығының салаларының дамуы бойынша мемлекеттік бағдарламаның дамуына көмектеседі.

Банк мақсатын анықтау үшін қажетті ресурс таңдау да маңызды. Мәселен, маркетинг саласы бойынша банк басшылары қабылдаған банк дамуының түпкілікті мақсаты банктің клиенттер мен әріптестерге қатысты ұстанымын білдіреді. Сонымен бірге банк акционерлердің негізгі құндылығына және даму тәжірибесіне байланысты корпоративтік мәдениетке, банктің нарықтағы орны мен роліне, ресурстардың сипаты мен үлесіне, тәуекел дәрежесіне және т.б. айрықша ықылас бөледі.

Аталған жеке мақсаттарды келістіру нәтижесінде мүдделі тараптардың арасында уағдаластыққа ымырашылдыққа қол жеткізу арқылы мақсаттарды үйлестірудің көп факторлы күрделі міндеті туындайды. Сондықтан коммерциялық банктің негізгі мақсаты -

кең мағынада қолданылатын оның дамуы. Коммерциялық кәсіпорынның экстенсивті дамуы және интенсивті дамуы (сапалық сипаттамасы), яғни әрекет ету тиімділігінің артуы сондай-ақ, банктің әлеуметтік институт ретінде дамуы: акционерлердің, клиенттердің, банк қызметкерлерінің мүддесін қамтамасыз етуі тұрғысында және банктік қадағалау органдары жағынан дамуы сөз болады.

Банктің несиелік саясатын банк саясатының бір элементі ретінде қарастыра отырып несиелік саясатының мақсаты банктің жалпы стратегиялық мақсатымен органикалық байланыста болатыны атап өту орынды. Коммерциялық банктің банк саясаты мен несиелік саясаты ортақ бір мақсатқа жұмылған – салымшылардың ақша қаражатынан пайда

табу, сондай-ақ банктің орнықтылығымен пайдасының өсуіне кепілдік беретін қызмет түрін көбейту және көлемін ұлғайту бағытында банктің үздіксіз дамуы. Бұдан шығатыны: несиелік саясатының мақсаты тартылған қаржыны тиімді орналастыру үшін жағдай жасау, банк пайдасының өсімін қамтамасыз ету (несиелік операцияларының табысын көбейту және депозит операцияларының шығынын азайту, сондай-ақ сапасы төмен несиелік шығынын болдырмау).

Талдау нәтижесі бойынша мынадай қорытындыға келуге болады: коммерциялық банктің несиелік саясатының мақсаты мәселелерді біріктіреді.

Жалпы жоғарыда аталған принциптерді сақтау банктің несиелік саясатының тиімділігін арттыру үшін маңызды шарт болып табылады.

Табыстылық принципі банк дамуының жекелеген уақыт бөлігінде орындалмауы да мүмкін немесе бүркемеленіп тұрады (мәселен, банктің тактикалық мақсаты жалпы мақсатпен сәйкес келмеген кезде).

Несие байланысын реттеу кезіндегі мүмкіндіктердің кешені несиелік саясатының оңтайлы нұсқасын алға қояды. Латынша *optimus* – неғұрлым қолайлы, неғұрлым сәйкес, ең үздік.

Осылайша, біздің ойымызша, коммерциялық банктің оңтайлы несиелік саясатын жалпылай алғанда банктің шығынын жауып, белгілі бір пайдасын таза табысын әкелетін саясат деп анықтауға болады. Сонымен бірге банк қызметінде табыстың немесе тіпті шығынның болмауы тиімсіз несиелік саясаттың нәтижесі сияқты қаралмауға тиіс. Банктің несиелік саясатын әзірлегенде стратегиялық және тактикалық мақсаттар есепке алынады. Шынында да банк қызметіндегі және оның несиелік саясатындағы басымдық бағыттар банктің несиелік операцияларының пайдасын, сенімділігін, қауіпсіздігін қамтамасыз ететін болу қажет. Жалпы алғанда коммерциялық банктің несиелік саясатының дәл осы принциптерінің сақталуы тиімді және оңтайлы несиелік саясаттың критеріі болып саналады.

Теориялық тұрғыдан келгенде оңтайлы несиелік саясатын статикалық және динамикалық оптимум деп бөлуге болады. Статикалық оптимум банк дамуының деңгейін, жүргізілетін операциялар мен қызмет санын, банктің еңбек, материалдық, қаржылық ресурсын анықтайды. Ал динамикалық – мүмкін болатын өзгерістерді ескере отырып, осы параметрлерді болашақ жоспарда әзірлейді. Статикалық оптимум әдетте есеп балансы бойынша анықталады, өткен кезеңдегі қаржы мен инвестиция көздерінің құрылымы пропорциясы туралы қажетті ақпарат алады. Алайда озық нұсқа таңдау үшін бұл жеткіліксіз, өйткені есеп балансында бұған балама жоқ. Сол себепті экономиканың кез келген субъектісінің, банктердің қызметінің негізі болып табылатын жоспарлы құжаттар (бизнес-жоспар, маркетинг жоспары, несиелік саясатының жоспарлы құжаты) әзірлеу қажет.

Әрбір банк өзінің несиелік саясатын құруда немесе оны жүзеге асыру барысында несиелік саясатты оңтайландыру принциптерін орындаған жөн. Себебі жүйелі, тиімді, ғылымға негізделген, элементтері бір-бірімен байланысқан несиелік саясат банктің неғұрлым жоғары табыстылығын қамтамасыз етеді.

Сонымен, қорыта айтқанда, әрбір коммерциялық банк барынша өз пайдалылықтарын арттыру үшін тиімді әрі дұрыс ұйымдастырылған несиелік саясатын жүргізу керек. Яғни, динамикалық және статикалық оңтайландыру тұрғысынан алғанда банк өзінің даму деңгейін айқындау үшін қаржылық, материалдық, еңбек ресурстарын толық анықтап, мүмкін болатын өзгерістерге сәйкес банк жоспарын әзірлеу қажет. Осы жоспарға сәйкес банк өз міндеттерін жүзеге асыра береді.

Банктің несиелік беру процесін ұйымдастыру тәртібі.

Несие процесі өтінішті өндеуден басталады және несиенің толық жабылуы-мен аяқталады. Отандық банктердің басым көпшілігінде несиелік процесін ұйымдастыру жөніндегі негізгі жұмыс мынадай кезеңдерден тұрады:

1-кезең. Несиелік өтініштерді жинау.

2-кезең. Клиенттермен әңгіме жүргізу.

3-кезең. Несиені беру және оның формасы туралы шешім қабылдау.

4-кезең. Несиелік мәліметті рәсімдеу.

5-кезең. Несие алған клиенттермен жұмыс.

6-кезең. Несиені пайызымен қайтару және несиені жабу.

1-кезеңде несиеге сұраным туралы ақпарат жиналып, оған талдау жасалады және өтініштер алдын ала іріктеледі. Содан соң мына негізгі принцип сақталу керек: қарыз алушылар туралы банкке түскен барлық ақпаратты несие қызметкерлері жазбаша тіркеп отырады және онда мынадай негізгі мәліметтер болу керек: қарыз алушының аты-жөні; сұралған несиенің сомасы; мерзімі; несиенің мақсатты орны; несие қажеттілігінің негізділігі. Бұл кезеңде банктің несие офицерінің алдында әңгіме жүргізуге дайындалу және қарыз алушы туралы неғұрлым толық ақпарат алу міндеті тұрады. Әңгіме жүргізу мен сараптама жасау алдында несие офицері өзіне келген құжаттармен алдын ала танысады. Ол құжаттарға мыналар жатады:

- Несиелік өтініш.
- Қарыз алушының анкетасы.
- Шаруашылық субъектісі жарғысының көшірмесі.
- Құрылтайшылық келісім-шарттың көшірмесі.
- Мемлекеттік тіркелу туралы куәлік.
- Статистикалық басқармасының тіркеу карточкасы.
- СТН растамасы.
- Өткен 2 жыл ішіндегі және осы жылғы есеп беру кезеңіндегі бухгалтерлік есептеме формалары (№1, №2, №3 формалары).
- Несиеқорлық және дебиторлық қарыздың (оның пайда болу себебі, шарты мен уақыты көрсетіледі) түсініктеме қағазы.
- Қарыздар мен №2 карточканың жоқтығы туралы қызмет көрсетуші банктің анықтамасы.
- Бюджет төлемдері бойынша қарыздың жоқтығы туралы салық комитетінің анықтамасы.
- Техникалық-экономикалық негіздеме немесе бизнес-жоспар.
- Контрактілер, келісім-шарттар (технология мен жабдықтарды, шикізаттар мен материалдарды жеткізу, дайын өнімді өткізу тармақтары міндетті түрде бірге көрсетіледі).
- Кепіл және кепілдемелік құжаттар.
- Несие тарту және кепіл салуға келісім туралы акционерлердің жиналысының (серіктестік мүшелерінің) шешімі [2].

Ақпарат көздеріне сүйене отырып қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелер болады деп есептеледі. Тәжірибеден қысқа мерзімді қарыз деп ұйымның коммерциялық несиесі түрінде ұсынылған төленуге тиісті шоттары; мемлекет алдындағы салықтар бойынша төлемдерін айтамыз.

Барлық міндеттемелер өтелу мерзімі бойынша анықталынады, сол себепті төлемдерді кешіктірумен байланысты мәселелер, айыппұлдар, өсімпұлдар пайда болады. Міндеттемелер бабындағы қысқа мерзімді міндеттемелердің ішіндегі кредиторлық берешектер қиындық туғызып отыратын бапқа жатады.

Кез келген компания қарыздарын мейлінше қысқартып отыруға тырысады. Жеке меншік немесе мемлекеттік ұйым болғанына қарамастан басқа ұйымның мүлкін заңсыз пайдалануды мұқият бақылап отырулары қажет. Ұйым ішіндегі қаржылық талдау мен басқарушылық бақылау, есептік тәртіп қарыздарды төмендетудің тәсілі болып табылады.

Нарықтағы барлық компаниялардың көздеген мақсаты мол пайда табу екені айқын, сол себепті ұйым қызметін талдау барысында міндеттемелер туралы егжей тегжейлі зерттеулер маңызды роль атқарады.

Ұйым ішіндегі кредиторлық берешектің есебін дұрыс ұйымдастыру әртүрлі мәселелерді шешуге ықпал етеді. Тиімді төлем тізбесін құру компания жұмысын тұрақтандыруға көмектеседі. Әр бір операция бойынша талдамалық есепті ретке келтіру

уақытты үнемдеу мен оны бақылауға мүмкіндік береді. Баптардың мерзімдері, уақыттылығына қарай топтастыру мәселелерді шешуге уақытты азайтуға жол ашады. Міндеттемелер есебін тиімді ұйымдастыру қазіргі таңдағы және болшақтағы қарыздарды төмендетуге ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Закон Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» от 31.08.1995 г. № 2444 [Электронный ресурс]: // Ресурс удаленного доступа www.zakon.kz.
- 2 Купцов, М.М. Денежное обращение, финансы, кредит и налоговая система: Учебное пособие [Текст]: / М.М. Купцов. - М.: ИЦ РИОР, 2013. - 121 с.

УДК 347.965

К. К. Айтхожин

*Евразийская юридическая академия имени Д. А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы*

МИТРОПОЛИТ РОССИЙСКОЙ АДВОКАТУРЫ. К 180-ЛЕТИЮ ПЛЕВАКО ФЕДОРА НИКИФОРОВИЧА

Аннотация. Плевако Фёдор Никифорович (1842-1908), выпускник юридического факультета Московского государственного университета, прошел путь от помощника присяжного поверенного до выдающего адвоката России. Почти сорок лет отдал правозащитной деятельности Плевако, как человек огромного ума, сердца и таланта, самородный, чисто национальный талант. Он видел призвание в высоком нравственном служении обществу, в защите справедливости, прав и интересов людей. Прекрасные образцы его судебного ораторского искусства вошли в золотой фонд русской культуры, стали ее историческим духовным наследием. Представляется необходимым, чтобы и в Казахстане всецело сохранялась светлая память о выдающемся сыне казахского народа - Федоре Никифоровиче Плевако. Его имя должны носить площади и улицы городов, учебные заведения, и, прежде всего, юридические вузы и колледжи нашей страны.

Ключевые слова: адвокатура, адвокат, суд, судебная система, судебная речь, судебный процесс, судебное красноречие, ораторское искусство.

РЕСЕЙ АДВОКАТУРАСЫНЫҢ МЕТРОПОЛИТІ. ПЛЕВАКО ФЕДОР НИКИФОРОВИЧТИҢ 180-ЖЫЛДЫҒЫНА

Аңдатпа. Плевако Федор Никифорович (1842-1908), Мәскеу мемлекеттік университетінің Заң факультетінің түлегі, алқабилердің көмекшісінен Ресейдің көрнекті адвокатына дейін барды. Плевако үлкен ақыл, жүрек және талант иесі, табиғи таза ұлттық талант ретінде қырық жылға жуық уақытын құқық қорғау қызметіне берді. Ол қоғамға жоғарғы өнегелік қызметті, адамдардың құқықтары мен мүдделерін, әділдікті қорғауды борыш көрді. Оның сот шешендік өнерінің тамаша үлгілері орыс мәдениетінің алтын қорына еніп, оның тарихи рухани мұрасына айналды. Қазақстанда да қазақ халқының көрнекті ұлы - Федор Никифорович Плевако туралы жарқын естелік сақталуы қажет сияқты. Оның есімін қалалардың алаңдары мен көшелері, оқу орындары, ең алдымен еліміздің заңгерлік университеттері мен колледждері алып жүруі керек.

Кілт сөздер: адвокатура, адвокат, сот, сот жүйесі, сот сөзі, сот процесі, сот шешендігі, шешендік өнер.

METROPOLIT OF THE RUSSIAN BAR. TO THE 180TH ANNIVERSARY OF FYODOR NIKIFOROVICH PLEVAKO

Abstract. Fyodor Nikiforovich Plevako (1842-1908), a graduate of the Faculty of Law of Moscow State University, went from assistant sworn attorney to issuing lawyer of Russia. Plevako devoted almost forty years to human rights work as a man of great intelligence, heart and talent, a native, purely national talent. He saw a vocation in high moral service to society, in the protection of justice, rights and interests of people. Beautiful examples of his judicial oratory art entered the golden fund of Russian culture, became its historical spiritual heritage. It seems necessary that the bright memory of the outstanding son of the Kazakh people - Fyodor Nikiforovich Plevako - should be fully preserved in Kazakhstan. His name should be borne by the squares and streets of cities, educational institutions, and, above all, law universities and colleges of our country.

Key words: advocacy, lawyer, court, judicial system, judicial speech, judicial process, judicial eloquence, oratory elocution.

Многими российскими исследователями отмечается, что за всю историю адвокатуры в России не было в ней более яркой личности, человека более популярного, чем Федор Никифорович Плевако, оставившего неизгладимый след в памяти своих современников. «Плевако. ... Во второй половине XIX – начале XX вв. это имя знали все, от мала до велика, знали не только в России, но и за ее пределами, - отмечалось исследователями. - В наше время это имя стало до известной степени нарицательным для обозначения выдающего оратора» [1, с.798].

Примечательно, что в годы жизни адвоката Плевако Ф.Н. в Москве было общепринятым мнение о том, что в «белокаменной» есть пять главных достопримечательностей: «Царь-колокол», «Царь-пушка», Собор Василия Блаженного, Третьяковская галерея и Федор Плевако». Поданные Российской империи, включая правовую элиту России, и простой народ, ценили Плевако выше всех адвокатов как «великого оратора», «гения слова» и даже «митрополита адвокатуры», заслужившего такое отношение своим огромным талантом. Сама фамилия Плевако стала нарицательной в России как синоним выдающегося адвоката и адвокатского красноречия: «Найду другого «Плеваку», - говорили и писали в народе. Письма же к Ф.Н. Плевако адресовались в основном следующим образом: «Москва. Новинский бульвар, собственный дом. Главному защитнику Плеваке». Или просто: «Москва. Федору Никифоровичу».

Фёдор Никифорович Плевако родился 25 апреля (по старому стилю - 13 апреля) 1842 г. в городе Троицк Оренбургской губернии (ныне – Челябинской области). По некоторым

данным, Ф. Н. Плевако был сыном польского (литовского или украинского) дворянина, члена Троицкой пограничной таможни, надворного советника Василия Ивановича Плевак и крепостной калмычки Екатерины Степановой.

Большая же часть биографов Плевако считает, что мать адвоката является казашкой, урожденной «Ольмесек Алдаркызы» (в переводе с казахского означавшей «неумирающая»). Так, российские исследователи биографии знаменитого адвоката Смолярчук В.И., Троицкий А.Н., Темник Л., Сайфульмулюков Р. называют его мать «крепостной киргизкой (казашкой)», отмечая, что в Троицке Ольмесек жила вместе с крепостными слугами приютившей ее семьи. При этом подчеркивается, что мать Плевако, возможно, была родом из богатой и знатной казахской семьи. По некоторым сведениям, девочка могла быть похищена российскими казаками во время одного из набегов на казахские аулы Троицкого уезда Оренбургской губернии. По воспоминаниям самой матери Ф.Н. Плевако на склоне лет: «Жили мы в степи, недалеко от Троицка, в войлочной кибитке. Жили очень богато, кибитка была в коврах, я спала, как и старшие, под меховыми одеялами и на меховых подстилках. На стенах висели сабли, ружья и богатые одежды, и на себе я помню наряды и монеты» [2, с.12].

Так как родители не состояли в официальном церковном браке, Фёдор считался незаконнорожденным, поэтому отчество Никифорович было взято для него по имени крёстного отца его старшего брата Дормидонта – Никифора. Дети Плевако получили вначале превосходное домашнее образование, так к шести годам Федор уже свободно читал, и, прежде всего, основные произведения русской классики, в девять лет стал проявлять интерес к фундаментальному труду выдающегося русского историка Н.М. Карамзина «Истории государства Российского». В дом приглашались учителя, которые учили детей грамматике, математике, географии, истории и немецкому языку. С семи лет Фёдор стал посещать приходское училище, а с 8 до 9 лет учился в уездном училище. При этом за успехи в учебе был назначен классным аудитором.

После отставки В.И. Плевак в июне 1851 г. с семьей переезжает в Москву, где Федор продолжает образование в коммерческом училище на Остоженке, прославившись математическими способностями. К концу первого года учёбы имена Федора и его брата Дормидонта были занесены на «золотую доску» училища. В июне 1852 г. Федор сдал переводной экзамен с наградой. Но позднее братья исключаются из коммерческого училища, как имеющие статус «незаконнорождённых». Осенью 1853 г. благодаря долгим родительским хлопотам Фёдор и Дормидонт были приняты в 3 класс 1-ой Московской гимназии на Пречистенке. По некоторым источникам, по большей части, именно благодаря матери, потерявшей здоровье в решении этих проблем, удалось продолжить обучение в гимназии. За эти заботы Фёдор Плевако всю жизнь был благодарен матери. Биографами адвоката отмечалось в этой связи, что возможно по этой причине беззаветной материнской любви впоследствии от речей знаменитого адвоката в суде о матерях своих подзащитных, слёзы наворачивались на глаза даже у конвоиров подсудимых.

В 1-ой Московской гимназии на Пречистенке учились также многие поданные, ставшие впоследствии известными деятелями России. Так, в третий класс Московской гимназии в 1853 г. поступил и Пётр Кропоткин, в дальнейшем - известный революционер-анархист, учёный-географ.

После окончания гимназии с золотой медалью, Ф.Н. Плевак в сентябре 1859 г. поступает на юридический факультет Московского государственного университета. Первые три курса университета он числился вольнослушателем и лишь на старших курсах стал учиться на очном отделении юридического факультета МГУ. По сведениям, полученным из Музея истории юридического факультета Московского государственного университета им. М.В.Ломоносова, вольнослушатели Дормидонт и Федор Плеваки воспитывались (получили образование) в доме родителей.

Многие исследователи связывают статус такого вольнослушательства с необходимостью Федора Плевако материально поддерживать обедневшую семью в связи со

смертью отца, зарабатывая репетиторством и переводами. Именно тогда Федор начал трудоемкую и кропотливую работу над переводом книги видного немецкого юриста Г. Ф. Пухты «Курс римского гражданского права». Позже, уже став известным юристом, он издал перевод за свой счет, сопроводив его многочисленными комментариями.

В 1862 г. Ф. Н. Плевако знакомится с основными идеями готовившейся реформы судебной системы России, которые широко обсуждались среди студенческой молодежи. В это время шло утверждение основных положений судебной реформы Российской империи 1864 г. Позднее Федор Никифорович вспоминал: «Мои товарищи были из той сферы, которая вынесла бесправие на своих плечах. Это были разночинцы или молодые люди, познакомившиеся с наукой как «подданные» молодых барчуков, обогнавшие их в усвоении курса наук. Мы, студенты, еще имели кое-какое представление о тех началах, которые несла Судебная реформа, в университете профессора демонстрировали образцы западноевропейского судопроизводства на примерных процессах и обращали внимание на основные положения готовящейся Судебной реформы».

В 1864 г. Ф. Н. Плевако окончил юридический факультет Московского университета, получив степень кандидата права. Причем по окончании университета он добавляет к фамилии букву «о», называя себя с ударением на этой букве: Плевако́.

В судебную систему России Плевако вошел с первых дней проведения в жизнь прогрессивных начал судебной реформы 1864 г. Судебная реформа, одно из самых прогрессивных и последовательных из начинаний императора Александра II, провозглашала принципы всесловности, гласности и состязательности сторон судебного процесса. Формирование этих принципов в судебном процессе потребовало создания нового специального института - адвокатуры (присяжных поверенных). И лучшие представители русской адвокатуры «сразу поняли и оценили важное гражданское значение адвокатской когорты в России как единственной почти публицистической кафедры для распространения в обществе начал законности, равноправности, гуманности и честности» [1, с.782].

Первоначально Ф.Н. Плевако состоял в Москве кандидатом на судебные должности, работал на общественных началах в канцелярии председателя Московского окружного суда Е.Е. Люминарского, посоветовавшего способному юристу пойти работать в адвокатуру.

Благодаря совету видного юриста, Ф.Н. Плевако одним из первых записался помощником присяжного поверенного М. И. Доброхотова (для самостоятельной работы в качестве присяжного поверенного необходимо было быть не моложе 25 лет и иметь юридический стаж не менее 5 лет). И уже на первых судебных процессах, Плевако проявил себя как одаренный адвокат, и 19 сентября 1870 г. был принят в присяжные поверенные округа Московской судебной палаты.

Первые судебные речи Плевако, наделенного природой чудесным даром слова, сразу обнаружили огромный ораторский талант молодого адвоката. С этого времени началось его блистательное восхождение к вершинам адвокатской славы. Его популярности способствовало и то, что он первым выступил в качестве защитника на заседании только созданного Московского окружного суда, он же первым выступил и во второй судебной инстанции — судебной палате Московского округа. Фамилия Плевако появилась в газетах, извещавших о первых заседаниях новых судебных установлений, а это прибавляло ему клиентов, он прочно становился на избранный путь. В газетах и журналах его имя не сходило со страниц, а это давало ему еще большее число клиентов, что он не мог удовлетворить всех запросов, и многие дела, по которым он должен был выступить в суде, передавал коллегам и ученикам.

«Его современники и коллеги по службе, - отмечает биограф знаменитого адвоката Смолярчук В.И., - в воспоминаниях сходились на мнении, что Плевако был превосходным юристом, а оратором просто несравненным. О нем слагались легенды, и сам он сделался их героем» [3, с.782]. Вскоре он стал известен как один из лучших адвокатов Москвы, часто не только помогавший бедным бесплатно, но порой и оплачивавший непредвиденные расходы

своих нищих клиентов. Ф.Н. Плевако был широко известен и тем, что не отказывался от судебных дел крестьян, которые вел, как правило, бесплатно.

Именно Ф. Н. Плевако был одним из тех адвокатов, кто первым стал разрабатывать основы судебной риторики (красноречия) в России. Будучи оратором-импровизатором, полагаясь на силу вдохновения, Плевако произносил великолепные речи, которые становились достоянием общественности и передавались из уст в уста. «Плевако – византиец и ритор по природе, но и он поднимает интонацию лишь в самые сильные моменты речи, как делал это и Урусов, - писал видный российский адвокат С.А. Андреевский (1847-1919). – И оба эти оратора увлекали аудиторию не внешними приемами, а внутренней прелестью своего дарования» [4, с.307-308].

При этом не было в России оратора более своеобразного, чем Плевако. «Слушая его, люди поражались той высоте, которую может достичь свобода и легкость речи, - отмечалось в этой связи специалистами. - Плавные, красивые, стройные переходы в его речах производили чарующее впечатление на слушателей. Богатырская мощь его яркого слова способна была сокрушить все на своем пути. Его речи часто сравнивали с водопадом. Он без малейшего усилия выбрасывал целый каскад слов, и все они были к месту, эффектные фразы произносил твердо, звучным голосом, убедительным тоном, речь дышала плавностью и гармонией, что погружало аудиторию в благоговейное молчание перед исключительной увлекательностью и могуществом» [1, с.798-799].

В своих судебных речах Плевако избегал эксцессов, полемизировал с тактом, требуя и от другой стороны судебного процесса «равноправия в борьбе и битве на равном оружии». Например, при рассмотрении дела Дмитриевой и Кострубо-Корицкого, слушавшегося в окружном суде Рязанской губернии (1871), противником Плевако выступил присяжный поверенный князь А. И. Урусов, страстная речь которого взволновала слушателей. Плевако же изгладил неблагоприятное для подсудимого впечатление, противопоставив резким нападкам обоснованные возражения, спокойствие тона и строгий анализ улик [1, с.21-82].

Во всём блеске и самобытной силе сказалось ораторское дарование Плевако и в деле игуменьи Митрофании, обвинявшейся в московском окружном суде (1874) в подлогах, мошенничестве и присвоении чужого имущества. В этом процессе Плевако выступил гражданским истцом, обличая лицемерие, честолюбие, преступные наклонности лиц, скрывавшихся под монашеской рясой [1, с.83-169].

В своих судебных речах Плевако затрагивал острые социальные вопросы, активно участвуя в крупных политических и уголовных процессах, что было по тому времени гражданским подвигом: дело люторических крестьян (декабрь 1880 г.); дело о стачке рабочих фабрики товарищества С. Морозова (1886 г.); дело рабочих фабрики Коншинской мануфактуры (1897 г.); дело 73-х рабочих Екатеринослава (январь 1900 г.); дело рабочих Барановской мануфактуры (май 1904 г.); дело севских крестьян (1905 г.) и др.

Нередко на процессах по делам о фабричных беспорядках и в речах своих в защиту рабочих, обвинявшихся в сопротивлении властям, в буйстве и истреблении фабричного имущества, Плевако пробуждал у слушателей сострадание к людям, «обессиленным физическим трудом, с обмершими от бездействия духовными силами, в противоположность нам, баловням судьбы, воспитываемым с пеленок в понятии добра и полном достатке». И, конечно же, эти выступления адвоката, как голоса народа и голоса самой справедливости, требовали от него не только блистательного ума и такта, но и большого гражданского мужества.

При этом, защищая простых людей, адвокат Плевако блистал на судебных процессах своим красноречием ничуть не меньше, чем на громких делах. Вот один из известных примеров знаменитого красноречия Плевако. Суд рассматривает дело старушки, потомственной почетной гражданки, которая украла жестяной чайник стоимостью 30 копеек. Прокурор, зная о том, что защищать ее будет Плевако, решил выбить почву у него из-под ног, и сам обрисовал присяжным тяжелую жизнь подзащитной, заставившую ее пойти на

такой шаг. Прокурор даже подчеркнул, что преступница вызывает жалость, а не негодование: «Но, господа, частная собственность священна, на этом принципе зиждется мироустройство, так что если вы оправдаете эту бабку, то вам и революционеров тогда по логике надо оправдать».

Присяжные согласно кивали головами, и тут свою речь начал Плевако. Он сказал: «Много бед, много испытаний пришлось претерпеть России за более чем тысячелетнее существование. Печенеги терзали ее, половцы, татары, поляки. Двенадцать языков обрушились на нее, взяли Москву. Все вытерпела, все преодолела Россия, только крепла и росла от испытаний. Но теперь... Старушка ukrала старый чайник ценою в 30 копеек. Этого Россия уж, конечно, не выдержит, от этого она погибнет безвозвратно...» Старушка была оправдана судом.

По содержанию выступления Плевако отличались высоким психологизмом. Так, широко известной является в данном плане защита адвокатом владелицы небольшой торговой лавки, полуграмотной женщины, нарушившей правила о часах торговли и закрывшей торговлю на 20 минут позже, чем было положено, накануне какого-то религиозного праздника. Заседание суда по ее делу было назначено на 10 часов утра, но оно началось с опозданием на 10 минут. Все участники процесса были налицо, за исключением защитника подсудимой - Плевако. Председатель суда распорядился разыскать адвоката, и только через 10 минут Плевако, не торопясь, вошел в зал суда, спокойно уселся на месте защиты и раскрыл портфель. Председатель суда сделал ему замечание за опоздание, тогда Плевако вытащил часы, посмотрел на них и заявил, что на его часах только пять минут одиннадцатого. Председатель указал ему, что на стенных часах уже 20 минут одиннадцатого. Адвокат спросил председателя: - А сколько на ваших часах, ваше превосходительство? Председатель посмотрел и ответил: - На моих пятнадцать минут одиннадцатого.

Заслушав ответ председателя суда, Плевако обратился к прокурору: - А на ваших часах, господин прокурор? Прокурор, явно желая причинить защитнику неприятность, с ехидной улыбкой ответил: - На моих часах уже двадцать пять минут одиннадцатого. При этом он не мог знать, какую ловушку подстроил ему Плевако и как сильно он, прокурор, помог защите.

Судебное следствие закончилось очень быстро. Свидетели подтвердили, что подсудимая закрыла лавочку с опозданием на 20 минут. Прокурор просил признать подсудимую виновной. Слово было предоставлено Плевако, речь которого длилась всего две минуты: «Подсудимая действительно опоздала на 20 минут. Но, господа присяжные заседатели, она женщина старая, малограмотная, в часах плохо разбирается. Мы с вами люди грамотные, интеллигентные. А как у вас обстоит дело с часами? Когда на стенных часах - 20 минут, у господина председателя - 15 минут, а на часах господина прокурора - 25 минут. Конечно, самые верные часы у господина прокурора. Значит, мои часы отставали на 20 минут, и поэтому я на 20 минут опоздал. А я всегда считал свои часы очень точными, ведь они у меня золотые, мозеровские. Так если господин председатель, по часам прокурора, открыл заседание с опозданием на 15 минут, а защитник явился на 20 минут позже, то, как можно требовать, чтобы малограмотная торговка имела лучшие часы и лучше разбиралась во времени, чем мы с прокурором?» После такой блистательной речи Плевако, присяжные заседатели совещались всего лишь одну минуту и признали подсудимую заслуживающей снисхождения по всем пунктам обвинения. На основании вердикта присяжных заседателей суд оправдал подсудимую.

В целом для Ф.Н. Плевако, как выдающегося судебного оратора, был характерен высокий профессиональный уровень, отличавшийся не только общей эрудицией и прекрасной юридической подготовкой, но и творческой разработкой важных вопросов адвокатской защиты. При этом особо выделялось внимание и уважение адвоката к человеку, стремление понять его душевные устремления и объяснить его действия. Важно также выделить совершенство владения Плевако словом, его поразительное мастерство в

пользовании живой устной и письменной речью, их простоту, точность и выразительность. В этой связи судебная речь народного адвоката отличалась как образностью, так и меткостью словоупотребления, той особой точностью, которая отличает подлинное ораторское искусство.

В знак признания выдающихся заслуг, Ф.Н. Плевако получил чин действительного статского советника (IV класса, соответствующего по табели о рангах армейскому званию генерал-майора), потомственное дворянство, и был удостоен аудиенции у царя. Как и другие видные присяжные поверенные, он имел штат помощников. Примечательно, в частности, что помощником у него был после 1894 г. Л. В. Собинов, впоследствии знаменитый российский певец. Украшением двухэтажного особняка адвоката на Новинском бульваре (получившего в народе название «дом Плевако» и называемого так до сих пор) была библиотека. Он увлекался книгами по истории, праву, философии и постоянно брал их с собой в поездки. Так, Плевако, прекрасно знавший художественную русскую литературу, в защите Качки «как лучшим поводом воспользовался разбором некрасовского стихотворения «Еду ли ночью по улице темной ...» [4, с.288].

Примечательно, что Ф. Н. Плевако был искренне верующим человеком, и, помимо своей адвокатской деятельности, служил ктиторм (церковным старостой) в Успенском соборе Кремля. В его домашней библиотеке богословская литература занимала самое большое место. Вследствие этого, судебные речи адвоката изобилуют текстами Священного Писания и ссылками на учение святых отцов христианской церкви. Небезынтересно также, что Плевако пытался примирить взгляды Л. Н. Толстого с догматами официальной церкви, а в 1904 г. на приеме у Папы римского Пия X доказывал, что Бог один, значит, в мире должна быть одна вера, а католики и православные обязаны жить в добром согласии.

При этом Федор Никифорович всю жизнь любил и вспоминал родной город Троицк: «Едва ли я увижу тебя, да если и увижу, мало осталось в тебе старого, дорогого. Говорят мне и подтверждают сказанное присланным альбомом, что ты вырос, похорошел, стал персоной с положением: вместо приходского и уездного училищ ты украсился классической и женской гимназиями, реальным училищем. На скамьях твоих школ сидят рядом с русскими юношами и девушками татарские, киргизские и башкирские дети и соревнуются в успехах с коренным населением, выставляя иногда таких талантливых юношей, какими бы гордилось любое племя на нивах беспредельного русского царства. ... И хочется, и страшно мне повидаться с тобой после полувековой разлуки» [2, с. с.18-19].

По свидетельствам, Федор Плевако, будучи генетически, пуповиной сыном Азии, неоднократно бывал в казахских аулах, на территории Костанайской области и пограничного с Казахстаном г. Троицка [5, с.18]. Так, в 1901 г. Плевако, имеющий широкую всероссийскую известность, выступил в местном суде родного Троицка защитником богатого и влиятельного в Оренбургской губернии казаха Жусипа Жаманшалова, успешно занимавшегося предпринимательством. Зал заседаний Троицкого суда не вмещал посетителей, желавших увидеть своего знаменитого земляка.

Сам Плевако тщательно подготовился к выступлению на родине, взяв за основу своего выступления последнюю фразу из речи прокурора о том, что суд не боится богатых. По мнению Плевако, прокурор, обвиняя подсудимого в растрате посевного зерна и умышленном поджоге амбара для сокрытия следов преступления, просил обвинительного приговора не потому, что перед ним заведомо виновный, а чтобы доказать силу суда, как государственного института.

Свою двухчасовую речь, захватившую не только зал, но и судей, Федор Никифорович, раскрывая гуманный поступок подсудимого, спасшего от потенциального голода сотни казахских семей, украсил цитатами не только из Евангелия, ссылками на судебные уставы, но и примерами из западноевропейской судебной практики. После его захватывающего дух выступления, зал и даже сам судья аплодировали стоя именитому адвокату. Между тем суть запутанного судебного дела была довольно сложной из-за противоречивых и ложных

показаний свидетелей, недобросовестной юридической экспертизы, выяснявшей стоимость сгоревшего хлеба. Однако Плевако так умело «разложил все по полочкам», что суд без особых затруднений решил дело и определил настоящую меру ответственности виновного лица.

Почти сорок лет отдал правозащитной деятельности Плевако, как человек огромного ума, сердца и таланта, самородный, чисто национальный талант, стихийно мощный, не всегда ровный. Прекрасные образцы его судебного ораторского искусства вошли в золотой фонд русской культуры, стали ее историческим духовным наследием.

Годы адвокатской деятельности Ф.Н. Плевако подразделяются исследователями на два периода. Первый период его деятельности (1870-1900 гг.) характеризуется годами расцвета и вдохновения, в его судебных речах чувствовалась огромная сила, эффектные фразы произносились звучным голосом, твердым и уверенным тоном. Речи адвоката во время судебных прений текли так плавно и увлекательно, что аудитория, специально приходившая «на Плевако», молча, и с благоговением внимала тому, что оно говорил.

Во второй период его адвокатской деятельности (после 1900 г.), в речах Ф.Н. Плевако нередко чувствовалась усталость, стала замечаться апатия, спад духа боевитости. Он сам чувствовал снижение ораторского темперамента, не все его слова проникали в сознание судей и аудитории.

Почти всю свою адвокатскую деятельность Плевако был вне политики, не примыкал ни к какой политической партии, хотя и понимал свои задачи широко и служил своей юридической практикой интересам народа, являясь общественным деятелем в полном смысле этого слова. Но незадолго до своей кончины Плевако все же включился в политическую жизнь России, став депутатом 3-й Государственной думы (1907 г.) от политической партии октябристов («Союза 17 октября»), представлявшей правое крыло российского либерализма, придерживавшееся умеренно-конституционных и антиреволюционных взглядов. Политическая программа партии, названной в честь царского манифеста от 17 октября 1905 г., знаменовавшего вступление России на путь конституционной монархии, содержала требования введения бессословного независимого суда, расширения компетенции суда присяжных, принятия ряда мер в области экономики, народного образования и местного самоуправления.

Важно отметить: последние речи депутата Государственной думы Ф.Н. Плевако стали его завещанием будущему, которое он предостерегал от революционной хирургии и обращал внимание на старую истину: история повторяется, причем не обязательно как фарс, а может, как еще большая трагедия.

Федора Никифоровича отличало редкое сочетание дара импровизации и чувства юмора, которые проявлялись во множестве его острот и каламбуров. Он часто излагал свои эпиграммы и пародии на бумаге. Известно, что он печатался в московских журналах под псевдонимом Богдан Побережный. В 1885 г. попытался издавать в Москве собственную газету «Жизнь», но, к сожалению, безуспешно. В круг друзей и знакомых адвоката, любившего людей искусства, и искавшего их общества, входили широко известные артисты, художники, писатели: М.А. Врубель, К.С. Станиславский, В.И. Суриков, Ф.И. Шаляпин, М.Н. Ермолова, Л.В. Собинов и др. Время от времени Плевако устраивал дома грандиозные обеды или концерты с приглашением коллег, деятелей науки и искусства.

Ф.Н. Плевако, идеалами которого всегда были общечеловеческая культура и достоинство человеческой личности, был самобытен во всем. Как человек равнодушный, чуткий и отзывчивый на все вопросы, волнующие российское общество, он не исповедовал никаких школ и течений, во всем поступал так, как считал нужным. Он видел призвание в высоком нравственном служении обществу, в защите справедливости, прав и интересов людей. И твердо следовал этим профессиональным и нравственным принципам. Имея всероссийское признание, но никогда не пользовался любовью в высших сановных кругах за дерзость и защиту неимущих, за приверженность правде и закону. Его отточенные

аргументы о преимуществах гуманного законодательства перед жестокими карами закона, его идея правды и права для страны, веками управлявшейся неограниченным административным насилием, сохраняя актуальность во все времена, оказались необходимыми и для будущих поколений.

Самое важное - своего высокого положения в российском обществе Федор Никифорович, как личность целеустремленная и многогранная, достиг не наследственным богатством, связями и покровительством, а своим трудолюбием. Став знаменитым адвокатом, он по-прежнему оставался доступным каждому человеку народным правозащитником. «В центре его внимания как адвоката и гражданина, - как неоднократно отмечалось исследователями, - всегда был человек, каков он есть» [3, с.137]. При этом он смотрел на судебную систему не только, как на место правосудного ограждения интересов государства или интересов личности, но и как на школу для народа, из которой должны выноситься уроки уважения к человеческому достоинству и служения правде.

О Плевако говорила вся Россия, но вся его адвокатская деятельность прошла в Москве, наложившей на него свой отпечаток. Именно в Москве, где он слыл «московским златоустом», Плевако приобрел славу на поприще ораторского искусства в суде, стал блестящим адвокатом, имеющим всеобщее российское признание. Исследователями отмечается, что и звон колоколов в московских храмах, и религиозное настроение москвичей, и богатое событиями прошлое и настоящее Москвы, находили отклик в судебных речах адвоката Плевако.

Федор Никифорович Плевако умер на 67-м году жизни 23 декабря 1908 г. Смерть адвоката вызвала особую скорбь не только у москвичей, откликнулась на уход Плевако из жизни вся Россия: некрологи печатались во множестве газет и журналов. Так, в некрологе газеты «Раннее утро» отмечалось: «Вчера Россия потеряла своего Цицерона, а Москва – своего Златоуста». В некрологе, опубликованном в журнале «Нева», кратко подводился итог его жизненного пути: «Плевако по справедливости считался блестящим адвокатом. Его звали «московский златоуст» и этот эпитет как нельзя лучше определял Федора Никифоровича как судебного оратора и как человека. Он был москвич по всем своим вкусам, привычкам, тенденциям».

Похороны выдающегося адвоката состоялись при громадном стечении народа на кладбище Скорбященского монастыря. В нескончаемой траурной процессии шли представители всех сословий и рангов, которых объединило не только чувство глубокой скорби и глубокой благодарности, они понимали: на таких сынах Отчизны, каким был Федор Никифорович Плевако, и на памяти о них, и держится государство. В 1930-е годы в связи с закрытием монастырского кладбища останки Плевако были перезахоронены на Ваганьковском кладбище. Осенью 2003 г. на могиле Ф.Н. Плевако на пожертвования известных российских адвокатов вместо старого дубового креста был поставлен надгробный памятник.

Имя великого адвоката не забыто и сегодня. В настоящее время высшей среди наград адвокатуры Российской Федерации является бронзовый бюст Ф.Н. Плевако, который присуждается за выдающийся вклад в укрепление единства российской адвокатуры (награду вручают один раз в год одному лауреату).

В память о Плевако по инициативе Гильдии российских адвокатов (ГРА) в 1996 г. на совместном расширенном заседании исполкома ГРА с участием представителей других общероссийских адвокатских объединений было принято решение об учреждении Золотой медали им. Ф.Н. Плевако, для награждения наиболее достойных и заслуженных членов адвокатского сообщества России. Учреждение Золотой медали им. Ф.Н. Плевако имеет целью повышение престижа адвокатской профессии, воспитание высоких моральных и профессиональных качеств адвокатов, консолидацию адвокатского сообщества.

Золотой медалью им. Ф.Н. Плевако награждаются адвокаты за выдающиеся успехи в защите конституционных прав, свобод и законных интересов граждан, высокое

профессиональное мастерство, крупный вклад в развитие адвокатуры, многолетний добросовестный труд по оказанию квалифицированной юридической помощи, развитию юридической науки, подготовке квалифицированных юридических кадров. Медалью награждаются также государственные, общественные и политические деятели, ученые-правоведы, журналисты, деятели культуры, учебные заведения и средства массовой информации за крупный вклад в развитие адвокатуры и правозащитную деятельность.

Золотой медалью имени Ф.Н. Плевако награждают раз в два года (по 11 номинациям) за выдающиеся успехи в защите конституционных прав, свобод и законных интересов граждан, высокое профессиональное мастерство, крупный вклад в развитие адвокатуры, многолетний добросовестный труд, за развитие юридической науки и подготовку юридических кадров.

По традиции церемонии такого награждения предшествует возложение цветов на могилу Ф.Н. Плевако на Ваганьковском кладбище, затем в Большом зале Центрального Дома ученых проходят так называемые «Плеваковские чтения».

Такой же статус по периодичности награждения и количеству номинантов (раз в два года по 11 номинациям) имеет и серебряная медаль имени Ф.Н. Плевако, присуждаемая наиболее достойным и заслуженным российским адвокатам, а также государственным, общественным и политическим деятелям, ученым-правоведам за крупный вклад в развитие адвокатуры и правозащитной деятельности. Примечательно, что эта медаль сможет стать украшением и молодых правозащитников, т.к. ею награждаются адвокаты независимо от стажа работы, кто уже проявил себя в конкретных делах, защищая права и законные интересы граждан, достиг высоких результатов в развитии юридической науки. Медалью также могут быть награждены представители общественности, науки и культуры, способствующие развитию института российской адвокатуры.

В 1996 г. в память о выдающемся земляке Челябинская областная коллегия адвокатов учредила ежегодную премию имени Ф.Н. Плевако с вручением диплома, нагрудного знака и бронзового бюста, фотография лауреата помещается на специальный стенд в офисе Челябинской областной коллегии адвокатов. В дни 165-летнего юбилея со дня рождения Федора Никифоровича на здании бывшего Окружного казачьего суда Троицка, где Плевако выступал в одном из процессов, по инициативе адвокатской палаты Челябинской области установлена мемориальная доска. В 2013 г. в России была выпущена почтовая марка, посвященная Плевако. В июне 2014 г. в г. Элисте был открыт Дом адвокатов имени Ф.Н. Плевако.

С учетом вышеуказанного, представляется необходимым, чтобы и в Казахстане всецело сохранялась светлая память о выдающемся сыне казахского народа - Федоре Никифоровиче Плевако. Его имя должны носить площади и улицы городов, учебные заведения, и, прежде всего, юридические вузы и колледжи нашей страны.

Список использованной литературы:

1. Русские судебные ораторы в известных уголовных процессах XIX века. – Тула: Автограф, 1997. – 816 с.
2. Смолярчук В. И. Адвокат Федор Плевако: Очерк о жизни и деятельности адвоката Ф. Н. Плевако. – Челябинск: Юж.-Урал. Кн. Изд-во, 1989. – 229 с.
3. Смолярчук В. И. Федор Никифорович Плевако // Государство и право. – 1992. - №12. – С.137-146.
4. Андреевский С.А. Об уголовной защите // Андреевский С.А. Избранные труды и речи /Сост. И.В. Потапчук. – Тула: Автограф, 2000. – С. 285-312.
5. Муканова Г. Федор Плевако // Мысль. – 2018. - №3. - С.48-53.

Г. А. Алибаева¹, С. Д. Кошекowa¹, Э. Н. Рахимбаев¹, Д. Ж. Музапар²

¹*Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы,*

²*Аспирант Национальной академии наук Кыргызской Республики,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНСТИТУТА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ

Аннотация. В Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева 16 марта 2022 года народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» было озвучено, что перед страной стоят амбициозные цели, которые станут фактически основой построения Нового Казахстана. Президент особо отметил, что система управления, ориентированная на сверх концентрации полномочий, уже утратила свою эффективность. Она не способна консолидировать гражданское общество с его многообразием взглядов и убеждений. Поэтому, отметил Президент, нам нужны выверенные шаги по переустройству политической модели развития Казахстана».

В статье рассмотрены теоретические основы института местного самоуправления, проблемы становления и развития истинной системы местного самоуправления в Казахстане, поскольку как отметил Президент РК К.Ж. Токаев, необходимо «осуществить реальную децентрализацию местного самоуправления». В Конституции РК прописаны нормы, регулирующие деятельность органов местного самоуправления, однако на практике эти конституционные нормы не были реализованы. Глава государств отметил, что «присутствовала имитация, а не местное самоуправление». Президент РК Токаев К.Ж. особо отметил, что «сегодня органы местного самоуправления имеют гибридную природу, являясь одновременно институтом местного государственного управления и местного самоуправления».

Ключевые слова: Исполнительная власть, государственное управление, органы государственного управления, органы местного самоуправления, народный курултай, Европейская Хартия местного самоуправления, модернизация.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНСТИТУТА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ

Abstract. In the Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev on March 16, 2022 to the people of Kazakhstan "New Kazakhstan: the path of renewal and modernization", it was announced that the country faces ambitious goals that will actually become the basis for building a New Kazakhstan. The President emphasized that the management system focused on over-concentration of powers has already lost its effectiveness. It is not capable of consolidating civil society with its diversity of views and beliefs. Therefore, the President noted, we need verified steps to restructure the political model of Kazakhstan's development."

The article deals with the problems of formation and development of a true system of local self-government in Kazakhstan, since, as the President of the Republic of Kazakhstan K.Zh. Tokayev noted, it is necessary to "implement a real decentralization of local self-government". The Constitution of the Republic of Kazakhstan prescribes norms regulating the activities of local self-government bodies, but in practice these constitutional norms have not been implemented. The Head of State noted that "there was an imitation, not local self-government." President of the

---

Republic of Kazakhstan Tokayev K.Zh. emphasized that "today local self-government bodies have a hybrid nature, being at the same time an institution of local public administration and local self-government.

Key words: Executive power, public administration, public administration bodies, local self-government bodies, people's kurultai, European Charter of Local Self-Government, modernization.

В настоящее время, в современном мире твердо утвердился взгляд на местное самоуправление как на одну из необходимых основ любого демократического строя, как важнейший принцип организации власти в государстве. Совершенствование управления во всем мире призвано в качестве одной из основных задач в целях устойчивого развития сел, поселков и городов, в целом государства.

В научной сфере местное самоуправление считается сложным, многоаспектным государственно-общественно-политическим явлением, является одной из главных основ конституционного строя любого демократического, правового и социального государства, в том числе в странах Центральной Азии и Казахстана. Именно в данном контексте проблемы местного самоуправления стали впервые предметом тщательного изучения в отечественной юридической науке Казахстана.

Необходимо отметить, что местное самоуправление в современном демократическом и социальном мире признается в качестве фундаментального конституционного принципа соблюдения прав и свобод человека и гражданина, функционирования институтов системы местного самоуправления, органов государственной власти, государственного управления и местного самоуправления, гражданского общества и др.

В данном разделе монографии мы рассмотрим дефиниции, базовые термины и понятия, касающиеся института местного самоуправления, в целях выяснения правовой иерархии слов, терминов, понятий, с учетом смысловых оттенков их значения.

Правовые основы местного самоуправления и связанные с ней институты, включают в себя такие государственно-правовые категории, ключевые термины и понятия, как «государство», «управление», «менеджмент», «органы государственной власти», «органы государственного управления», «централизация», «децентрализация», «концентрация», «деконцентрация», «местное государственное управление», «местные органы государственного управления», «местное самоуправление», «органы местного самоуправления», «полномочия», «функция», «муниципальная служба», «муниципальный служащий», «граждане», «местное сообщество», «дела местного значения», «права и обязанности», «социальные гарантии», «услуги», «государственные услуги», «муниципальные услуги» и др.

В Конституции Республики Казахстан закреплено, что - «В Республике Казахстан признается местное самоуправление, обеспечивающее самостоятельное решение населением вопросов местного значения. Местное самоуправление осуществляется населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления в местных сообществах, охватывающих территории, на которых компактно проживают группы населения. Органам местного самоуправления в соответствии с законом может делегироваться осуществление государственных функций. Организация и деятельность местного самоуправления в Казахстане регулируются законом (Ст. 89)» [1].

Под «местным сообществом» в научном мире понимается, - «население муниципального образования, объединенное коллективными интересами по решению вопросов местного значения» [2, с. 621].

В соответствии с Конституцией Казахстана (ст. 1) Республика Казахстан утверждает себя демократическим, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Дефиниция «демократия» несет в

себе конкретно-историческую нагрузку, имеет различное понятие и содержание. «Демократия» – это правительство всего народа, во имя народа и для народа» [3, с. 69].

Европейская хартия местного самоуправления была принята в 1985 году Конгрессом местных и региональных властей Совета Европы и является самым важным многосторонним документом, определяющим фундаментальные принципы организации местного самоуправления, успешного функционирования органов местного самоуправления.

Отметим, что в Европейской Хартии местного самоуправления закреплено, что - «Под местным самоуправлением понимается право и реальная способность органов местного самоуправления регламентировать значительную часть публичных дел и управлять ею, действуя в рамках закона, под свою ответственность и в интересах местного населения. Это право осуществляется советами или собраниями, состоящими из членов, избранных путем свободного, тайного, равного, прямого и всеобщего голосования. Советы или собрания могут иметь подотчетные им исполнительные органы. Это положение не исключает обращения к собраниям граждан, референдуму или любой другой форме прямого участия граждан, если это допускается законом» [4].

Следует подчеркнуть, что терминов и понятий, связанных с системой местного самоуправления, достаточное количество, однако некоторые из них все еще окончательно не определены в полном объеме функционального значения.

В нашем исследовании мы не ставим задачу детального исследования сущности, значимости большей части терминов и понятий, обозначенных нами выше. Большинство дефиниций раскрыты в определенной степени, как отечественными учеными, так и учеными стран СНГ. В данном исследовании нами будут использованы наиболее устоявшиеся, общепризнанные определения терминов и понятий. Изучение и рассмотрение этих и ряда других понятий обусловлено лишь потребностью постоянного использования их в настоящем исследовании. С этой точки зрения в данном разделе речь пойдет о юридических аспектах содержания этих терминов и понятий, отражающих существенные признаки системы местного самоуправления, ее теоретических основ применительно к практике конституционного строительства реального социального государства в странах Центральной Азии и в Казахстане.

Проблема организации эффективной системы местного самоуправления является одной из центральных и самых важных, сложных в юридической науке, и ей в определенных аспектах посвящены работы как отечественных, так и зарубежных авторов.

Среди отечественных ученых и практиков, исследовавших вопросы и проблемы государственного управления и местного самоуправления можно отметить, таких авторов, как: Е.Б. Абдрасулов, К.К. Айтхожин, Г.А. Алибаева, С.Т. Алибеков, С.К. Амандыкова, М.Т. Баймаханов, Э.Э. Дуйсенов, Л.Т. Жанузакова, А.Э. Жаптанбаева, С.З. Зиманов, А.С. Ибраева, О.К. Копабаев, Э.Н. Рахимбаев, С.С. Сартаев, Г.С. Сапаргалиев, С.Ф. Ударцев, В.Н. Уваров, Н.В. Уварова и другие.

Научный вклад в исследование теоретических основ государственного управления и местного самоуправления внесли такие ученые, как: С.А. Авакьян, Г.В. Атаманчук, Д.И. Бахрах, Е.И. Добролюбова, Б.П. Елисеев, Н.А. Емельянов, В.И. Иванов, О.Е. Кутафин, Б.М. Лазарев, М.И. Пискотин, В.В. Пылин, А.Н. Сарычев, А.М. Самоцветов, Я.Ю. Старцев, Ю.А. Тихомиров, Г.А. Туманов, В.Е. Чиркин, Г.С. Яковлев и др.

Отметим, что в процессе написания данного раздела исследования мы используем такие слова как «термин», «понятие», «дефиниция». В целях однозначного и точного понимания данных слов мы раскроем их значение, сущность, признаки дефиниции, имеющих отношение к местному самоуправлению.

Прежде рассмотрим такие понятия, как «термин», «система», «управление», «система государственного управления» и др. Так, «термин» [лат. terminus предел, граница] – слово или сочетание слов, обозначающее понятие, применяемое в науке, технике, искусстве и т.д.

[00, с. 602]; «дефиниция» [лат. definitio] означает краткое определение какого-либо понятия, отражающее существенные признаки предмета или явления; толкование слова [5, с. 193].

В учебнике для вузов «Система муниципального управления» также представлено определение «Дефиниция» [лат. definitio], которое означает – краткое определение какого-либо понятия, отражающее существенные признаки предмета или явления; толкование слова» [2, с. 193].

Что касается дефиниции «система» - то В.В. Пылин считает, что она означает целое, составленное из частей; соединение, состоящее из множества элементов, взаимосвязанных друг с другом и образующих определенную целостность, единство» [6, с. 15]. В свою очередь Ф.А. Кузин считает, что «Система» - это множество элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, образующих определенную целостность, единство» [7, с. 40]. Рахимбаев Э.Н. полагает, что – понятие «Система» включает в себя: сущность, фактическое содержание и юридическое содержание» [8, с. 42].

Термин «Система» также рассматривается как «единство, состоящее из взаимозависимых частей, каждая из которых привносит сто-то конкретное в уникальные характеристики целого. Система – совокупность элементов, взаимосвязанных и упорядоченность которых позволяет рассматривать ее как целостность» [9, с. 161].

Далее перейдем к рассмотрению термина «управление», «менеджмент». Так, под «управлением» понимается – «совокупность структур и людей, обеспечивающих использование и координацию всех ресурсов социальных систем для достижения целей. Это процесс целенаправленного воздействия субъекта управления на объект в целях поддержания всей системы в оптимальном состоянии, позволяющем ей успешно функционировать» [10, с. 242].

В свою очередь, рассматривая понятие «менеджмент», отметим, что это означает – «способ управления, который обеспечивает организацию труда, повышение производительности, ориентацию предприятия на прибыль и доходность, чуткость к различным новациям, воплощение их в производственной деятельности. Совершенствование менеджмента – процесс, в ходе которого руководящие работники получают опыт, осваивают навыки и знания, необходимые того, чтобы стать или оставаться успешно ведущими делами лидерами в своих организациях» [9, с. 81].

В юридическом словаре также представлено определение «Менеджмент» [англ. management] и трактуется как «управление производством; совокупность принципов, методов, средств и форм управления производством, разработанных и применяемых с целью повышения эффективности производства и увеличение прибыли» [с. 333]. Дано определение и термину «Управление», которое означает: «1. Руководство, направление чьей-либо деятельности; 2. процесс планирования, организации, мотивации и контроля, необходимый для того, чтобы сформулировать и достичь целей организации; 3. Организующая деятельность людей для достижения определённых целей. Управление сводится к управляющему воздействию субъекта на объект с целью: упорядочения системы; сохранения структуры системы; обеспечения функционирования системы» [11, с. 1063].

Существует и такая трактовка понятия «Управление» – это внешнее воздействие, «поступающее» в систему извне; Самоуправление – это внутреннее воздействие, вырабатываемое самой системой [2, с. 12].

В.Н. Уваров и Н.В. Уварова считают, что «система государственного управления» - есть совокупность взаимосвязанных между собой элементов государства и общества, составляющих в своем единстве определенную целостность и способных к саморегулированию внутренних процессов [00, с. 42].

В Толковом словаре под редакцией В.Н. Иванова термин «Управление» обозначено, что это «функция организационных систем различной природы (технических, биологических, социальных), обеспечивающая сохранение их структуры, поддержание определенного состояния или перевод в другие состояния в соответствии с объективными

закономерностями существования данной системы, реализацией программы или сознательно поставленной целью. Управление осуществляется путем воздействия одной подсистемы – управляющей на другую – управляемую, на протекающие в ней процессы посредством информационных сигналов или управленческих действий. В управлении значительное место отводится элиминации – деятельности по удалению, устранению, исключению [000, с. 233]; «Целевое управление» – процесс, состоящий из четырех независимых этапов: 1) выработка ясной сжатой формулировки целей; 2) разработка реалистических планов и их достижения; 3) систематический контроль и изменение качества работы и результаты; 4) принятие корректирующих мер для достижения планируемых результатов [с. 244]; «Цель управления» – представляет собой идеальный образ желаемого результата, управленческого взаимодействия субъекта и объекта управления, его оптимального функционирования и развития [9, с. 245].

Следует отметить, что в понятие «управление» входят как органы государственного управления, так и органы местного самоуправления. Например, в Казахстане в органы государственного управления системы исполнительной ветви государственной власти входят: республиканские, областные, районные и городские органы государственного управления. Органами местного самоуправления являются – представительные органы (маслихаты) и исполнительные органы – акиматы. Однако в Казахстане органы местного самоуправления имеют гибридный характер (двойное подчинение), как отметил Президент Республики Казахстан К.Ж. Токаев [13].

В соответствии с Европейской Хартией местного самоуправления, органы местного самоуправления (МСУ) не должны входить в систему органов государственного управления, т.е. в органы местного государственного управления [4].

Однако есть иное мнение, с которым мы не согласны, поскольку отмечается, что «государственное управление в широком контексте включает не только государственные органы, но и органы местного самоуправления, неправительственные и общественные организации, бизнес-структуры и т.д., и обозначает их совместную деятельность на благо общества [14].

Поскольку, на наш взгляд, и государственное управление, и местное самоуправление входят в систему управления (менеджмента) в целом. В этой связи, считаем уместным норму, установленную в Ст. 12 Конституции Российской Федерации, что – «В Российской Федерации признается и гарантируется местное самоуправление. Местное самоуправление в пределах своих полномочий самостоятельно. Органы местного самоуправления не входят в систему органов государственной власти» [15, с. 4].

Тем не менее, мы полагаем, что государственное управление и местное самоуправление тесно взаимосвязаны. В этой связи, далее мы более детально рассмотрим понятия «государство», «государственное управление», «органы государственного управления», «орган государственной исполнительной власти», «самоуправление», «местное самоуправление», «органы местного самоуправления» и др.

Государственное управление связано с понятием «государство», которое в свою очередь трактуется как – «политическая организация всего общества, которая обладает аппаратом управления и принуждения, распространяющим свою власть на всю территорию и ее население путем издания обязательных для всех правовых норм, и суверенитетом» [10, с. 42].

В.Н. Уваров и Н.В. Уварова отмечают, что «в зарубежной литературе применяются термины, которые отражают различные смысловые оттенки понятия управления в зависимости от сферы применения. В частности, глагол «to control» (проверять, контролировать, управлять) обозначает управление в технических системах; глагол «to govern» (управлять, править, регулировать) – управление в политической сфере; глагол «to administer» есть правовое (административное) управление; глагол «to lead» (лидировать, вести за собой) – управление в социально-психологической сфере; «to manager» - управление

в хозяйственно-экономической сфере. В отечественной литературе эти важные смысловые оттенки понятия управления не выдерживаются строго. Все рассматривается однозначно – «управление» или «руководство». Поэтому в теории и практике управления понятие «менеджмент» и «управление» («руководство») в известном отношении сходны по смыслу, хотя и не тождественны [12, с. 28]. Мы солидарны с мнением В.Н. Уварова и Н.В. Уваровой, которые считают, что «государственное управление» - в буквальном смысле есть воздействие государства на общественную систему [12, с. 38].

Рассматривая направления дальнейшей работы по определению основных понятий и принципов качественного (надлежащего) государственного управления, разрабатываемых в интересах их обеспечения требованиями к организации государственного управления и их отражения в обсуждаемом законопроекте «Об основах государственного управления в Российской Федерации», Ю.А. Тихомиров, А.Н. Сарычев, А.М. Самоцветова предложили при дальнейшей проработке предложений по законопроекту более четко разграничить понятия «компетенция», «функция», «полномочия», «права и обязанности», «услуги». Он также обратил внимание на необходимость включения в соответствующий раздел будущего проекта федерального закона понятий «управленческое усмотрение» и «управленческий риск» [16, с. 211]. В свою очередь Е.И. Добролюбова считает, что необходимо в первую очередь говорить, - «о модели качественного государственного управления (good governance) принятой в ООН, и о ее дальнейшем развитии в международной практике, а именно о появлении таких понятий «эффективное государство» и «государственное управление ожиданиями» [17, с. 112].

Мы всецело солидарны с мнением Е.И. Добролюбовой которая считает, что – «необходимо сосредоточиться на: определении непосредственных результатов, рисков, результативности и эффективности; разграничении понятий «выработка государственной политики» и «разработка нормативных правовых актов», «государственная политика» и «государственное регулирование; необходимости соблюдения балансов инициатив и рисков, ответственности и свободы администрирования. Кроме того, должны быть разработаны классификация (иерархия) ответственности за разные виды результатов или уровни результатов и классификация функций» [17, с. 212]. Мы считаем, что необходимо осуществлять аналогичный подход, при организации деятельности органов местного самоуправления.

Я.Ю. Старцев сформулировал три основные рекомендации: «разграничение текущего планирования и проектного планирования, разграничение критериев результативности подконтрольных и неподконтрольных органам власти процессов, разработка принципов (норм), регулирующих интеграцию результатов реализации проектов (программ) в функционирование органов власти» [18, с. 213].

Биржанова К.С., Ибраева отмечают, что «Государственный орган» означает – «юридически оформленное, организационно и хозяйственно обособленное звено механизма государства, состоящее из государственных служащих, наделенное государственно-властными полномочиями и необходимыми материальными средствами для осуществления в пределах своей компетенции задач и функций государства» [с. 43]; «орган государства» означает, - «часть государственного аппарата, организационно обособленная от других, наделенная властными полномочиями по управлению конкретной сферой общественной жизни и взаимосвязанная с другими его частями в едином государственном механизме, например, парламент, правительство, министерство, суд, прокуратура и др.; «Орган исполнительной власти» - политическое учреждение, созданное для участия в осуществлении функций исполнительной ветви государственной власти и наделенное в этих целях полномочиями государственно-властного характера; звено государственного аппарата, которое в соответствии со своими осуществляет на основании и во исполнение законов и подзаконных актов исполнительную и распорядительную деятельность» [10, с. 147].

Таким образом мы рассмотрели вышеотмеченные понятия. Нам импонирует точка зрения Г.В. Атаманчук, который отмечает, что «Государственное управление – это практическое, организующее и регулирующее воздействие на общественную жизнедеятельность людей в целях ее упорядочения, сохранения или преобразования, опирающееся на его властную силу» [19, с. 12].

Далее мы рассмотрим дефиниции «полномочия», «функции», «компетенция», «вопросы местного значения», «задачи», которые имеют существенное значение в системе организации и деятельности органов государственного управления и местного самоуправления.

Так в справочнике «Основы права Республики Казахстан» К.С. Биржанова и К.Б. Ибраева представили следующие термины: «полномочие» - это комплекс прав и обязанностей, представленный субъекту в соответствии с занимаемой должностью и необходимый для разрешения какого-либо вопроса» [000, с. 163]; «Компетенция» - это «совокупность законодательно закрепленных полномочий, представленных конкретному органу или должностному лицу в целях надлежащего выполнения ими определенного круга государственных или общественно значимых задач и осуществления соответствующих функций» [с. 93]; «Функция» - это внешнее проявление сущности какого-либо явления в определенной системе отношений» [с. 255]; «право» – совокупность общеобязательных, формально определенных норм права, установленных или признаваемых государством, выражающих общую волю различных групп людей, приоритет и ценность человеческой личности и выступающих мерой свободы и ответственности в обществе [10, с. 168].

В Юридическом словаре обозначено, что «Функция» - [от лат. *functio* - исполнение] – 1. Зависимость какого-либо явления, переменной от какой-либо определенной величины, аргумента; 2. Роль, назначения чего-либо; 3. Обязанности, круг деятельности [с. 1115]; «Полномочия» - юридический документ, уполномочивающий одно лицо действовать от имени другого в целом, или в определенных целях, или на определенный срок [с. 578]; «Компетенция» - [от лат. *competentia* – принадлежность по праву] – совокупность полномочий, которыми располагает какой-либо орган или должностное лицо, определенная Конституцией, законами, уставами, положениями, инструкциями [с. 298]; «Обязанность, Юридическая - мера должного поведения обязанной стороны для реализации интересов управомоченной. Юридическая обязанность может выражаться в: совершении активных действий; воздержании от определенных действий; юридической ответственности (претерпевании неблагоприятных последствий в личном и имущественном отношении) в случае неисполнения возложенных нормой права обязанностей» [11, с. 434].

Перейдем к рассмотрению понятий «централизация», «децентрализация», «деконцентрация», поскольку они имеют ключевое значение в системе организации эффективной деятельности органов государственного управления системы исполнительной ветви власти и органов местного самоуправления. Так, термин «Централизация» означает политику перераспределения функций и ответственности управления и регулирования, делегирования государственных полномочий органам управления нижестоящего уровня и структурам гражданского общества, которые способны реализовать их с большей эффективностью, чем правительственные органы и учреждения. «Деконцентрация», в свою очередь означает передачу полномочий и ответственности от одного уровня государственного управления (министерства или агентства) другому уровню при наличии местного структурного подразделения, подотчетного децентрализованному центральному министерству или агентству» [14, с. 10-11].

В современном словаре иностранных слов представлены понятия «централизация» и «децентрализация». Так, термин «централизация» означает «сосредоточение чего-либо в одном месте, в одних руках, в одном центре» [с. 678]; дефиниция «децентрализация» означает отмену или ослабление централизации [5, с. 194].

Децентрализованная организация означает, что «организационная структура, в рамках которой право принимать решения распределяются вплоть до нижестоящих структур». Технология децентрализованной организации получает широкое распространение на ведущих предприятиях Японии, Швеции, Финляндии. Повышается творческая активность людей, их самостоятельность и ответственность, исполнительская дисциплина, сокращается контролирующий аппарат, улучшается качество управленческих решений, активно мобилизуются внутренние социальные резервы [9, с. 31].

Нам импонирует определение понятия «Деконцентрация», которое приводит Ж.Ведель как «организационная техника, которая состоит в передаче важных прав по принятию решения представителем центральной власти, поставленным во главе различных административных округов или государственных служб» [20, с. 195].

Мы солидарны с мнением Г. Брэбан, который считает, что по существу и «децентрализация» и «деконцентрация» - это два различных вида перемещения властных полномочий из «центра» на «места» Тем не менее, следует отметить, что «деконцентрация» является не чем иным, как «лишь техникой управления, при которой вся администрация находится в распоряжении центральной власти или его представителей». При «децентрализации» государственная власть и государственные полномочия передаются «в пользу другого юридического лица, каковым является местный управленческий коллектив – коммуна или департамент, или же государственное учреждение» [21, с. 87].

При проведении децентрализации органов государственного управления исполнительной ветви государственной власти важное значение имеет функциональный анализ, который является методом организационного исследования или анализа, проводимого в целях оптимизации системы управления.

Дефиниция «анализ» - [от гр. analysis – разложение, расчленение] определяет, что это «разбор, рассуждение, разложение на составные части» [11, с. 15].

Понятие «функциональный анализ» означает – «метод организационного исследования, применяемый в менеджменте и предполагающий систематический анализ эффективности выполняемых функций. На его основе разрабатываются рекомендации по улучшению структуры организации и существующих в ней методов работы. Используется также для более полного понимания служащими функций своего ведомства и повышения качества работы» [14, с. 13].

Функциональный анализ необходимо осуществить в связи с тем, что, например, в современном Казахстане, проводимые ранее административные реформы, реорганизации государственных структур происходили без глубокого анализа целей, задач и функций государства в конкретной рассматриваемой сфере; сокращение численности и расходов носили временный характер из-за сохранения объема работ; перераспределения функций между правительством, частным сектором и общественными организациями практически не осуществлялось; потенциал государственных структур снижался; качество государственных услуг снижалось, в том числе муниципальных.

Функциональный анализ позволяет: уточнить цели, задачи организации; выявить декларируемые, фактически исполняемые и необходимые для решения задач функции; выявить лишние, дублирующие, не достающиеся функции; определить какие функции можно децентрализовать, передать частному сектору, гражданскому обществу; устранить конфликт интересов; в конечном итоге на основе рекомендаций принять план действий по рационализации структуры и деятельности государственных структур, осуществляющих особенно функции управления [22, с. 14].

Рассматривая правовое наполнение понятия «местное самоуправление» отметим, что это «самоорганизация граждан по месту их жительства, самостоятельно и под свою ответственность осуществляющих собственные инициативы в вопросах местного значения» [10, с. 111].

В.Н. Уваров и Н.В. Уварова под «местным самоуправлением» понимают деятельность, осуществляемую «населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления, направленная на самостоятельное решение вопросов местного значения под свою ответственность, в порядке, определяемом законодательными и иными нормативными правовыми актами» [000, с. 39]. Уваров и Уварова.

При организации местного самоуправления важное значение имеет место проживания гражданина, поскольку Гражданский кодекс Республики Казахстан «местом жительства признает тот населенный пункт, где гражданин постоянно или преимущественно проживает» [23].

В Ст. 89 Конституции Республики Казахстан установлено, что «Местное самоуправление осуществляется населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления в местных сообществах, охватывающих территории, на которых компактно проживают группы населения. Гарантируется самостоятельность органов местного самоуправления в пределах их полномочий, установленных законом» [1, с. 36].

Следует отметить, что термин «местное самоуправление» используется в странах СНГ многими учеными и практиками, но закладывается в него при этом разный смысл: народное самоуправление, общественное самоуправление, производственное самоуправлением и т.д. Сегодня все еще продолжается качественное наполнение термина «местное самоуправление» более точным содержанием в юридической, политической и иной научной литературы и проникать в широкие слои общества.

Важно также отметить, что сфера деятельности местного самоуправления обеспечивает самостоятельное решение населением вопросов местного значения, владение, пользование и распоряжение муниципальной собственностью [2, с. 32].

В Юридическом словаре прописано, что – «самоуправление, местное» - это самостоятельная и под свою ответственность деятельность граждан по решению вопросов местного значения, осуществляемая на уровне, следующем за уровнем субъекта федерации. В соответствии с Конституцией Российской Федерации, органы местного самоуправления не входят в систему органов государственной власти; местное самоуправление в пределах своих полномочий самостоятельно; население муниципальных образований самостоятельно решают вопросы местного значения; владеет, пользуется и распоряжается муниципальной собственностью; население самостоятельно определяет структуру органов местного самоуправления; границы муниципальных территорий не могут быть изменены без учета мнений жителей данных территорий; местное самоуправление осуществляется гражданами как непосредственно, так и через выборные и другие органы местного самоуправления. Предмет ведения органов местного самоуправления, закрепленный конституционно: управление муниципальной собственностью; установление местных налогов и сборов; формирование, утверждение и исполнение местного бюджетов; осуществление охраны общественного порядка; иные вопросы местного значения. (в конституционно закрепленные гарантии местного самоуправления входят: лицо, должностное органа местного самоуправления; органы местного самоуправления; представительные органы местного самоуправления; финансово-экономическая основа местного самоуправления; предмет ведения местного самоуправления; общественное территориальное самоуправление) [11, с. 894].

А.Д. Градовский определяя местное самоуправление как один из видов распределения власти, отмечал, что «самоуправление есть результат разнообразных интересов, которые не могут быть удовлетворены деятельностью центрального правительства» [24, с. 894].

Также имеет место определение «местное самоуправление», которое означает «форму осуществления народом своей власти, обеспечивающее самостоятельное и под свою ответственность решение населением непосредственно и (или) через органы местного самоуправления вопросов местного значения. В свою очередь, «Вопросы местного значения»

- это вопросы непосредственного обеспечения жизнедеятельности населения, решение которых осуществляется населением и (или) органами местного самоуправления самостоятельно и не требует вмешательства органов государственной власти» [2, с. 620].

Г.В. Барабашев определил местное самоуправление как «власть местного населения в делах местного значения, осуществляемую гражданами непосредственно и через выборные органы, в рамках закона, но без вмешательства центральной власти», что означает, что местное самоуправление, являясь одним из видов публичной власти (местной или муниципальной) имеет: четко выраженный институционализированный характер; формирование и деятельность осуществляется в рамках четких правовых установлений; для реализации функций располагает соответствующим комплексом полномочий государственно-властного характера и обладает возможностью применения в рамках закона мер принуждения; принимаемые его органами решения являются обязательными для исполнения на территории муниципального образования; обладают соответствующей собственной компетенцией и несут за это ответственность; самостоятельно формируют местных бюджет [25].

В учебнике для вузов «Система муниципального управления», под редакцией В.Б. Зотова представлены дефиниции следующим терминам: «Муниципальное образование» - это «городское или сельское поселение, муниципальный район, городской округ, либо внутригородская территория города федерального значения, в пределах которых осуществляется местное самоуправление; «Муниципальное управление» - управление муниципальной деятельностью; «Муниципальные услуги» - услуги, которые должны представляться в месте проживания человека или вблизи от него и за обеспечение которых органы местного самоуправления несут ту или иную меру ответственности; «Территориальное общественное самоуправление» - самоорганизация граждан по месту жительства на части территории муниципального образования для самостоятельного и под свою ответственность осуществления собственных инициатив по вопросам местного значения; «Органы местного самоуправления» - избираемые непосредственно населением и (или) образуемые представительным органом муниципального образования органы, наделенные собственными полномочиями по решению вопросов местного значения [2, с. 623].

Также, необходимо отметить основные различия между городскими и сельскими поселениями. Так, «для сельского поселения характерны: правовой статус сельского поселения; инженерная инфраструктура частично децентрализована и поддерживается самими жителями; преобладание сельскохозяйственных видов занятости; наличие личного подворья у жителей, определяющее стиль и образ их жизни; характер застройки: преобладает низкоэтажная, малоквартирная; заключаемые сделки имеют, как правило, личностный характер и вызывают низкий уровень трансакционных издержек. Для городского поселения характерны: правовой статус городского поселения или городского округа; инженерная инфраструктура централизована и обслуживается специализированными службами; преобладание несельскохозяйственных видов занятости; отсутствие личного подворья, ограничивающее трудовую деятельность жителей местом работы; характер застройки: преобладает многоэтажная, многоквартирная; заключаемые сделки осуществляются, как правило, между малознакомым людьми и вызывают высокий уровень трансакционных издержек» [2, с. 118].

Следует отметить, что понятия «муниципалитет», «муниципальное управление», «муниципальная собственность», «муниципальная служба» как специфический вид управленческой деятельности все еще не используется на законодательном уровне, не сформировались вместе с становлением местного самоуправления в странах Центральной Азии и Казахстана, за малым исключением Кыргызской Республики. В Кыргызской Республике еще в 2022 году были приняты законы «О муниципальной собственности» и «О муниципальной службе».

Дефиниция «муниципалитет» означает, - «орган местного самоуправления, обладающий правом принимать в рамках общих законов обязательные в пределах данного региона решения, вводить местные налоги, формировать и распределять местные бюджеты, осуществлять социальные меры, направленные на поддержку жителей региона [с. 116]. Термин «муниципальная деятельность» означает «деятельность населения муниципального образования и органов местного самоуправления по решению вопросов местного значения [с. 116]; «муниципальная служба» – это «профессиональная деятельность на постоянной основе в органах местного самоуправления по исполнению их полномочий» [10, с. 621].

Считаем необходимым отметить характерные черты муниципального управления как вида управленческой деятельности, которое заключается в следующем: «концепция муниципального управления опирается на философию и базовые принципы местного самоуправления; в системе муниципального управления объектом управления служит локальная территория и происходящие на ней социально-экономические процессы; в системе муниципального управления имеются два субъекта управления: население муниципального образования (местное сообщество) и органы местного самоуправления, действующие от имени местного сообщества» [10, с. 156].

Важно отметить, что «муниципальная деятельность реализуется через систему муниципальных услуг. Управление оказанием муниципальных услуг служит важнейшей составной частью муниципального управления, поэтому вопрос о муниципальных услугах является ключевым для понимания всех социально-экономических процессов, происходящих на местном уровне. Муниципальная услуга является базовым элементом, клеточкой всей муниципальной деятельности, основой экономических и социальных отношений между людьми на территории муниципального образования» [2, с. 168].

Как ранее мы отметили, самоуправление – это внутреннее воздействие, вырабатываемое самой системой. Система муниципального управления включает следующие сферы управления: управление градообслуживающей сферой; муниципальное управление социальной сферой; управление экономикой; управление комплексным социально-экономическим развитием муниципального образования; организация деятельности муниципальной власти и др.

Основными задачами сельских поселений в начальном периоде существования должны быть: формирование компетентных и эффективно действующих представительных органов местного самоуправления, организация обучения депутатов, укрепление их связи с населением; формирование организационных структур местных администраций, их материально-техническое, организационно-методическое и информационное обеспечение; подготовка квалифицированных кадров для новых органов местного самоуправления, в особенности в сферах экономики, финансов, земельно-имущественных отношений, юриспруденции и информатизации; привлечение широких слоев сельских жителей к активному участию в решении вопросов местного значения, содействие созданию органов территориального общественного самоуправления в населенных пунктах, не являющихся поселениями [2, с. 590].

Важно заметить, что органы местного самоуправления организуют свою деятельность на основе нормативного правового акта, каким является Устав органа местного самоуправления. Термин «Устав» означает, что это «1. Свод, положений и правил, определяющих устройство, деятельность, права и обязанности юридического лица, утвержденный и зарегистрированный в установленном законном порядке. Устав определяет правовое положение юридического лица. 2. Документ, определяющий правовое положение органов, органов либо регламентирующий некоторые виды деятельности (воинскую службу и др.). Устав – сложный комплексный акт, имеющий внутреннюю структуру, однако регулирует не столь важные дела для всего общества сферы отношений (по сравнению с кодексом)» [11, с. 176].

Итак, суть местного самоуправления состоит в признании права гражданина быть источником местной власти, самому принимать решения по повседневным вопросам своей жизни и самому отвечать за их последствия. Отметим, что в правовой литературе до настоящего времени нет единства мнений в отношении содержания термина «местное самоуправление». К сожалению, этот процесс свидетельствует также об отсутствии в обществе однозначного понимания роли института местной власти в государственном строительстве, в формировании эффективной системы органов государственного управления в системе исполнительной ветви государственной власти и органов местного самоуправления. В этой связи четкое и полное понимание термина «местное самоуправление» является одной из наиболее значимых проблем. Состояние и будущее местного самоуправления в любом государстве в значительной мере зависит от того, какая стратегия или концепция местного самоуправления берется за основу, о чем справедливо отмечает С.А. Авакьян.

Обобщая вышеизложенные термины и понятия, их содержание, мы представляем авторское определение дефиниции местного самоуправления. Так, в нашем понимании «местное самоуправление» - это гарантированное Конституцией право и реальная способность, и возможность местных сообществ, самостоятельно в своих интересах и под свою ответственность, посредством органов местного самоуправления, решать вопросы местного значения, с обязательным материально-техническим и финансовым обеспечением из республиканского и местного бюджетов которые в пределах законов.

Таким образом, термин «местное самоуправление» продолжает наполняться более точным содержанием и проникать в широкие слои общества.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). Внесены изменения законом Республики Казахстан от 8 июня 2022 года (принят на республиканском референдуме 5 июня 2022 года, официальное сообщение о результатах опубликовано 8 июня 2022 года).
2. Система муниципального управления: Учебник для вузов – М.: «ОЛМА- ПРЕСС», 2006 – 2-е изд. доп. и перер. – 624 с.
3. А. Линкольн. Собр. Соч. Т. 5, с. 69.
4. Европейская Хартия местного самоуправления / European Charter of Local Self-Government. – Обнинск: Институт муниципального управления, 2003. – 88 с. – (Серия «Документы Совета Европы»).
5. Современный словарь иностранных слов:Изд-во «Рус. Яз.». – Ок. 20 000 слов. – М.: Рус. Яз. 1993. – 740 с.
6. Пылин В.В. Избирательное и референдумное право Российской Федерации: Учебно-методическое пособие. – СПб.: Издательство «Юридический центр «Пресс», 2003. – С. 15.
7. Кузин Ф.А. Диссертация: Методика написания. Правила оформления. Порядок защиты. Практическое пособие для докторантов, аспирантов и магистрантов. – 2-е изд., доп. – М.: Ось-89, 2001. – С. 40.
8. Рахимбаев, Э.Н. Конституционно-правовые основы и проблемы системы народовластия [Текст]: монография / Э.Н. Рахимбаев. – Бишкек: Изд-во «Салам», 2010. – 327 с.
9. Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. Ред. В.Н. Иванов. – Москва – Белгород: Луч – Цент социальных технологий, 1995. – 309 с.
10. Биржанова К.С., Ибраева К.Б. Основы права Республики Казахстан: Справочник / Авторы сост.: К.С. Биржанова, К.Б. Ибраева, - Алматы: Алматыкитап баспасы, 2013. – 320 с.
11. Юридический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. - 2-е изд. - М.: Институт новой экономики, 2009. - 1152 с.

-
12. Уваров В.Н. и Уварова Н.В. Теория государственного управления: Учебник. – Алматы: Гуманитарный ун-т транспорта и права им. Д.А. Кунаева, 2014. – 584 с.
  13. Послание Главы государства Касым-Жомарт Токаева народу Казахстана «НОВЫЙ КАЗАХСТАН: ПУТЬ ОБНОВЛЕНИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ». 16 марта 2022 года.
  14. Руководство по проведению функционального анализа. – Б.: 2006. – 172 с.
  15. Конституция Российской Федерации. Гимн, герб, флаг. Новая редакция. – М.: Издательство АСТ, 2022. – 32 с.
  16. Сарычев А.Н., Самоцветова А.М. Научный семинар «Разработка предложений по проекту Федерального Закона «Об основах государственного управления в Российской Федерации» (обзор). Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Вопросы государственного и муниципального управления. Pablik Administration Issues, № 3, 2015. - С. 211.
  17. Добролюбова Е.И. Научный семинар «Разработка предложений по проекту Федерального Закона «Об основах государственного управления в Российской Федерации» (обзор). Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Вопросы государственного и муниципального управления. Pablik Administration Issues, № 3, 2015. - С. 212.
  18. Старцев Я.Ю. Научный семинар «Разработка предложений по проекту Федерального Закона «Об основах государственного управления в Российской Федерации» (обзор). Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Вопросы государственного и муниципального управления. Pablik Administration Issues, № 3, 2015. - С. 213.
  19. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. – М., 1997. – С. 38.
  20. России- управленческие знания / Сост. Г.В. Атаманчук, Н.М. Казанцев, В.А. Прокошин. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 297 с.
  21. Брэбан Г. Французское административное право. М., 1988. – С. 87.
  22. Функциональный анализ органов государственной власти и местного самоуправления: Материалы семинара-совещания с руководителями и членами линейной экспертной группы министерств, госкомитетов, административных ведомств, местных государственных администраций и органов местного самоуправления. – Б.: 2004. – 68 с.
  23. Гражданский кодекс Республики Казахстан.
  24. Градовский А.Д. Основные теории местного самоуправления: происхождение и развитие. М., 1996. – С. 13.
  25. Барабашев Г.В. Местное самоуправление – трудное дитя России // Сегодня. 1992. № 1.

С. Т. Абдрахманов

*Евразийская юридическая академия имени Д. А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы*

О. К. Ахимбеков

*Евразийская юридическая академия имени Д. А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы*

ПРОПАГАНДА ИЛИ НЕЗАКОННАЯ РЕКЛАМА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ ИЛИ ИХ АНАЛОГОВ, ПРЕКУРСОРОВ: УГОЛОВНО- ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В статье рассматривается уголовно-правовой анализ статьи (ст. 299-1 УК РК) Пропаганда или незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров. На сегодняшний день реклама воспринимается нами как необходимый или можно сказать как само собой разумеющийся продукт, который соприкасается со всеми укладами жизнедеятельности человечества, ее распространения влияет на выбор то или иного товара, услуг и т.д. Рекламу можно встретить везде, начиная от порога дома до все возможных билбордов, стен дома, на машинах, на автобусах, в телевизорах, а особенно учитывая распространения высоких технологий подключенные к сети интернет, то в смартфонах, гаджетах, т.е. в интернете. Можно сказать, что, реклама формируют субкультуру потребление то или иного продукта, товара и услуг. Но вместе с этим, посредством пропаганды и рекламы рекомендуются к использованию или потреблению запрещенные или ограниченные гражданским оборотом средства, одним из которых являются наркотические средства.

В связи с большой общественной опасностью распространения наркотиков посредством пропаганды и незаконной рекламы, автором дается краткая характеристика попытка понимания пропаганды или незаконной рекламы наркотических наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров. В статье рассматриваются пути, методы и формы распространения наркотиков посредством пропаганды или незаконной рекламы наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров. В целях эффективного правоприменения, автором разработаны предложения по совершенствованию некоторых законодательных актов Республики Казахстан.

Ключевые слова: Наркотики, аналоги, прекурсоры, пропаганда, незаконная реклама, уголовно-правовая характеристика.

ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫ НЕМЕСЕ СОЛ ТЕКТЕСТЕРДІ, ПРЕКУРСОРЛАРДЫ НАСИХАТТАУ НЕМЕСЕ ЗАҢСЫЗ ЖАРНАМАЛАУ: ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АНАЛИЗ

Аңдатпа. Осы мақалада есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау (299-1 б. ҚР ҚК) қылмыстың қылмыстық-құқықтық талдауы қарастырылады. Бүгінгі күні жарнаманы бізбен қажет немесе өзімен өзі болатын өнім деп қабылдаймыз, ол адамзат өмірінің барлық салт-дәстүрлерімен байланыста болады, оның таралуы бір белгілі өнімді, қызметтерді және т.б. өнімдерді тандауда әсер етеді. Жарнаманы үйдің табалдырығынан атағаннан бастап, билбордтарға, үйдің қабырғаларына, көліктерде, автобустарда, теледидарларда, әсіресе интернетке қосылған жоғары технологиялардың таралуын ескере отырып, смартфондарда, гаджеттерде, яғни интернетте табуға болады. Жарнама белгілі бір өнімді, тауарлар мен

қызметтерді тұтынудың субмәдениетін қалыптастырады деп айтуға болады. Бірақ сонымен бірге, үгіт-насихат және жарнама арқылы пайдалануға немесе тұтынуға тыйым салынған немесе азаматтық айналыммен шектелген заттар ұсынылады, олардың бірі есірткі болып табылады.

Есірткіні насихаттау және заңсыз жарнамалау арқылы таратудың үлкен қоғамдық қауіптілігіне байланысты, автормен есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалаудың қысқа сипаттамасы берілді. Мақалада есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау арқылы таратудың жолдары, әдістері, нысандары қарастырылған. Құқықты тиімді қолдану мақсатында, автормен Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілерді жетілдіру бойынша автормен ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: Есірткі, сол тектес, прекурсорлар, насихаттау, заңсыз жарнамалау, қылмыстық-құқықтық сипаттама.

PROPAGANDA OR ILLEGAL ADVERTISING OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES, PRECURSORS: CRIMINAL LAW ANALYSIS

Abstract. The article deals with the criminal law analysis of the article (article 299-1 of the criminal code of the Republic of Kazakhstan) Propaganda or illegal advertising of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors. Today, advertising is perceived by us as a necessary or, one might say, as a reasonable product that comes into contact with all the ways of life of mankind, its distribution affects the choice of a particular product, services, etc. Advertising can be found everywhere, from the threshold of the house to all possible billboards, walls of the house, on cars, on buses, on televisions, and especially considering the spread of high technologies connected to the Internet, then in smartphones, gadgets, i.e. on the Internet. It can be said that advertising forms a subculture of consumption of a particular product, goods and services. But at the same time, through propaganda and advertising, prohibited or restricted by civil circulation means are recommended for use or consumption, one of which is narcotic drugs.

Due to the great public danger of drug distribution through propaganda and illegal advertising, the author gives a brief description of the attempt to understand the propaganda or illegal advertising of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors. The article deals with ways, methods and forms of drug distribution through propaganda or illegal advertising of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors. For the purpose of effective law enforcement, the author has developed proposals for improving some legislative acts of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Drugs, analogues, precursors, propaganda, illegal advertising, criminal law characteristics, comparative analysis .

Современный, динамичный, развивающийся мир трудно представить без рекламы. От рекламы сегодня практически невозможно укрыться: она круглосуточно звучит из радиоприемников, потоком льется с экранов телевизоров, с нее начинается кинотеатральный показ, фасады офисных зданий и на стенах жилых многоэтажных домов, подвижной состав общественного транспорта и самые красивые станции метрополитена. Ею напичканы толстые и тонкие журналы, столичные и региональные газеты, многие страницы умных и содержательных книг. Она сопровождает нас в самых неожиданных местах: в самолетах и поездах, в театрах и концертных залах, в служебных кабинетах и студенческих аудиториях, в лечебных учреждениях и дошкольных учреждениях, во дворцах бракосочетания и магазинах ритуальных принадлежностей. Особенно интернет стал ячейкой распространения всякой разной рекламы, от благоприятной до отравляющей.

Одной из таких реклам стало реклама наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, прекурсоров. Сейчас рекламу наркотических средств можно встретить в подъезде, на асфальте, на стенах многоэтажек, платежных терминалах, билбордах. Например, в декабре 2019 года в городе Алматы на улицах пересечениях Абая-Кунаева и Достык-Курмангазы были установлены билборды с рекламой наркотиков [1].

По этому инциденту правоохранительными органами была проведена проверка, в ходе проверочных мероприятий установлена компания, что разместила данный билборд, а также заказчик. Ввиду того, что за данное деяние нет уголовного наказания, в отношении них были приняты меры административного характера. Это побудила бурю негодование в обществе.

В связи с высокой общественной опасностью принято решение о включении в Уголовный кодекс Республики Казахстан статьи 299-1 «Пропаганда или незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, прекурсоров» [2].

Рассматривая Уголовный кодекс Республики Казахстан, мы попытались дать уголовно-правовой анализ правонарушения согласно статьи 299-1.

1. Пропаганда или незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, прекурсоров, - наказывается лишением свободы на срок до трех лет.

2. Те же действия, совершенные:

1) группой лиц по предварительному сговору;

2) неоднократно;

3) в организациях образования, а также на объектах массового скопления людей;

4) с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов;

5) с использованием служебного положения, - наказываются лишением свободы на срок от трех до шести лет.

Общественная опасность рассматриваемого правонарушения заключается в том, что, являясь разновидностью распространения наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, указанное деяние призывает к их потреблению значительного количества лиц, через пропаганду или незаконную рекламу. Данное преступление создает угрозу для генофонда нации.

Объектом преступления является здоровье населения.

Предметом являются наркотические средства, психотропные вещества, их аналоги, прекурсоры. Согласно Закону Республики Казахстан «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» наркотики – это - растения, вещества или препараты, классифицированные как наркотические средства, психотропные вещества, их аналоги, представляющие потенциальную опасность для здоровья населения в связи с последствиями, которые может вызывать злоупотребление ими, включенные в Список наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, подлежащих контролю в Республике Казахстан [3].

Чтобы определить объективную сторону данного правонарушения необходимо дать разъяснения понятиям пропаганда и незаконная реклама.

В словаре русского языка под редакцией С.И. Ожегова пропаганда определяется как распространение и углубленное разъяснение каких-либо идей, ученье, знаний [4, с. 799].

Большая Советская Энциклопедия определяет пропаганду как распространение политических, философских, научных, художественных и других взглядов и идей с целью их внедрения в общественное сознание и активизации массовой практической деятельности. Основные элементы процесса пропаганды: её субъект (социальная группа, интересы которой выражает пропаганда), содержание, формы и методы, средства или каналы пропаганды (радио, телевидение, печать, система лекционной пропаганды и так далее), объект (аудитория или социальные общности, на которые направлена пропаганда). Решающим для понимания процесса пропаганды являются социальные интересы её субъекта, их

соотношение с интересами общества в целом и отдельных групп, к которым обращена пропаганда. Это определяет её содержание и оказывает существенное влияние на выбор форм, методов и средств пропаганды [5].

По энциклопедии Британника «Пропаганда, распространение информации — фактов, аргументов, слухов, полуправды, или лжи — чтобы повлиять на общественное мнение. Пропаганда — более или менее систематические усилия манипулировать убеждениями, отношениями или действиями других людей посредством символов (слов, жестов, плакатов, монументов, музыки, одежды, отличительных знаков, стилей причёсок, рисунков на монетах и почтовых марках и так далее). Преднамеренность и относительно сильный упор на манипуляцию отличают пропаганду от обычного общения или свободного и лёгкого обмена идеями. У пропагандиста есть конкретная цель или набор целей. Чтобы достичь их, пропагандист преднамеренно отбирает факты, аргументы и символы и представляет их так, чтобы достичь наибольшего эффекта. Чтобы максимизировать эффект, он может упускать существенные факты или искажать их, и может пытаться отвлечь внимание аудитории от других источников информации» [6].

Л. Дуба и Ж. Эллюль рассматривают пропаганду как заранее спланированное и целенаправленное духовное воздействие на аудиторию, целью которого является привлечение аудитории на сторону того, кто ведёт пропаганду, то есть контроль над мышлением и поведением. В конечном итоге пропаганда является совокупностью определённых структур, абстрактных символов, влияющих на человеческое восприятие и поведение. Этим она сродни понятию «связи с общественностью» [7].

В законе Республики Казахстан «О средствах массовой информации» под пропагандой понимается распространение взглядов, фактов, аргументов и иной информации, в том числе намеренно искаженной, для формирования положительного общественного мнения о запрещенной законодательством Республики Казахстан информации и (или) побуждения к совершению противоправного действия или бездействию неограниченного круга лиц [8].

Учитывая выше обозначенные определения, мы пришли к выводу, что под пропагандой наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, прекурсоров (наркотики) понимается распространение какой-либо информации про наркотики через радио, телевидения, лекции, печать, путем искажения информации с целью формирования у общественного сознания убеждения о положительных качествах наркотика.

В Законе Республики Казахстан «О рекламе» дается понятие рекламе, реклама - информация, распространяемая и (или) размещаемая в любой форме с помощью любых средств, предназначенная для неопределенного круга лиц и призванная формировать или поддерживать интерес к физическому или юридическому лицу, товарам, товарным знакам, работам, услугам и способствовать их реализации [9].

Следует отметить, что примечание статье 423 Кодекса об административных правонарушениях дается понятие исследуемых дефиниции:

«1. Под пропагандой наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров в настоящей статье следует понимать распространение любых сведений независимо от формы и способа их представления о наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах, прекурсорах, о способах, методах их разработки, изготовления и использования, о преимуществах и о пользе использования отдельных видов наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов, направленное на формирование у неопределённого круга лиц положительного или терпимого отношения к незаконному обороту и незаконному потреблению наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, или совершение иных действий в этих целях.

2. Под незаконной рекламой наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров в настоящей статье следует понимать распространение и (или) размещение в любом месте, в любой форме, любым способом, за исключением случаев, установленных законом, информации о местах или способах их приобретения, качестве, цене и иных их

свойствах, предназначенной для неопределенного круга лиц и призванной формировать или поддерживать интерес к наркотическим средствам и психотропным веществам, их аналогам и способствовать их незаконному потреблению и реализации» [10].

На наш взгляд, в целях единообразного правоприменения, необходимо выше указанное примечание дополнить статье 299-1 УК РК.

В связи, с высокой общественной опасностью пропаганды и незаконной рекламы наркотических средств, психотропных веществ или аналогов, прекурсоров предлагаем внести пункт 5-2 дополнением в статью 6 Закон «О рекламе»:

запрещается незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ или аналогов, прекурсоров.

По конструкции состав формальный. Преступление следует считать оконченным с момента призыва к приобретению наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов независимо от того, лицо услышало или не услышало либо увидело или не увидело к призыву приобретению.

Сегодня широкое распространение в средствах массовой информации и компьютерных сетях находят сведения о местах приобретения наркотиков. Это и есть пропаганда, а распространение информации о качестве, свойствах и благоприятном воздействии наркотиков – незаконная реклама.

В большинстве случаев действия по пропаганде наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров содержат в себе и признаки незаконной рекламы. Так, продажа книг, содержащих сведения о способах изготовления наркотиков и описание особенностей их положительного воздействия на организм человека, является одновременно и пропагандой, и рекламой наркотиков. Действия правонарушителей, реализующих различные товары (футболки, толстовки, эмблемы, кепки, кулоны, пепельницы и т.д.) с изображением листьев конопли (растение рода Cannabis) или одновременно с указанным изображением и надписями типа: «А нам все равно», CAN NABIS REPUBLIC, CAN NABIS, HEMP, CAN NABIS FAN CLUB, «Опиум», «Героин», не что иное, как незаконная реклама наркотических средств, так как изображения и надписи на товарах, обычно пользующихся большим спросом у населения, несут в себе информацию побуждающего характера, возбуждая интерес у неопределенного количества лиц к приобретению и употреблению наркотических средств. Продажа товаров с рисунками конопли и дымящегося окурка или надписями «Коси и забивай» содержит не просто рекламную информацию, но и сведения о способах использования наркотических средств, а, значит, действия правонарушителя являются рекламой наркотиков. Пропагандой являются и действия по продаже (распространению) книг, содержащих сведения о способах, методах изготовления и использования наркотиков. Реклама наркотиков, может выражаться самостоятельным деликтом в чистом виде, без пропаганды, которая практически во всех случаях содержит элементы рекламы, так как сведения о методах изготовления, использования и местах приобретения наркотиков в то же время формируют и поддерживают интерес к ним и в конечном итоге способствуют их реализации. В качестве примера незаконной рекламы и пропаганды наркотиков можно привести реализацию в торговой точке сувениров – «рамок-приколов» с помещенными под стекло графическим изображением на бумаге куста конопли, папиросой марки «Беломор-канал» и надписью «Не спались. При необходимости разбить стекло». Содержащиеся в данном товаре сведения направлены на возбуждение интереса к наркотическому средству растительного происхождения конопли у неопределенного количества лиц, а также на распространение сведений об изготовлении и способе использования этого наркотика путем курения. Неся в себе внешне невинное, якобы юмористически-философское содержание, «рамки-приколы», тем не менее, наглядно указывают на способ употребления наркотика путем использования мундштука папирос «Беломор-канал» и может на подсознательном уровне вызывать у человека желание употребить наркотик.

Соответственно преступление предусмотренное статьей 299-1 УК РК совершается только действием.

Мотивом данного уголовного правонарушения является умысел, с целью склонения для формирования у людей благоприятного взгляда о наркотиках или для склонения к употреблению наркотических средств, как для обогащения или без такового.

Субъектом данного преступления является вменяемое, физическое лицо, достигшее возраста 16 лет.

Ч. 2 ст. 299-1 УК РК предусматривает следующие квалифицирующие признаки: 1) группа лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; 3) в организациях образования, а также на объектах массового скопления людей; 4) с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов; 5) с использованием служебного положения.

Группа лиц по предварительному сговору должна состоять из двух и более лиц. При совершении незаконных действий в целях пропаганды или незаконной рекламы наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров группой лиц по предварительному сговору могут быть, все участники предусмотренные ст.28 УК РК.

В соответствии с ч. 1 ст. 28 УК РК исполнителями пропаганды или незаконной рекламы наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров следует признавать лиц, которые действовали с единым умыслом на пропаганды или незаконной рекламы наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров, при этом сами не-посредственно участвовали в процессе распространения, либо посредством использования других лиц, не подлежащих привлечению к уголовной ответственности в силу возраста, невменяемости или других обстоятельств, предусмотренных УК РК. Действия других соучастников пропаганды или незаконной рекламы наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров, которые в соответствии с ч.ч. 3, 4, 5 ст. 28 УК РК признаются организаторами, пособниками, подстрекателями преступления, если они одновременно не являлись и соисполнителями преступления, необходимо квалифицировать по статье, предусматривающей ответственность за совершенное преступление, со ссылкой на ст. 28 УК РК [11, с. 658-659].

Пропаганду или незаконную рекламу наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров следует признавать совершенным группой лиц по предварительному сговору, независимо от того, были ли они все соисполнителями или форма соучастия кого-либо из них в совершении преступления была иная (организаторы, подстрекатели, пособники), т.е. пропаганда или незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров признается совершенным группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении преступления.

Квалифицирующий признак, предусмотренный п. 2) ч. 2 ст. 299-1 УК РК, подлежит вменению в тех случаях, когда виновным совершено два или более деяний, предусмотренных ст. 299-1 УК РК, ни за одно из которых оно не было осуждено, либо не было освобождено от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом.

П. 3 ч. 2 ст. 299-1 УК РК предусматривает ответственность за деяния, за пропаганду или незаконную рекламу наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров в организациях образования, а также на объектах массового скопления людей.

Организациями образования, согласно ст. 40 Закона РК «Об образовании» от 27 июля 2007 г., являются юридические лица, которые реализуют одну или несколько образовательных учебных программ и (или) обеспечивают содержание и воспитание обучающихся, воспитанников, независимо от формы собственности и организационной правовой формы, индивидуальные предприниматели без образования юридического лица, реализующие программы дошкольного воспитания и обучения. В зависимости от реализуемых образовательных учебных программ организации образования могут быть

следующих типов: дошкольные организации, общеобразовательные организации (начального, основного среднего, общего среднего), технического и профессионального образования, послесреднего образования, высшего образования, высшего и послевузовского образования, специализированные организации образования, специальные организации образования, организации образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (законных представителей), организации дополнительного образования для детей, организации дополнительного образования для взрослых [12].

Объектами массового скопления людей, согласно ст. 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 г., являются торговые объекты торговой площадью от 500 квадратных метров и более, объекты общественного питания на 100 и более посадочных мест; концертные залы, спортивные, развлекательные, транспортные и иные публичные сооружения, организации образования и здравоохранения, места размещения туристов, включая прилегающую к ним открытую территорию, предназначенные или подготовленные для массового пребывания людей с возможностью одновременного нахождения 200 и более человек [13].

А в ст. 1 Закона Республики Казахстан «О гражданской защите» от 11 апреля 2014 г. к объектам с массовым пребыванием людей относятся здания, сооружения, помещения предприятий торговли, общественного питания, бытового обслуживания, физкультурно-оздоровительных, спортивных, культурно-просветительских и зрелищных организаций, развлекательных заведений, вокзалов всех видов транспорта, культовых зданий (сооружений), рассчитанные на одновременное пребывание ста и более человек, а также здания, сооружения организаций здравоохранения, образования, гостиниц, рассчитанные на одновременное пребывание двадцати пяти и более человек [14].

На наш, взгляд в ст. 3 УК РК необходимо дополнить термином «объекты массового скопления людей», где раскрыть понятие.

П. 4 ч. 2 ст. 299-1 УК РК предусматривает ответственность за деяния, предусмотренные пропаганда или незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров с использованием средств массовой информации или электронных информационных ресурсов.

Средством массовой информацией, согласно ст 1. Закон РК «О средствах массовой информации» от 23 июля 1999 г., является - периодическое печатное издание, теле-, радиоканал, кинодокументалистика, аудиовизуальная запись и иная форма периодического или непрерывного публичного распространения массовой информации, включая интернет-ресурсы [8].

Электронные информационные ресурсы, согласно ст.1. Закон РК «Об информатизации» от 24 ноября 2015 г., является информация, предоставленная в электронно-цифровой форме и содержащаяся на электронном носителе, интернет-ресурсе и (или) в информационной системе [15].

Совершение незаконных действий, предусмотренных п. 5 ч. 2 ст. 299-1 УК РК, должностным лицом с использованием служебного положения повышает общественную опасность данного преступления.

Субъектом преступления в данном случае являются должностные лица, которые в силу служебных обязанностей имели доступ к распространению пропаганды или рекламы наркотических средств, психотропным веществам, их аналогам, прекурсоров.

Таким образом, мы рассмотрели что такое пропаганда и реклама, а также места, где были расклеивания рекламы, будут считаться оной. Обрисовали свое современное видение проблемы распространение пропаганды и рекламы наркотических средств, а также в целях совершенствования уголовного законодательства дали свои предложения по изменения и дополнению в уголовный кодекс Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. На билбордах в Алматы разместили скрытую рекламу наркотиков. Полиция установила заказчика // Интернет-ресурс [https:// informburo.kz/novosti/policiya-almaty-ustanovila-zakazchika-bilbordov-so-skrytoy-reklamoy-narkosayta.html](https://informburo.kz/novosti/policiya-almaty-ustanovila-zakazchika-bilbordov-so-skrytoy-reklamoy-narkosayta.html) дата обращения напр.: 10.12.2022
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V // Интернет-ресурс https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 дата обращения напр.: 10.12.2022
3. Закон Республики Казахстан от 10 июля 1998 года № 279-I О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими // Интернет-ресурс https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1009806 дата обращения напр.: 12.12.2022
4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.:ООО «А ТЕМП» 2006. с. 944.
5. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под. ред. А.М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: - 1978.// Интернет-ресурс <https://ru.wikipedia.org/wiki> дата обращения напр.: 12.10.2022
6. Propaganda — статья из Британской энциклопедии.// Интернет – ресурс <https://www.britannica.com/topic/propaganda> дата обращения напр.: 12.12.2022
7. J. Ellul. Propagandes. Paris: A. Colin, 1962. Paris: Économica, 1990. – 225 p.
8. Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года № 451-I «О средствах массовой информации» // Интернет-ресурс [https:// online.zakon.kz/document/?doc_id=1013966](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013966) дата обращения напр.: 15.12.2020
9. Закон Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года № 508-II «О рекламе» // Интернет –ресурс https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1045608 дата обращения напр.: 15.12.2022
10. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях // Интернет-ресурс https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399 дата обращения напр.: 15.12.2022
11. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
12. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании» // Интернет - ресурс http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ дата обращения напр.: 15.12.2022
13. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-I «О противодействии терроризму» // Интернет-ресурс https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957 дата обращения напр.: 18.12.2022
14. Закон Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года №188-v «О гражданской защите» // Интернет-ресурс https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31534450 дата обращения напр.: 18.12.2022
15. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года №418-v «Об информатизации» //Интернет-ресурс https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33885902#pos=3;-155 дата обращения напр.: 18.12.2022

Г. Алим

*магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЫМОГАТЕЛЬСТВА

Аннотация. На основе анализа специальной литературы в данной статье рассмотрены некоторые элементы уголовно-правовой характеристики вымогательства. Уголовные правонарушения этой категории обладают высокой латентностью и значительной общественной опасностью. Малейшие изменения в обстоятельствах совершения уголовного правонарушения или его юридических свойствах, как следствие, вызывают и изменение характера и степени его общественной опасности. Это наблюдается при исследовании вымогательства, как вида преступного посягательства, где все разновидности дополнительных объектов традиционно признаются наиболее значимыми для современного общества. Воздействие на каждый из них наряду с умышленным причинением ущерба собственнику имущества существенным образом влияет на характер общественной опасности уголовного правонарушения. Считаем, что проблемам уголовно-правового противодействия вымогательствам посвящено недостаточное количество научных исследований, в которых проанализированы различные аспекты уголовно-правовой характеристики вымогательства и регламентация ответственности за этот вид правонарушения. На современном этапе, таким исследованиям должно быть уделено особое внимание, в виду того, что преступные способы совершения данного вида уголовного правонарушения перешли в новую плоскость общественных отношений и совершаются с использованием инновационных технологий. Требуются новые, усовершенствованные, научно-обоснованные методы борьбы с вымогательством, а это в свою очередь, представляет самостоятельную, многогранную проблему исследования.

На основе изучения ранее действовавшего и современного уголовного законодательства Республики Казахстан, практики его применения, законодательных актов стран дальнего и ближнего зарубежья, точек зрения ученых-правоведов, а также собственного видения проблемы, автором в данной статье, была предпринята попытка аналитического исследования некоторых особенностей уголовно-правовой характеристики вымогательства.

Ключевые слова: вымогательство, общественные отношения, уголовно-правовая характеристика, объект, субъект вымогательства, преступный умысел, предупреждение и пресечение вымогательства.

БОПСАЛАУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ - ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа. Арнайы әдебиеттерді талдау негізінде бұл мақалада бопсалаудың қылмыстық-құқықтық сипаттамасының кейбір элементтері қарастырылған. Осы санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар жоғары кідіріске және айтарлықтай қоғамдық қауіпке ие. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау жағдайларындағы немесе оның заңды қасиеттеріндегі шамалы өзгерістер, соның салдарынан оның қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесінің өзгеруіне әкеледі. Бұл бопсалауды қылмыстық қол сұғудың бір түрі ретінде зерттеу кезінде байқалады, мұнда қосымша нысандардың барлық түрлері дәстүрлі түрде қазіргі қоғам үшін ең маңызды деп танылады. Олардың әрқайсысына әсер ету, мүліктің иесіне қасақана зиян келтірумен қатар, қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілік сипатына

айтарлықтай әсер етеді. Біз бопсалаудың қылмыстық-құқықтық сипаттамасының әртүрлі аспектілерін және құқық бұзушылықтың осы түрі үшін жауапкершілікті реттеуді талдайтын ғылыми зерттеулердің жеткіліксіз саны бопсалауға қарсы қылмыстық-құқықтық мәселелерге арналған деп санаймыз. Қазіргі кезеңде мұндай зерттеулерге ерекше назар аудару керек, өйткені қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрін жасаудың қылмыстық тәсілдері қоғамдық қатынастардың жаңа жазықтығына өтіп, инновациялық технологияларды қолдана отырып жасалады. Бопсалаумен күресудің жаңа, жетілдірілген, ғылыми негізделген әдістері қажет, ал бұл өз кезегінде тәуелсіз, көп қырлы зерттеу мәселесін ұсынады.

Қазақстан Республикасының бұрын қолданыста болған және қазіргі заманғы қылмыстық заңнамасын, оны қолдану практикасын, алыс және жақын шет елдердің заңнамалық актілерін, құқықтанушы ғалымдардың көзқарастарын, сондай-ақ проблеманы өз көзқарасын зерделеу негізінде автор осы мақалада бопсалаудың қылмыстық-құқықтық сипаттамасының кейбір ерекшеліктерін Талдамалық зерттеуге әрекет жасады.

Кілт сөздер: бопсалау, қоғамдық қатынастар, қылмыстық-құқықтық сипаттама, бопсалау объектісі, субъектісі, қылмыстық ниет, Бопсалаудың алдын алу және жолын кесу.

SOME ASPECTS OF THE STUDY OF THE CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF EXTORTION

Abstract. Based on the analysis of the special literature in this article, some elements of the criminal-legal characteristics of extortion are considered. Criminal offenses of this category have a high latency and a significant public danger. The slightest changes in the circumstances of the commission of a criminal offense or its legal properties, as a consequence, cause a change in the nature and degree of its public danger. This is observed in the study of extortion as a type of criminal encroachment, where all types of additional objects are traditionally recognized as the most significant for modern society. The impact on each of them, along with the intentional infliction of damage to the owner of the property, significantly affects the nature of the public danger of a criminal offense. We believe that an insufficient number of scientific studies have been devoted to the problems of criminal legal counteraction to extortion, in which various aspects of the criminal legal characteristics of extortion and the regulation of responsibility for this type of offense have been analyzed. At the present stage, special attention should be paid to such studies, since criminal methods of committing this type of criminal offense have moved to a new plane of public relations and are committed using innovative technologies. New, improved, scientifically-based methods of combating extortion are required, and this, in turn, represents an independent, multifaceted research problem.

Based on the study of the previously existing and modern criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, the practice of its application, legislative acts of the countries of the far and near abroad, the points of view of legal scholars, as well as his own vision of the problem, the author in this article attempted an analytical study of some features of the criminal legal characteristics of extortion.

Key words: extortion, public relations, criminal and legal characteristics, object, subject of extortion, criminal intent, prevention and suppression of extortion.

Вымогательство - прежде всего уголовное правонарушение имущественного характера. Злоумышленник, зачастую с применением угроз, требует имущество, право на него, либо совершения от собственника других действий имущественного характера, нарушает тем самым общественные отношения по владению, пользованию и распоряжению имуществом, законно ему не принадлежащему. Поэтому вымогательство относится к тем уголовным правонарушениям, родовый объект которых - находится под охраной уголовного закона отношения собственности, существующие в обществе. Точка зрения В.Н. Куца, представляется достаточно интересной в виду того, что он считает необходимым поместить

«...вымогательство в главу о преступлениях против личности». Такая позиция обосновывается тем, что основным непосредственным объектом вымогательства является «личная безопасность» [1], которой всегда наносится ущерб при вымогательстве, а отношениям собственности не всегда причиняется вред. На наш взгляд, данный вопрос заслуживает внимания в контексте признания правовой наукой приоритета общечеловеческих ценностей, таких, как жизнь, здоровье, свобода и т.д., но вымогательство - это, прежде всего имущественное уголовное правонарушение.

При совершении двуобъектных преступлений, каким является вымогательство, злоумышленник посягает на основной непосредственный объект путем причинения вреда дополнительному непосредственному объекту. На наш взгляд, заслуживает внимания мнение Н.И. Коржанского, что «сущность деяния определяется направленностью посягательства». Вопрос об основном и дополнительном объекте вымогательства следует решать, исходя из направленности воли виновного [2]. В таком случае, очевидно, что основным непосредственным объектом рассматриваемого уголовного правонарушения будут общественные отношения по владению, пользованию и распоряжению собственностью, а дополнительным непосредственным объектом выступают отношения психической неприкосновенности лица. Это подтверждается и точкой зрения законодателя, который поместил норму об ответственности за вымогательство в главу УК РК, предусматривающую ответственность за уголовные правонарушения против собственности.

«Объект и предмет - это соотносимые категории, лежащие в одной плоскости явлений». Изучение этих явлений нельзя рассматривать в отрыве друг от друга, «поскольку вещественные предметы есть материальная предпосылка имущественных отношений» [3], а отношения между людьми возникают по поводу предметов материального мира. Е.А. Фролов относит к предмету посягательства «такие предметы и вещи, которые служат материальным (вещественным) поводом, условием или свидетельством существования определенных общественных отношений и посредством изъятия, уничтожения, создания либо видоизменения которых причиняется ущерб объекту преступления»[4].

Диспозиция уголовно-правовой нормы о вымогательстве определяет предмет рассматриваемого уголовного правонарушения в форме имущества, права на имущество, действия имущественного характера.

Имущество, рассматриваемое как предмет вымогательства, может быть движимым и недвижимым. Чтобы быть предметом преступного посягательства, вещь должна иметь стоимость, обладая в силу этого способностью участвовать в гражданском обороте, в товарно - денежных отношениях. Имущество, изъятое из гражданского оборота, не может являться предметом уголовного правонарушения против собственности. Иную позицию в данном вопросе занимает А.А. Пионтовский, говоря, что «к имуществу как объекту похищения должны быть отнесены как предметы, находящиеся в гражданском обороте, так и предметы, изъятые из оборота» [5]. Эти предметы, изъятые из гражданского оборота, так же имеют стоимость, но условия обращения их строго ограничены конкретными субъектами пользования, которые уполномочены на то государством. Такие ограниченные условия обращения подобных материальных предметов обусловлены особой ценностью, важностью их значения для государства либо повышенной общественной опасностью в случае их свободного обращения.

По действующему уголовному законодательству в качестве предмета вымогательства выступает чужое имущество, оно может быть как движимым, так и недвижимым. Обязательным признаком имущества при вымогательстве является отсутствие каких-либо правомочий в отношении его со стороны вымогателя, оно должно быть чужим. Имущество может выступать как в виде вещей и предметов, удовлетворяющих потребности собственника, так и в виде их эквивалентов, но только в виде различных предметов объективного мира, находящихся в любом физическом состоянии. Законность или незаконность обладания вещами, удовлетворяющими потребности собственника, не может

являться обязательным условием совершения вымогательства.

Право на имущество, имеющее чисто юридическое содержание, - это «выраженное в документе или предмете, его заменяющем, субъективное право собственности, а также право владения имуществом и пользования им, вытекающее из иных имущественных правоотношений» [1]. Предметом вымогательства могут выступать документы или предметы, их заменяющие, дающие право владения или распоряжения каким-либо имуществом, которые вымогатель требует передать либо изменить их содержание или их составить. Документы могут выступать как в виде определенной материальной вещи преступного требования вымогателя, так и в виде узаконенного права собственника на владение и распоряжение конкретным имуществом. Требования виновного заключаются в исполнении со стороны собственника определенных физических действий по передаче этого права вымогателю.

Действия имущественного характера предполагают совершение собственником каких-либо действий, приносящих имущественную выгоду вымогателю, т.е. действия, совершенные во вред себе, выраженные в виде материального ущерба. По своему содержанию эти действия фиксируют сам процесс их совершения без указания на конечный результат. Очевидно, что он подразумевает получение вымогателем необязательно конкретной материальной выгоды без соответствующих имущественных затрат с его стороны.

Объективная сторона при вымогательстве носит сложный характер и складывается из двух действий - требования и угрозы. Имущественное требование должно осознаваться как незаконное и вымогателем, и потерпевшим, как по своему содержанию, так и по своей форме. Вымогательство - всегда противоправное принуждение потерпевшего к распоряжению имуществом или имущественными правами в пользу вымогателя. Требование и угроза, выраженные сами по себе, не образуют состава вымогательства. Только совокупность обоих этих действий может, по мнению вымогателя, вынудить потерпевшего уступить незаконным имущественным притязаниям злоумышленника. В этом заключается специфика вымогательства. Требование всегда должно быть противоправным, носящим необоснованный и незаконный характер. В противном случае при предъявлении правомерного требования состав вымогательства отсутствует.

Незаконное имущественное требование, соединенное с угрозой, имеет своей целью принудить потерпевшего к его выполнению. Вымогатель ставит своей целью посредством психического насилия запугать потерпевшего причинением физического, имущественного или морального вреда, в случае отказа удовлетворить имущественные притязания - реализовать угрозу.

Требование может быть выражено различными способами: непосредственно, по телефону, письмом, с использованием социальных сетей и т.п.

Предъявляя имущественное требование, вымогатель необязательно может сопровождать его провозглашением угрозы при условии, если он «рассчитывает на объективно существующую опасность, нависшую над потерпевшим или его близкими», и предлагает за определенное вознаграждение ее устранить. Из закрепленных в законе видов угроз, до недавнего времени угроза насилием являлась самой распространенной при совершении вымогательства. Виновный угрожает насилием потерпевшему или его близким, причем ими могут быть лица, безопасность которых небезразлична потерпевшим. Насилие, применением которого угрожает вымогатель, означает причинение любого физического вреда, вплоть до убийства. Угроза, как правило, обращена в будущее. Она может быть конкретизированной или неопределенной. Угроза насилием может выражаться различными способами. Например, ими могут быть молчаливая демонстрация оружия либо предметов, применение которых может причинить существенный вред потерпевшему или его близким. Угроза насилием, либо повреждением или уничтожением имущества может быть выражена и в завуалированной форме.

Существенное распространение в последнее время, особенно в условиях пандемии, получило такое уголовное правонарушение как вымогательство посредством сети Интернет. Использование для этих целей интернет-технологий делает уголовное правонарушение более общественно опасным, поскольку: во-первых, жертва напрямую не сталкивается с вымогателем «лицом к лицу», что впоследствии усложняет задачу его идентификации, а во-вторых, с развитием сети Интернет вымогатель может действовать из любой точки мира и часового пояса, что усложняет задачу для следователей по восстановлению картины происшедшего и выяснения всех обстоятельств дела [6]. В ходе вымогательства в сети Интернет часто применяется угроза в форме шантажа, к которой относится опубликование в печати, трансляция по телевидению, демонстрация в кинохроникальных программах и других средствах массовой информации, передача на радио, распространение в сети Интернет сведений, позорящих потерпевшего или его близких, - это запугивание потерпевшего передачей хотя бы одному непосвященному сведений, оглашение которых может нанести ущерб чести и достоинству потерпевшего или его близких.

Сведения, которые вымогатель угрожает огласить, могут быть истинными и ложными, касаться они могут как потерпевшего, так и его близких. Законодательство не раскрывает понятия «близкие лица», ими могут быть и умершие люди, оглашение каких-либо сведений о которых нежелательно потерпевшему. По нашему мнению, оценка судом на основании общепринятых норм морали и нравственности, являются ли сведения позорящими или нет, не отвечает общественной опасности вымогательства, поскольку эта оценка вытекает из личного мнения потерпевшего и может основываться только на нем. Оглашение сведений позорящего характера выходит за рамки состава вымогательства. При вымогательстве угроза оглашения позорящих сведений может быть реализована и в момент предъявления имущественных требований. Например, сообщение их одному лицу под угрозой последующего оглашения другим лицам, мнением которых дорожит шантажируемый.

Естественно, подобные угрозы способны вынудить потерпевших удовлетворить требования вымогателей.

Моментом окончания вымогательства является выполнение всех действий объективной стороны уголовного правонарушения, т.е. «момент доведения имущественного требования и угроз до сведения потерпевшего»[1]. Для окончания состава вымогательства необходимо, чтобы собственник осознал смысл обращенного к нему требования, сопряженного с угрозой.

Время и место совершения вымогательства не входят в объективные признаки данного уголовного правонарушения. Для совершения вымогательства они не имеют значения, а только могут оказать, исходя из расчета вымогателя, наиболее действенное устрашение на потерпевшего.

Для состава вымогательства важным является тот момент, когда установлено, что между простым действием вымогателя и наступившими вредными последствиями существовала причинная связь. Она выражается в том, что конкретные вредные последствия для потерпевшего наступили именно вследствие определенных действий вымогателя. Отсутствие причинной связи свидетельствует об отсутствии объективной стороны уголовного правонарушения, а, следовательно, и самого уголовного правонарушения.

Добровольный отказ от совершения уголовного правонарушения возможен при неоконченной преступной деятельности. При оконченом покушении добровольный отказ имеет место, когда до достижения преступного результата имеется более или менее значительный промежуток времени, позволяющий активными действиями предотвратить его наступление. Моментом окончания вымогательства является доведение до сознания потерпевшего имущественного требования и угроз. Таким образом, добровольным отказом вымогателя от совершения уголовного правонарушения будет предотвращение наступления

вредных последствий, которые могли наступить в ходе прилагаемых им ранее усилий, т.е. предотвращение получения потерпевшим информации, содержащей имущественное требование, сопряженное с угрозой. Для этого необходимо желание виновного при условии возможности доведения уголовного правонарушения до конца.

Вымогательство относится к уголовным правонарушениям, совершаемым с прямым умыслом. Осознание лицом преступности совершаемого деяния и предвидение вредных последствий при вымогательстве очевидно.

Интеллектуальный момент умысла при вымогательстве «предполагает наличие сознания субъектом того, что им предъявляются незаконные имущественные требования под угрозой причинения физического, морального либо имущественного вреда потерпевшему или его близким» [7]. Вымогатель сознает, что не обладает никакими правами в отношении требуемого имущества, прав по имуществу либо требование совершения от потерпевшего каких-либо действий имущественного характера, угрожая в случае неисполнения существенным вредом.

Умысел субъекта наряду с осознанием включает в себя и желание наступления предвиденных последствий, т.е. волевой момент. Прямой умысел, характерный для вымогательства, означает осознанное направление психофизических усилий на достижение поставленной цели. Корыстная цель является обязательным признаком субъективной стороны вымогательства, она понимается как «внутреннее стремление лица к незаконному обогащению, к получению имущественной выгоды при заведомом отсутствии каких-либо правовых оснований» [3] на данное имущество.

Вымогательство может быть и лишено корыстного мотива. Субъектом в данном случае могут руководить мотивы мести, зависти и т.п.. Мотив представляет собой «побуждение, преломленное в сознании человека, окрашенное его личными чувствами и переживаниями». Поэтому выяснение мотива совершения уголовного правонарушения необходимо для индивидуализации наказания, установления истины по делу.

Состав вымогательства подразумевает совершение его с прямым умыслом как конкретизированным, так и неконкретизированным. Последний вид умысла имеет место при принуждении к передаче права на имущество либо совершения каких-либо действий имущественного характера.

Список использованной литературы:

1. Куц В.Н. Ответственность за вымогательство по советскому уголовному праву: Автореф. дис. ... к.ю.н. Харьков, 1986.
2. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М., 1980.
3. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества М., 1974.
4. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления // Сб. ученых трудов Свердловского юридического института. Свердловск, 1969. Вып. 10.
5. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву [Текст] / Заслуж. деятель науки РСФСР А.А. Пионтковский. - Москва: Госюриздат, 1961. - 666 с.
6. Третьяк И.В. Новые виды вымогательства в сети интернет // Вестник науки. 2018. №7 (7). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-vidy-vymogatelstva-v-seti-internet> (дата обращения: 14.02.2023).
7. Тарханов И.А., Гайфутдинов Р.Р. Субъективная сторона преступления и отражение ее признаков в уголовном законодательстве // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. 2020. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/subektivnaya-storona-prestupleniya-i-otrazhenie-ee-priznakov-v-ugolovnom-zakonodatelstve> (д

Баймырзаева М. К.

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы
Алматы қ., kafedra.biood@mail.ru*

Дарюбаева А.

*4 курс студенті, «Қаржы» БББ,
Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы
Алматы қ., kafedra.biood@mail.ru*

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ НАРЫҒЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ БАНКТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада мақсат - тақырыпты теориялық тұрғыдан жан жақты зерттеу, банктік қызметтің қазіргі уақытта қалыптасқан жағдайын қарастыру мен Қазақстан банктік саласының даму жолына және оның несиелік саясатына себеппен қатысты ғылыми көзқарас қалыптастыру. Экономиканың мақсаты Қазақстанның банктік қызмет көрсету саласын яғни ең проблемалық несиелік саясатын зерттеу және қарыздар реттеу жұмысын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа жету үшін алға қойылған мәселелер: ҚР қызмет көрсету банктік рыногын зерттеу, оның зерттеу қарқынын анықтау, банктік саланың дамуындағы инфрақұрылымының ролін айқындап, қазіргі жай күйі мен даму болашағын қарастыру. Осы тақырыптың жаңалығы ол Қазақстан Республикасындағы банктің проблемалық несиелерді төмендетуді, несиелік саясатын дамуының келешекті бағыттарын анықтау керек.

Қаржылық нарықтың инфрақұрылымдық кешені, маманданған несиелік-қаржылық институттар, коммерциялық - заңды ұйымдар, ҚР биржалық сауданың қалыптасуы мен дамуының мәселелері, биржалық ақпарат, индекстер, рейтингтер, банкетрдің функционалды мамандылығының объектілері, ҚР қор нарығының қалыптасуының мәселелері, жал және лизингтік компаниялар зерттеледі. Мәселен, маркетинг саласы бойынша банк басшылары қабылдаған банк дамуының түпкілікті мақсаты банктің клиенттер мен әріптестерге қатысты ұстанымын білдіреді.

Кілт сөздер: несиелік теориясы, банктік несиелік саясаты, банктік қамтамасыз ету стандарттары, банктік қарыз саясаты.

ХАРАКТЕРИСТИКА РЫНКА СФЕРЫ УСЛУГ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Аннотация. Целью данной статьи является комплексное изучение темы с теоретической точки зрения, определение современного состояния банковской деятельности и формирование научной точки зрения, связанной с развитием банковского сектора Казахстана и его кредитной политики. Целью экономики было изучение новой наиболее проблемной кредитной политики отрасли банковских услуг Казахстана и разработка предложений по совершенствованию услуги долгового регулирования.

Вопросы, выдвигаемые для достижения поставленной цели: изучение рынка банковских услуг Республики Казахстан, определение темпов его исследования, определение роли инфраструктуры в развитии банковской отрасли, рассмотрение текущего состояния и перспектив развития. Новизна данной темы заключается в том, что необходимо определить дальнейшие направления развития проблемных кредитов и кредитной политики банка в Республике Казахстан.

Инфраструктурный комплекс финансового рынка, специализированные кредитно-финансовые учреждения, коммерческие и юридические организации, проблемы формирования и развития фондового рынка Республики Казахстан, биржевая информация, индексы, рейтинги, объекты функциональной специальности банкира, изучены проблемы формирования фондового рынка Республики Казахстан, арендных и лизинговых компаний. Например, конечная цель развития банка, принятая менеджерами банка в области маркетинга, означает позицию банка по отношению к клиентам и коллегам.

Ключевые слова: теория кредита, кредитная политика банка, банковские нормативы залога, политика банка по задолженности.

CHARACTERISTICS OF THE SERVICE SECTOR MARKET AND MODERN PROBLEMS OF BANKING SERVICES DEVELOPMENT

Abstract. The purpose of this article is to comprehensively study the topic from a theoretical point of view, to determine the current state of banking activity and to form a scientific point of view related to the development of the banking sector of Kazakhstan and its credit policy. The goal of the economy was to study the new most problematic credit policy of the banking service industry of Kazakhstan and to develop proposals for improving the work of debt settlement.

Issues put forward to achieve this goal: study of the service banking market of the Republic of Kazakhstan, determination of its research rate, determination of the role of the infrastructure in the development of the banking industry, consideration of the current state and the future of development. The novelty of this topic is that it is necessary to determine the future directions of the development of the bank's problem loans and credit policy in the Republic of Kazakhstan.

The infrastructural complex of the financial market, specialized credit and financial institutions, commercial and legal organizations, problems of the formation and development of the stock market of the Republic of Kazakhstan, stock exchange information, indices, ratings, objects of the banker's functional specialty, problems of the formation of the stock market of the Republic of Kazakhstan, rental and leasing companies are studied. For example, the final goal of the bank's development adopted by the bank's managers in the field of marketing means the bank's position in relation to clients and colleagues.

Key words: theory of credit, bank's credit policy, bank's mortgage regulations, bank's debt policy.

Аталған мақалада қызмет көрсету нарығының сипаттамасы мен банктік қызметтерді дамытудың заманауи мәселелері және жетілдіру жолдарын айқындауға бағытталған.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қызмет көрсету нарығының өсу қарқыны мен қызмет рухани өсу мен үйлесімді даму жолында кең мүмкіндіктер беру, экономикалық өсу факторы ретінде сонымен қатар, қызмет нарығының кейінгі дамуының әлеуметтік-экономикалық аспектісі адамдарға, қазіргі заман адамның өмірі, қалай дегенмен де, қызмет көрсетумен, мұндағы байланыс тура, әрі айқын: өмірді жеңілдетуге арналған сапалы, бос уақытты пайдалану тиімділігі қызметтер нарығы салаларының жұмысын жақсарту. Сол себептен де, қызмет көрсету саласының қазіргі жағдайын қарастыру. Банктік қызметтер нарығы қоғамның экономикалық, қазіргі заманда техникалық жабдықтауда және әлеуметтік ұйымдастырылуында маңызды болып келеді.

Қазақстанның тәуелсіздік алуы банктік қызмет көрсету нарығын қалыптастыру мен қазіргі уақытта Қазақстан үшін экономиканы әртараптандыру және шикізаттық емес ел табысының негізгі бөлігін шикізаттық емес саладан табуды мақсаты.

Қызмет көрсету нарығының ерекшеліктері, оны қалыптастыру жағдайларын атап өтсек. Әлемдік нарықтық экономикада қызметтер нарығы тауарлар, капитал, жұмыс күші нарығымен қатар экономиканың барлық салалары қызметкерлерінің сапалық сипатына байланысты. Қызметтер нарығының және оның салаларының қызметкерлері материалдық

игіліктер қазіргі қоғамдағы қызметтерді тұтынудың маңызды элементі болып табылады және адамдардың өмірлік принциптерін өзгерте алады.

Ғылыми зерттеулерде жалпы қызметтер, біріншіден, орындалатын қызметтер жиынтығы, сезілетін және сезілмейтін қасиетке ие (сезілмейтін - аудитордың қызметтің өндіру мен сату уақытының сәйкес келуі (мысалы, қызметтер тауарға қарағанда стандарттау мен бірыңғайлықтың аз деңгейіне қызметті тұтынушы қызмет нәтижесінің анықсыздығына жоғарғы тәуекелділік аумағында қызметтерді сақтауға және тауарлар ретінде көрсетуге болмайды, қызметтер өндіру мен тұтынуда жеке қызметтердің материалдық еместігі, қызметтер түрінің сан алуандығы, тұтынуда қызметтер соңғы болып табылады.

Банктік инфрақұрылым - өзара институттарының жүйесі, өз кезегінде, банк жүйесінің ішкі жиыны болып табылады, функционалды жеке банктік қызметтер клиенттерінің, жұмыскерлерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қарастырылған. Қазіргі кезеңде тиісті банк инфрақұрылымын қалыптастыру және дамыту, ол қазіргі заманғы экономикалық зерттеулер аз дамыған аймағы болып қалады. Алайда, экономиканың және оның аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуы болмаған жоғары дамыған банк инфрақұрылымының тиімді болуы мүмкін емес, бұл анық.

Инфрақұрылым банктердің табысын, банктің жұмыс істеуін қамтамасыз ету элементтерінің жиынтығы ретінде түсініледі. Сонымен, жоғарыда аталған барлық оның басқа да элементтер және өзара іс-қимыл арқылы ғана дами аламыз. Кеңірек мағынада, экономиканың түрлі салаларында ғылыми-зерттеу банк инфрақұрылымын қажеттілігі айтарлықтай кеңейту және экономикалық қарым-қатынастарды арттыру күрделі сипатталатын нарықтық экономикада ерекше өзекті болып табылады.

Көптеген мемлекеттік, коммерциялық емес қызметтердің сыртқы әсерлері бар, соның ішінде: бөлінбеушілік, яғни оларды жеке тұлғаларға бере ала алмаушылығында; қызметтерді қолдану үрдісінен тұлғаны бөліп шығарудың мүмкін еместігі; белгілі қызмет түрін тұтынуды нормалау күрделілігі.

Сондай-ақ, қызметтер материалды және материалды емес болуы мүмкін. Материалдық қызмет жеке талғамдар мен сұраныстарға сәйкес материалды тұтыну. Материалдық қызметтердің өндірістік функциялары заттай формадағы жаңа материалды игіліктерді өндіру. Материалдық емес қызмет көрсету барысында оның өндірушісі қажеттілікті қанағаттандыру жоспарлайды. Қызметтер тек материалды, сауда, тасымалдау және басқа да қажеттіліктерді қамтиді. Қызмет өндірісі мен саланың дамуы, ең алдымен, жалпы ұлттық, халыққа материалдық сипаттағы қызмет көрсету салаларының жоғары өсу қарқынына негізделеді.

Қазіргі жағдайда қызмет нарығының салалары және оның жұмысшылары: материалдық өндіріс аясында және қызмет сферасында өндірілген материал; заттардың тұтыну құнын қайта құра отырып, халықтың тұтынуына беру; өмірлік игіліктер тұтыну үрдісінің өзіне қызмет ету; жұмысшы күшінің ұдайы өсуіне және қызмет ету дәрежесіне; саналы демалу үшін, халықтың бос уақытын үнемдеу үшін; үй шаруашылығындағы еңбектің қысқаруына және жеңілдеуіне әрекет етеді. Сонымен, қызмет көрсету нарығы - жұмыс күшінің ұдайы өндірісіне, қызмет көрсету нарығының еңбек өнімі ретіндегі барлық қызметтің түрлерін өндейді.

Сондай-ақ, қызмет көрсету саласы өндірістік емес саланың белгілі бір: 1) тұрғын үй - коммуналдық шаруашылық (тұрғын үй қызметі); 2) халықты әлеуметтік қамтамасыз ету қызметтері; 3) бөлшек сауда және қоғамдық тамақтандыру; 4) тұрмыстық қызмет көрсету - бұл кең сала.

Қызмет көрсету нарығын көптеген қызмет түрлерін өндірумен айналысатын кәсіпорындар: рыноктық үрдістердің жоғарғы қозғалыстығы, бұл қызметтердегі сапа тұрақсыздығы; территориалды сегменттеу, бұл әдетте қызмет аясының өндірістік қорлары; қызметтерді өндіру мен тұтынудың жергілікті сипаты; капитал айналымының жоғары

жылдамдығы, бұл қызмет көрсетуі; рыноктық конъюнктура өзгерістерінің жоғары сезімталдығы, бұны қызметтердің негізгі орны деп санайды; қызметтерді өндіруді ұйымдастыру ерекшелігі; қызметтерді көрсету үрдісінің ерекшелігі, бұл қызметтерді өндірушілер мен қызметтерді дифференциациялаудың жоғары дәрежесі, оларды өндіруді жекешелендіру мен тұтынуы; қызметтерді көрсету бойынша іс-әрекет нәтижесінің анықсыздығы болып табылады.

Қазақстандық және шетелдік азаматтардың әртүрлі банктік қызметтерге қажеттілігін қанағаттандыру үшін кең мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін қазіргі заманғы тиімділігі жоғары және бәсекеге қабілетті банктік кешен құру, саланы дамытудың экономикалық және құқықтық тетіктерін әзірлеу, әрі Қазақстанның банктік өнімінің сапасын қамтамасыз ету біздің алдымызда тұрған ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Банк әлемдік экономикада басты рольдердің бірін атқарады. Қазақстанның тәуелсіздік алуы банктік қызметті реттеу мен халықтың тарихи және мәдени мұрасын жаңғырту үшін негіз боп қаланды. Банктік жүйесінің тез және тұрақты өсуін, оның қоршаған ортаға, экономиканың барлық саласына және қоғамның әл ауқатына күшті ықпалын назарға ала отырып, Үкімет банк жүйесін Қазақстан экономикасының маңызды секторы деп анықтады.

Қазақстанның банктік жүйесін жетілдіру мен сақтауға, саланың ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілуіне, кадрларды дайындауға үлкен мән бөлінетін болады.

Банктік қызмет кәсіпорын шаруашылық әрекетімен ғана шектеліп қоймайды, ол әр түрлі қоғамдық және кәсіби ассоциациялар мен бірлестіктердің, аймақтық, ұлттық, халықаралық институттар, мемлекеттік және мемлекет аралық реттеу ұйымдарының қызметімен өте тығыз байланысты болады. Ал бұл бағыттар біздің елімізде салыстырмалы түрде жаңадан пайда болып, дамып келе жатқан соң, теориялық дайындығы мықты, кәсіпқой мамандар жетіспейді, банкідегі ресурс жетіспеушіліктегі талдау Қазақстан мысалында тіпті жаңа бағыт болып табылады. Сондықтан, аталған сала бойынша қаржы тұрғысынан теориялық зерттеу жүргізіп, тәжірибеге енгізу, еліміз үшін өте пайдалы да, «әдемі» де саланы дамытуға өз үлесімізді қосудан бірдей.

Сондықтан бүгінгі күні экономикадағы банктердің басты мәселелердің бірі проблемалық несиелерді азайту немесе оларды тиімді басқару болып табылады.

Қазіргі таңда кез келген ұйымның алдындағы мәселе қаражаттар ресурстарын басқару: активтері мен міндеттемелері. Елдегі экономиканың тұрақсыздығы, компаниялар өз қаражаттарынан және де тартылған қаражаттарға тәуелді болғандықтан ақпараттың жетіспеушілігінен міндеттемелермен байланысты тәуекелділікті күшейтеді.

Дер кезінде алынған тауарлар, көрсетілген қызметтер және атқарылған жұмыстар үшін төлемдер жасалмау себебінен қарыздар пайда болады. Ол өз кезегінде дебиторлардың төлем қабілетсіздігін және капиталдың жетіспеушілігінен туындайды.

Әртүрлі міндеттемелер бойынша қарыздарды басқару мәселелері әркезде де өзекті болып табылады. Кредиторлық берешектер есебіндегі мәселелік сұрақтар үнемі қарастырылады және де зерттеуді қажет етеді.

Қазақстан нарықтық экономикаға көшкен уақыттан бастап, еліміздің әр түрлі экономикалық секторларында өзгерістер байқалуда. Мәселен, банктерде несиелік саясаттың жүргізілуі несиелік ресурстардың құрылу көздеріне тікелей байланысты болып, келешекте банк активтерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Банк активтері бұл – пайда табу мақсатында банктік ресурстарды, әр түрлі активтер бойынша орналастырылған қаражаттары. Салыстырмалы түрде қарайтын болсақ, әлемдік қаржы дағдарысы орын алған жылдары екінші деңгейлі банк активтерінің жалпы сомасы – 11 952 594 543 теңгені құрады. Ал міндеттемелер жиынтығы: 10,510,922013 теңгені, капитал жиынтығы: 1,441,672530 теңге, пассив жиынтығы: 11,952,59454 теңгеге тең болды.

Ағымдағы жылы қол жеткізілген оң нәтижелерге қарамастан, шешілуі көп уақытты талап ететін міндеттер бар. Бұл қаржы секторын одан әрі долларсыздандыру процесі, банктерді қалыпқа келтіру және қаржылық орнықтылығын арттыруға қарай банк жүйесіндегі

кредиттеу қарқындарын қалпына келтіру, сондай-ақ пайыздық мөлшерлеме бойынша нарық күтулерін және халықтың инфляциялық күтулерін басқарудағы тиімділікті арттыру. Басқаша айтқанда, біздің мақсатымыз – нақты проблемаларды шешуден бүкіл қаржы жүйесін орнықты дамуға көшіру.

Банктердің кредиттік белсенділігі кеңеюде. Жаңа кредиттер беру ағымдағы жылғы 5 айда өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 14,2%-ға ұлғайды. Мамырда бизнеске теңгемен кредиттер бойынша ставка өткен жылғы мамырдағы 12,5%- бен салыстырғанда 11,9%-ға дейін төмендеді.

Ұлттық Банк басшысы хабарлағандай, экономиканы ұзақ мерзімді ресурстармен қамтамасыз ету мақсатында Басым жобаларды кредиттеу бағдарламасы іске асырылуда. Осы бағдарламаны іске асыруға 10 банк қатысады. 28 маусымда 130,1 млрд теңгеге 146 өтінім қабылданды, оның ішінде 33,8 млрд теңгеге 69 жоба мақұлданды және 18,5 млрд теңгеге 38 қарыз берілді.

Ұлттық Банк «7-20-25» бағдарламасын іске асыруды жалғастыруда. Ол басталған сәттен бастап жеңілдік талаптармен 7 645 отбасы 89,0 млрд теңге сомаға ипотекалық қарыз алды. Таяу уақытта тағы бір мыңнан астам отбасына қарыз беріледі. Нәтижесінде, тұтастай алғанда ипотекалық кредиттеу қарқынды дамуда. «7-20-25» бағдарламасы басталғаннан бері 12 айда банктердің ипотекалық портфелі 1,4 трлн теңгеге дейін 24,8%-ға өсті.

Кредиттеудің өсуіне қорландыру базасы сапалы жақсарту келеді. Несие портфелінің сапасын жақсарту бойынша қабылданған шаралар кешеніне қарамастан, банктердің балансында проблемалы қарыздардың жоғары деңгейінің сақталуы банктердің кредиттік белсенділігін ұстап тұрған негізгі проблемалардың бірі болып қалуда. Бұл ретте банктер активтерінің нақты сапасы қарыз алушылардың қаржылық жай-күйінің төмен сапасынан, «тұрақты емес» кепілдерді (болашақта түсетін ақша мен мүлік, еншілес компаниялардың сақтандыру полистері, жеке тұлғалардың кепілдіктері және т.б.) пайдалану практикасынан және акционерлердің және олармен байланысты адамдардың бизнесін қайтарымсыз кредиттеуден қосымша бағалауды талап етеді.

Ұлттық Банк жұмыс істемейтін кредиттердің деңгейін төмендету және экономиканы кредиттеудің одан әрі өсуіне жағдайлар жасау үшін ірі банктерді үстеме капиталдандыруды қамтамасыз етуге, сондай-ақ банк секторындағы жүйелік тәуекелдердің өсуіне жол бермеу жөнінде алдын алу шараларын қолдану арқылы Ұлттық Банктің қадағалау мандатын күшейтуге бағытталған ҚР банк секторының қаржылық орнықтылығын арттыру бағдарламасын бастады.

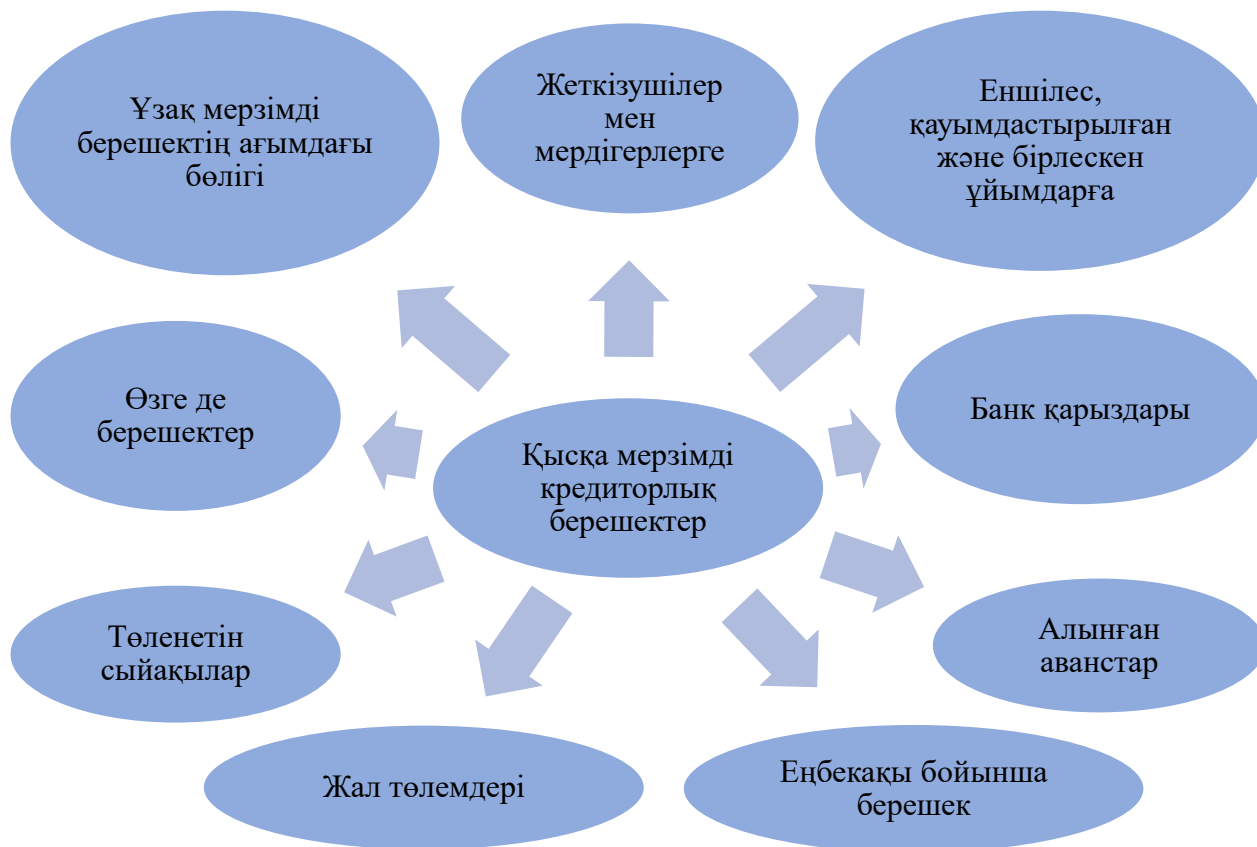
Аталған тақырыпта жүргізілген зерттеу жұмысының жаңалығы, ҚР қызмет көрсетудегі банк саласындағы дамуын қазақстандық банктік өнімін халықаралық рынокқа ұсыну тұрғысынан зерттеу жүргізу.

Мақаладағы зерттеудің тәжірибелік маңызы бұл банктік жүйесінің дамуы барлық жақтан қарап келгенде де тек оң әсерін тигізеді. Қазақстанның банктік потенциалы өте жоғары деңгейде және оны қолданып дамыту үшін, бұл салаға кәсіпқой менеджмент пен маркетинг ендірілуі қажет.

Халықаралық қаржылық есептіліктің 1 «Қаржылық есептілікті ұсыну» стандартында (ХҚЕС) міндеттемеге анықтама берілді. «Міндеттеме – бұл ұйымның өткен жағдайларынан туындап, оларды реттеу экономикалық мүмкіндіктерден тұратын ресурстардың шығарлуына әкелетін міндеті болып табылады» деп анықтама берілген [4].

Сонымен міндеттеме келісім шарттың талаптары болып саналады. Яғни алынған тауарлар, материалдық қорлар, атқарылған жұмыстар мен көрсетілген қызметтерге төленетін сома. Олар нарықтық қатынастар барысында ұйымның қаржылық – шаруашылық қызметі үрдерісінде туындайды. Міндеттемелерді өтеу бірнеше нұсқалармен: ақша қаражаттарының қолма қол, қолма қолсыз төлемі түрінде; қызмет көрсету, басқадай активтерді беру түрінде акцияларға ауыстыру түрінде жүзеге асуы мүмкін.

Компания бухгалтерлік есебінде ең алдымен кредиторлық берешектердің пайда болуын, біраз уақыттан соң оның өтелгендігін бейнелейді. Бухгалтерлік қызмет жұмыскерлерінің алдында міндеттемелерді есептен шығару тәртібі немесе өтеу мерзіміне қатысты сұрақтар көптеп туындайды. Мысалы, ағымдағы шаруашылық операциялар барысындағы алынған тауарлар, орындалған жұмыстар немесе көрсетілген қызметтер үшін контрагенттерге төленетін төлемдер бойынша міндеттемелерді айтуға болады. Пайда болуына қарай қысқа мерзімді кредиторлық берешекті төмендегідей жіктеуге болады (1 сурет).

Сурет 1. Пайда болуына қарай қысқа мерзімді кредиторлық берешектердің жіктелісі. Ескерту: суретті авторлар [5] әдебиет негізінде құрастырды

Тұжырымдама: екінші деңгейдегі банктік несие саясат құрылымы мәнін кезеңдеп талдап ашу керек, қызмет көрсету саласында дамуының заңдылықтары мен ерекшеліктерін қарастыру керек; банктің несиелік саясаты жүйе ретінде қарастырылуы керек және оның негізінде оны ұйымдастырудың нысаны мен әдістерін қарастыру керек, қызмет етуін және оның дамуын реттеу; банктің нарықтық инфрақұрылымының жекелеген жүйелерін (мысалы, тұтыну тауарлары нарығының жүйесі, клиенттік берешек); нарықтық инфрақұрылымның жекелеген элементтерін (банктің нарықтық инфрақұрылымының субъектілері, дара кәсіпкерлер) зерделеуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

3 Белов, А.В. Финансы и кредит. Структура рыночной экономики: Курс лекций: / А.В. Белов. - М.: Форум, 2012. - 224 с.

---

4 Шарипова Ж.К. Развитие кредитного рынка в Республике Казахстан: // Вестник КазНУ. Серия экономическая, №4, 2014, С. 123-129.

5 Текущее состояние банковского сектора РК в таблицах и графиках по состоянию на 01.01.2023 г. [Электронный ресурс]: // <http://www.afn.kz> - официальный сайт КФН РК.

6 Банковское дело: стратегическое руководство.: / -М.: Консалтбанкир, 2003. -432 с.

7 Банковское дело.: // Под ред. О.И. Лаврушина /. М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр. М., 2002.

УДК 657.6

Баймырзаева М.К.

*Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы, kafedra.biood@mail.ru*

Абдыкаримова М.М.

*Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы, mira_razh@mail.ru*

БАНКІШЛІК БАҚЫЛАУ РЕТІНДЕ АУДИТТІ ЖҮРГІЗУ ТЕОРИЯСЫ, МЕНШІКТІ КАПИТАЛДЫҢ МЫСАЛЫНДА

Андатпа. Бұл мақалада мақсат - банкішілік бақылауды ұйымдастыру ғылыми және тәжірибелік қалыптасуы, даму жолына сипаттама беру және банк ісінде осы қызметтің ролін атап өту.

Ішкі банктік бақылаудың (БІБ) тиімді жүйесін құру керек. Мұндай жүйені қалыптастыру келесі құрамдастарды анықтауды көздейді: басқару субъектісі; бақылау объектісі; бақылаудың мақсаттары мен міндеттері; басқару элементтерін қолдану арқылы жүзеге асырылатын бақылау әрекеттері.

Бұл ретте негізгі екі БІБ ұйымдық-әдістемелік қамтамасыз етудің ықтимал ерекшеліктеріне, сондай-ақ қашықтан банктік қызмет көрсету үшін несиелік ұйымдарда (НҰ) қолданылатын аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етудің ерекшеліктерін есепке алуға аударылады.

Өз кезегінде, кез-келген БІБ қазіргі мағынада өзінің экожүйесін білдіреді, ол соңғы сатыдағы несие (ССН), біз меншікті капиталды ұсынамыз. Банкінің меншікті капиталын қалыптастыруды басқару күрделі процесс. Сондықтан меншікті капиталды басқарудың тетіктері мен әдістерін қарастыра отырып, оның банктік бақылауда ролін қарастыру қажет етеді.

Сонымен қатар, жылдам өзгеруші элеуметтік-экономикалық жағдайларға және жаңа функционалды қажеттіліктерге бейімделу қажеттілігіне байланысты банкті басқару, банкішілік бақылау жүйесін реттеу, оның қызмет етуінің нормативтік және қаржылық негіздерін әрі қарай жетілдіру қажеттілігі туындайды.

Кілт сөздер: банкішілік бақылау, аудит теориясы, банктің меншікті капиталы, банктік реттеу, бақылау жүйесі.

ТЕОРИЯ ВЕДЕНИЯ АУДИТА КАК ЭЛЕМЕНТ ВНУТРЕННЕГО БАНКОВСКОГО КОНТРОЛЯ НА ПРИМЕРЕ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА

Аннотация. Цель данной статьи - описать научно-практическое становление организации внутрибанковского контроля, описать путь развития и подчеркнуть роль этой деятельности в банковской сфере.

Необходимо создать эффективную систему внутреннего банковского контроля. Формирование такой системы предполагает выделение следующих компонентов: субъект управления; объект управления; цели и задачи контроля; управляющие действия, осуществляемые с помощью средств управления.

При этом основной акцент сделан на возможных особенностях организационно-методического обеспечения, а также на рассмотрении особенностей аппаратно-программных средств, используемых в кредитных организациях для оказания дистанционного банковского обслуживания.

В свою очередь любой ВІР в современном понимании представляет собой собственную экосистему, которая представляет собой заем последней стадии (LSL), предлагаемый нами собственным капиталом. Управление формированием собственного капитала банка представляет собой сложный процесс. Поэтому, рассматривая механизмы и методы управления собственным капиталом, необходимо учитывать его роль в банковском контроле.

Кроме того, в связи с необходимостью адаптации к быстро меняющимся социально-экономическим условиям и новым функциональным потребностям возникает необходимость дальнейшего совершенствования управления банком, регулирования системы внутреннего контроля, нормативно-финансовой базы его деятельности.

Ключевые слова: внутриванковский контроль, теория аудита, собственный капитал банка, банковские нормативы, система контроля.

THEORY OF AUDITING AS BANKING CONTROL, AS AN EXAMPLE OF EQUITY CAPITAL

Abstract. The purpose of this article is to describe the scientific and practical formation of the organization of internal banking control, describe the development path and emphasize the role of this activity in the banking sector.

It is necessary to create an effective system of internal banking control. The formation of such a system involves the allocation of the following components: the subject of management; object management; control of goals and objectives; management actions carried out by means of management.

At the same time, the main emphasis is placed on the possible features of organizational and methodological support, as well as on the consideration of the features of the hardware and software used in credit institutions to provide remote banking services.

In turn, any ВІР in the modern sense is its own ecosystem, which is a last stage loan (LSL) offered by us with our own capital. Managing the formation of a bank's own capital is a complex process. Therefore, considering the mechanisms and methods of managing equity capital, it is necessary to take into account its role in banking control.

In addition, due to the need to adapt to rapidly changing socio-economic conditions and new functional needs, it becomes necessary to further improve the management of the bank, regulate the internal control system, and the regulatory and financial framework for its activities.

Key words: intrabank control, audit theory, bank equity, bank regulations, control system.

Меншікті капитал (МК) аудиті банкінің бухгалтерлік есебінде көрсетілген меншікті капиталы туралы ақпараттың дұрыстығын растау мақсатында міндетті аудит рәсімі шеңберінде жүргізіледі. Бұдан басқа, коммерсанттар жүргізген меншікті капиталы бар операциялардың қолданыстағы заңнама талаптарына сәйкестігі бақылауға алынады.

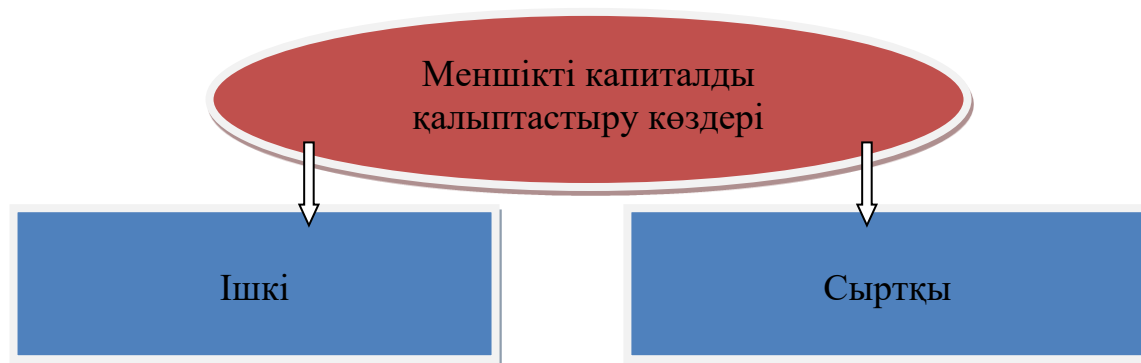
Баланста көрсетілген меншікті капиталдың мөлшері туралы ақпараттың сенімділігі ерекше маңызды. Бұл кез-келген компанияның бухгалтерлік есеп аудитін жүргізу кезінде жоспарлаудың алдын-ала кезеңінде маңыздылық деңгейі анықталатындығына байланысты (қолданылатын аудиторлық процедуралар есептілікте қатенің болуын анықтауға және

олардың пайдаланушылардың тиісті шешімдер қабылдауына әсерін бағалауға мүмкіндік береді).

Меншікті капитал аудитінің алдын-ала кезеңі ішкі бақылау жүйесін және оның жеке элементтерін зерттеу және бағалау бойынша тесттер жүргізуді қамтиды. Бұл процедураның мақсаты аудиторлық тәуекелді, клиентке деген сенім дәрежесін және меншікті капиталмен операцияларды тексеру кезінде аудиторлық процедуралардың күрделілігін анықтау болып табылады.

Бастапқы кезеңде компанияның меншікті капиталын есепке алу ерекшеліктеріне арналған есеп саясатының бөлімі зерттеледі. Содан кейін меншікті капитал көрсеткіштерін бақылау және өзара байланыстыру жүзеге асырылады. МК элементтері бойынша кезең басындағы баланс деректері алдыңғы кезең балансының ұқсас деректерімен салыстырылады. Теңгерімде келтірілген МК элементтері және есепке алу тіркелімдерінің деректері бойынша цифрларға арифметикалық тексеру, сондай-ақ есептілікте көрсетілген деректерді есепке алу шоттарында көрсетілген ақпаратпен салыстыру жүргізіледі. Сонымен қатар, жұмыс процесінің тәртібі және оны сақтаудың толықтығы талданады.

Көбінесе аудиторлық компанияның ішкі стандарттарына сәйкес меншікті капитал немесе оның элементтері маңыздылықты есептеуге қатысады. Меншікті капиталдың анық емес көрсеткіші маңыздылық деңгейін де бұрмалайды, онымен салыстырғанда есептіліктің дұрыстығы туралы тұтастай және оның жекелеген баптары бойынша тұжырымдар жасалады, сурет 1.

Сурет 1. Банкішілік бақылауды жүргізудегі меншікті капитал аудитінің кезеңдері

Бұдан басқа, меншікті капитал туралы ақпарат басқа бухгалтерлік есептермен өзара байланыста деректердің бірдейлігіне тексеріледі (мысалы, капитал қозғалысы туралы есеп деректерімен салыстырылады және т.б.).

Содан кейін меншікті капиталдың құрылымы (МК) талданады - оның әрбір компоненті аудитке ұшырайды. Аудиттің осы бөлімі бойынша жеке бағдарлама жасалады, егжей-тегжейлі тесттер мен аналитикалық рәсімдер өткізіледі.

Жарғылық және резервтік капиталдың аудиті атап өту керек. Меншікті капиталдың аудиті оның элементтері бойынша жарғылық капиталдың аудитінен басталады. Шағын компаниялар үшін МК құрамында тек жарғылық капиталдың және бөлінбеген пайданың (шығынның) болуы тән.

Акционерлік қоғамдардың есептілігіне резервтік капитал (РК) сияқты МК элементі тән. Оның осы ұйымдық-құқықтық нысан үшін қалыптасуы міндетті болып табылады, ал мәні жарғымен реттеледі [1].

РК көлеміне, оның ең төменгі мөлшеріне және жыл сайынғы міндетті аударымдарға қойылатын барлық заңнамалық талаптар меншікті капитал аудиті кезінде бақыланады. Бұдан басқа, РК-ның жұмсалуды да заңмен қатаң регламенттелген: оны тек қоғамның

облигацияларын өтеу және өзге қаражат болмаған жағдайда оның акцияларын сатып алу үшін ғана пайдалануға болады. РК-ды басқа мақсаттарға бағыттауға тыйым салынады.

Көрсетілген бақылау операцияларынан басқа, ҚК және ҚР аудит кезінде МК аудит бағдарламасында көзделген тесттер мен талдау рәсімдері жүргізіледі.

Қосымша капиталдың аудиті және айналымнан тыс активтерді қайта бағалау.

Меншікті капитал аудиті кезінде 1340 «айналымнан тыс активтерді қайта бағалау» және 1350 «қосымша капитал» жолдары бойынша баланста көрсетілген МК элементтерін бақылау қажет.

Сонымен, компанияның мүлкін қайта бағалау мүмкіндігі оның есеп саясатында бекітілген. Егер қайта бағалау бір рет жасалса, болашақта ол жыл сайын жүргізілуі керек.

Ұзақ мерзімді активтерді қайта бағалау сияқты МК элементінің аудиті процесінде есепке алу мен есептілікте ОС-ты арзандатудан немесе қайта бағалаудан алынған нәтижені көрсету жөніндегі операциялар бақылауға жатады. МҮ аудиті кезінде ДК құрамында ОЖ-ны жете бағалау мен белгілеудің жекелеген жағдайларын көрсету бөлігінде талаптардың орындалуын бақылау қажет. Сонымен, ОЖ-ны белгілеу шамасы, егер ДК алдыңғы есепті кезеңдерде жүргізілген осы ОС объектісін қосымша бағалау сомасы есебінен құрылған болса, ДК-нің азаюы ретінде көрсетіледі. Егер қайта бағалаудан кейін бұрын бағаланған ОС құны төмендесе, алдыңғы қайта бағалау мен жүргізілген бағалау сомасы арасындағы айырма бөлінбеген пайданы есепке алу жөніндегі шотқа жатқызылады. Бұл соманы бухгалтерлік есепте ашу керек.

Сипатталған операциялардан басқа, МК көрсетілген элементтеріне қатысты МК аудит бағдарламасында көзделген егжей-тегжейлі тестілердің және талдамалық рәсімдердің өзге де түрлері жүргізіледі.

МК аудитінің келесі кезеңі бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын) аудиті және фирманың таза активтерін есептеу болып табылады.

Бөлінбеген пайда аудиті және таза активтерді есептеу.

Меншікті капитал аудиті бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын) аудитінің кезеңін қамтиды. Бұл кезеңде пайданы құрылтайшылар айқындайтын компанияның қажеттіліктеріне бағыттаудың негізділігі тексеріледі (құрылтайшылардың немесе акционерлердің жазбаша түрде ресімделген шешімдеріне сәйкес). Одан кейін дивидендтерді төлеудің заңдылығы, уақтылығы және толықтығы бақыланады, сондай-ақ аудит бағдарламасына сәйкес өзге де тесттер мен талдау рәсімдері жүргізіледі [2].

Аудиттің жеке бөлігі - таза активтерді есептеу және олардың шамасын жарғылық капиталдың мөлшерімен салыстыру рәсімі. ЧА деп есептеуге қатысатын активтер мен міндеттемелер арасындағы айырмашылықты түсіну керек.

Меншікті капитал аудитінің бағдарламасына сәйкес жүргізілген барлық рәсімдердің нәтижесінде бухгалтерлік есепте көрсетілген меншікті капитал туралы ақпараттың дұрыстығы расталады және аудиторлық қорытындының түрі туралы мәселе шешіледі.

Меншікті капиталды пайдалану тиімділігінің аудиті. Меншікті капиталды пайдалану тиімділігі компанияның ішкі аудиті аясында бағаланады. Ол үшін МК пайдалану көлемі мен бағыттары, құрылтай құжаттарында не құрылтайшылардың шешімдерінде көзделген олардың бөлінуіне сәйкестігі зерделенеді, сондай-ақ өзге де талдау рәсімдері жүргізіледі.

Сонымен қатар, МК пайдалану тиімділігінің аудиті аясында оның құрамдас бөліктерін пайдалану тиімділігінің терең есептеулері жасалады. МК баланста көрсетілген активтер мен пассивтердің үйлесуі нәтижесінде оның барлық компоненттеріне аудит және талдау жүргізіледі. Мысалы, ОЖ пайдалану тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер (қор шығару, қор сыйымдылығы және т.б.), айналым қаражаты (қаржылық белсенділік коэффициенті, меншікті айналым қаражатымен қамтамасыз етілуі, айналым қаражатын пайдалану қарқындылығы және т.б.), сондай-ақ көптеген басқа қаржылық көрсеткіштер мен коэффициенттер есептеледі [3].

Меншікті капитал аудитінің нәтижелері бойынша МК пайдалану тиімділігінің дәрежесі туралы тұжырымдар тұжырымдалады және тиісті басқарушылық шешімдер қабылданады.

Қорытындыла келсе, біз банкішілік бақылауды қарастыруда, сонымен қатар «банкішілік бақылау жүйесі қалай ұйымдастырылған?» сұраққа жауап іздедік, оған қандай факторлар әсер етеді деген сұраққа жауап бердік. Коммерциялық банкілердің мысалында қаржылық талдау жасалды, меншікті капиталдың аудиті мен бақылауын ұйымдастыру қарастырылды, өйткені қаржыландыру Қазақстан Республикасы экономикасының банк секторының негізгі проблемасы болып саналды.

Банкішілік бақылау бойынша бірқатар қазақстандық және шетелдік жұмыстармен таныса отырып, банкішілік бақылау жүйесі төрт ұғыммен: қадағалау, бақылау, аудит және комплаенс (сәйкестікпен) тығыз байланысты екенін айтуға болады.

Автор Курныкина О.В. айтуынша, бақылау - объектіге әсер ету, стандарттар мен стандарттардан ауытқуларды анықтау, тәуекелдерді азайту және кері байланыс алу тұрғысынан ұйымның мақсаттарына жету міндеті бар сенімді, объективті ақпаратты құру немесе табу.

Басқару функциясы ретінде бақылау тар мағынада аяқталу, кері байланыс, әрекет ету кезеңі ретінде түсініледі. Біз бақылаудың кеңірек түсінігін функционалдық және процесстік тәсілді ұсынуда бизнес тапсырмаларды орындауға бағытталған циклдік процесс ретінде көреміз. Бұл түсіну тиімдірек болады. Бақылау функциялары: ақпараттық, мотивациялық-тәртіптік, қорғаушы-шектеушілік және кері байланыс.

Ішкі бақылау жүйесі - бұл ішкі бақылауға қатысушылар жүйесінің (Банктің басқару органдары, ішкі бақылау функцияларын жүзеге асыратын Банк бөлімшелері және қызметкерлері), ішкі бақылау салаларының (қызметті ұйымдастыру, өкілеттіктерді бөлу, бақылаудың сақталуын қамтамасыз ету) жиынтығы, ағымдағы тапсырмалары бар жүйе) және қолданбалы (құрылымдық бөлімшелерде, фронт-линия және бэк-офис, бухгалтерлік және басқа қызметтер) бақылау процедуралары.

Ішкі аудит қызметі - тиімділікті тексеру және бағалау функциялары жүктелген Банктің құрылымдық бөлімшелерінің (Банк Орталық аппаратының Ішкі аудит департаменті, Банк филиалдары бойынша тиісті ішкі аудит бөлімшелері) жиынтығы. Ішкі бақылау жүйесі - тәуекелдерді басқару жүйелерін, ақпараттық қауіпсіздік жүйелерін және нормативтік құқықтық актілермен айқындалатын бірқатар басқа бақылау функцияларын қамтиды.

Ішкі банктік бақылау операциялардың заңдылығын және ақша қаражаттары мен материалдық құндылықтардың сақталуын қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асырылады.

Егер осы бір-бірімен байланысты ұғымдар арасындағы байланыс туралы айтатын болсақ, онда мынаны елестетуге болады: басқару - бұл мұхит, жүзеге асырылуы және салынуы қажет тұтас әлем; рамкалық жағдайларды бақылау, сыртқы және ішкі аудит арқылы жасайды, мысалы, жұп акулалар мен шағын қызмет көрсететін балықтар; сәйкестік стандартты сапаны бақылауды жүзеге асырады. Осының барлығын банкішілік бақылау ескеретін болса, онда мұндай бақылаудың бағасы болмайды. Жалпы, мұндай жүйе қоғамда банк қызметі және оның мемлекет экономикасындағы рөлі туралы жоғары сапалы және сенімді ақпаратты құруға бағытталған деген қорытындыға келе алдық.

Blundell-Wignall және Atkinson айтуынша, өтімділік тәуекеліне қатысты LCR және NSFR тиімділігі мен ақпараттылығы дағдарыс жағдайындағы инвесторлардың мінез-құлқы туралы пайымдаулар негізінде белгіленген көрсеткіштерге, сондай-ақ реттеуші мен қаржы институттарының бұл мінез-құлықты келесі түрлерге бөлу мүмкіндігіне тікелей байланысты, тұрақты немесе тұрақсыз бағалауды білдіреді.

Қазақстандық банктердің тұрақтылығы мен тұрақтылығы тұрғысынан өтімділік тәуекелдерін бағалау кезінде клиенттердің депозиттерін дұрыс және ұтымды көрсетудің маңыздылығы өте жоғары, өйткені соңғы он жылда клиенттердің депозиттері олардың

қорландырудың негізгі көзіне айналды. 2010 жылдың басындағы 57%-дан 2021 жылы 81%-ға дейін құрайды.

Қорландыру мен соңғы инстанциядағы несиелер (СИН) маңызды рөл атқаратыны анық, сондықтан меншікті капиталды үнемі ұлғайту қажет деген қорытындыға келеміз.

Сонымен қатар, меншікті капиталды пайдалану тиімділігінің аудиті аясында оның құрамдас бөліктерін пайдалану тиімділігінің терең есептеулері жасалады. Меншікті капитал баланста көрсетілген активтер мен пассивтердің үйлесуі нәтижесінде оның барлық компоненттеріне аудит және талдау жүргізіледі. Мысалы, ОЖ пайдалану тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер (қор шығару, қор сыйымдылығы және т.б.), айналым қаражаты (қаржылық белсенділік коэффициенті, меншікті айналым қаражатымен қамтамасыз етілуі, айналым қаражатын пайдалану қарқындылығы және т.б.), сондай-ақ көптеген басқа қаржылық көрсеткіштер мен коэффициенттер есептеледі [3].

Меншікті капитал аудитінің нәтижелері бойынша МК пайдалану тиімділігінің дәрежесі туралы тұжырымдар тұжырымдалады және тиісті басқарушылық шешімдер қабылданады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Лямин Л. Оптимизация принципов внутреннего контроля в условиях применения технологий электронного банкинга.
2. Лямин Л.В., Управление методологии рисков внутрибанковских систем Департамента банковского регулирования и контроля Банка России, начальник отдела интернет-банкинга. //Аналитический журнал [«Оперативное управление и стратегический менеджмент в коммерческом банке»](#), № 3, 2005.
3. Юшкова С.Д. Взаимодействие систем контроля банков и заемщиков в кредитных процессах. <http://www.fa.ru/org/div/uank/autorefs/dissertations>.

УДК 316.775

Д. Ж. Белхожаева¹, С. М. Мадыхан¹, А. Жомартқызы²

¹Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы

²Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Көптеген елдерде танылған дауларды шешуге бағытталған өзекті және тиімді шаралардың бірі медиация (делдалдық) болып табылады. 2011 жылдан Қазақстанда «Медиация туралы» заң қолданылады, алайда практикада медиацияны құқықтық құзыретінің жеткіліксіздігіне байланысты еңбек дауы тараптары жиі елемейді. Медиация туралы заңның негізгі мақсаты соттардың жүктемесін азайту және дауларды сотқа дейінгі сатыда шешу болып табылады, бірақ сот практикасын қорытындылау тараптардың іс бойынша іс қозғалғаннан кейін медиацияны еңбек қатынастарында пайдаланатынын көрсетеді. Бұл мақалада еңбек дауларын шешу кезінде медиацияны қолдану мүмкіндігі туралы мәселелер қарастырылады. Медиация институтын шетелде қолдану тәжірибесі қаралды. Қазақстан Республикасындағы медиацияның тарихи тамырына талдау жүргізілді. Қазіргі заманғы медиацияның негізі ретінде дәстүрлі қазақ қоғамындағы билер институтына ерекше назар аударылды. Зерттеу барысында аталған дауларды шешудің кемшіліктері мен сот тәртібі, медиация туралы заңның өзі анықталып, пікірталас мәселелері көтеріледі. Қазақстан

Республикасының Еңбек Кодексін және Медиация туралы заңды өзгерту бойынша тәжірибелік ұсынымдар ұсынылды.

Кілт сөздер: медиация, делдалдық, жанжал, медиация рәсімі, медиатор, медиативтік келісім, дауларды қараудың соттан тыс тәртібі, татуластыру рәсімдері.

ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ И ПУТИ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ

Аннотация. Одной из актуальных и эффективных мер, направленных на решение споров, признанных во многих странах, является медиация (посредничество). 2011 г. действует закон «О медиации» в Казахстане, однако на практике медиация зачастую игнорируется сторонами трудового спора в силу недостаточной правовой компетенции. Основной целью закона о медиации является разгрузка судов и решение споров на досудебной стадии, но обобщение судебной практики показывает, что стороны используют медиацию в трудовых отношениях после возбуждения производства по делу. В данной статье рассматриваются вопросы о возможности применения медиации при разрешении трудовых споров. Рассмотрен опыт применения института медиации за рубежом. Проведен анализ исторических корней медиации в Республике Казахстан. Особое внимание было уделено институту биев в традиционном казахском обществе как основе современной медиации. В процессе исследования выявляются недостатки и судебного порядка разрешения указанных споров, и самого закона о медиации, поднимаются дискуссионные вопросы. Предложены практические рекомендации по изменению Трудового кодекса Республики Казахстан и закона «О медиации».

Ключевые слова: медиация, посредничество, конфликт, работник, работодатель, процедура медиации, медиатор, медиативное соглашение, внесудебный порядок рассмотрения споров, примирительные процедуры.

EXPERIENCE OF APPLICATION AND WAYS OF DEVELOPMENT OF MEDIATION INSTITUTE

Abstract. One of the relevant and effective measures aimed at resolving labor disputes, recognized in many countries, is mediation (mediation). In 2011, the law "On Mediation" is in force in Kazakhstan, but in practice mediation is often ignored by the parties to a labor dispute due to insufficient legal competence. The main purpose of the law on mediation is to unload courts and resolve disputes at the pre-trial stage, but the generalization of judicial practice shows that the parties use mediation in labor relations after the initiation of proceedings. This article discusses the possibility of using mediation in resolving labor disputes. The experience of using the institute of mediation abroad is considered. The analysis of the historical roots of mediation in the Republic of Kazakhstan is carried out. Special attention was paid to the institute of biys in the traditional Kazakh society as the basis of modern mediation. In the course of the research, the shortcomings of both the judicial procedure for resolving these disputes and the law on mediation itself are revealed, controversial issues are raised. Practical recommendations on changing the Labor Code of the Republic of Kazakhstan and the law "On Mediation" are proposed.

Key words: mediation, mediation, conflict, employee, employer, mediation procedure, mediator, mediation agreement, out-of-court procedure for disputes, conciliation procedures.

«Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам» жолдауында Президент Н.Ә. Назарбаев: «.. 2011 жылы даулар мен жанжалдарды соттан тыс қарау үшін «Медиация туралы» Заң қабылданды. Дегенмен, жалпыұлттық медиация жүйесін құру бойынша нақты қадамдар жасалмаған. Медиация резервтері еңбек жанжалдарын бейтараптандыру үшін пайдаланылуы мүмкін...» [1, 1 б.].

Медиация институты бүгінгі күні бүкіл әлемдік қоғамдастықта жанжалдарды шешудің

тиімді және қарқынды дамып келе жатқан құралы ретінде танылған. Дауларды шешудің бұл әдісі әртүрлі елдерде тиімді қолданылады, ал кейбіреулерінде медиацияны қазіргі мағынада қолдану тәжірибесі жарты ғасырдан асады.

Медиация қазіргі мағынада 20 ғасырдың екінші жартысында дами бастады. Біріншіден, АҚШ-та, Австралияда, Ұлыбританияда, содан кейін ол біртіндеп Еуропада тарала бастады. Медиацияны қолданудың алғашқы әрекеттері, әдетте, отбасылық қатынастар саласындағы дауларды шешу кезінде жасалды. Кейіннен медиация отбасылық жанжалдардан бастап, коммерциялық және қоғамдық саладағы күрделі көпжақты қақтығыстарға дейін кең ауқымды дауларды шешуде танылды. Еңбек дауларына қатысты медиацияны қолданудың халықаралық тәжірибесі қысқаша сипаттасақ, Қытайда медиация еңбек жанжалдарын реттеудің міндетті кезеңдерінің бірі болып табылады [2, 49 б.]. Сарапшылардың бағалауы бойынша, Қытайдағы даулардың шамамен 30% соттан тыс шешілуде. Ұлыбританияда еңбек дауын сотқа беру үшін медиатордың дауды бейбіт жолмен шешу мүмкін еместігі туралы қорытындысы қажет [3, 195 б.]; Францияда медиация рәсіміне жүгінудің құқықтық мүмкіндігі тікелей Еңбек кодексінде бекітілген. Сонымен қатар, тараптардың бірі де, әкімшілік орган да істі медиаторға берудің бастамашысы бола алады [4, 168 б.б.].

Қазақстан үшін медиация институты өз табиғаты бойынша жаңа емес. Дәстүрлі қазақ қоғамында медиаторлардың рөлін билер атқарды. Жалпы, билер институты тек дәстүрлі қазақ қоғамына ғана тән, дегенмен бұл институттың генезисін сақтар мен үйсіндердің кезеңінен бастап қарастыру әдетке айналған. Ш.Уәлиханов атап өткендей, «Би атағына көтерілу қазақтарда халық тарапынан қандай да бір формалды тандаумен және халық басқаратын билік тарапынан бекітумен шартталмаған. Шешендік өнермен ұштасқан сот әдет-ғұрыптарындағы терең танымы ғана қазақтарға осы құрметті атақты берді. Бидің атын алу үшін қазаққа өзінің заңгерлік білімі мен шешендік қабілетін халық алдында бірнеше рет көрсету керек болды. Мұндай адамдар туралы қауесет бүкіл далаға тез тарады, олардың есімі бәріне және бәріне белгілі болды. Осылайша, бия атағы сот және адвокаттық тәжірибеге патент болды... Оның халық арасында құрметке ие болғаны сонша, ол ешқандай тәртіптік жаза қолдануды талап етпеген, әлі де талап етпейді» [5, 12 б.].

Осы институтты қосудың ішкі тетіктерін терең зерттеу ғалымның жоғарыда аталған ережелеріне оның өкілдерінің осы әлеуметтік категорияға генетикалық байланысы туралы фактіні қосуға мүмкіндік береді. Табиғи жолмен қажетті білім мен тәжірибенің табиғи жинақталуы орын алған отбасы мен ортада тікелей тәрбиеленген қазақ қана шынайы би бола алады. Айтылғандардың тарихи мысалдары өте көп. Қазақ билерінің мақсаты мен миссиясы болып табылатын «жердауы», «жесірдауы», «кұндылығы» қазақ әдет-ғұрыпындағы құқық институттары олардың патриотизм, адамгершілік және әділеттілік сияқты құндылық баламаларымен шебер жұмыс істеуін білдірді. Осының бәрі тұтас алғанда қоғамның бірлігі мен тұтастығын сақтау мақсатында үйлесімді құрылған.

Осылайша, өркениетті әлемде кеңінен таралған медиация Қазақстан үшін жаңа институт болып табылмайды. Дәстүрлі қазақ қоғамында медиаторлардың рөлін билер атқарды. Бүгінгі таңда біздің қоғамда дауларды шешу құралдарын медиацияда қолдануға бағытталған күш-жігерді қазақ билерінің кең ауқымда, атап айтқанда, осы құбылыстың рухани-адамгершілік және әлеуметтік-мәдени көзқарастарына баса назар аударуымыз керек.

2007 жылғы 31 қазанда Астанада құқықтық саясат жөніндегі кеңестің отырысы өтті, онда азаматтық сот ісін жүргізуде татуластыру рәсімдері институтын енгізу туралы шешім қабылданды, сондай-ақ медиатордың қатысуымен дауларды соттан тыс шешу тәртібін реттейтін тиісті заң қабылдау қажеттігі белгіленді.

2011 жылғы 12 қаңтарда Қазақстан Парламенті дауларды шешудің баламалы тәсілі ретінде азаматтық және қылмыстық процестерде медиация институтын енгізу көзделетін Қазақстан Республикасындағы «Медиация туралы» заңды қабылдады. 2011 жылғы 28 қаңтарда Заңға ел Президенті қол қойды [6]. Бұл құралды пайдаланудың жоғары қарқыны Қазақстанда да байқалатыны ерекшелік емес. Жеке және заңды тұлғалардың қатысуымен

азаматтық, еңбек, отбасылық және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға білікті мамандар - медиаторлардың қалай қатысатынын көріп отырмыз. Бүгінгі күні бұл құрал қылмыстық құқық бұзушылықтар, шағын және орта ауырлықтағы қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді қарау кезінде қолданылады, ал медиация кейбір ауыр қылмыстар бойынша да қолданылады.

Медиация - тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауларды шешудің баламалы түрі екендігін еске сала кетейік. Медиация дауды шешуге үшінші тарапты қатыстырмайтын медиацияның ерекше түрі екенін атап өткен жөн. Демек, медиатордың басты міндеті – тараптарға дауды өзара тиімді және өміршең шешімге келтіруге көмектесу болып табылады.

2011 жылы Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңы қабылданғаннан кейін бұл институт кезең-кезеңімен дамып, түрлі аяңдарда қолданыла бастады. Негізінен, медиация институты сот жүйесінде, Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылымдарында кеңінен қолданылып келеді және де медиацияны қолдану бойынша Қазақстан Республикасы Кәсіподақтар Федерациясы тарапынан айтарлықтай жұмыстар жүргізілуде (бұдан әрі – ҚР КФ). Аталған құрылымдардың барлығы өзара жасалған меморандумдар негізінде тығыз ынтымақтастықта жұмыс істейді. Олардың жұмысындағы негізгі міндеттер даулар мен жанжалдарды соттан тыс шешу арқылы қоғамдағы жанжалдарды азайту, сондай-ақ еңбек және басқа да дауларды татуластыру рәсімдері арқылы, оның ішінде медиацияның қатысуымен шешу мүмкіндіктерін арттыру болып табылады. ҚР КФ аумақтық кәсіподақтар бірлестіктерінде «Татуласуорталығы» орталығы құрылды, онда медиативтік рәсімдер өткізіледі, оның ішінде еңбек даулары медиативтік келісімдер арқылы шешілді. «Татуласуорталығы» жұмысында ҚР КФ-да кәсіби медиаторлар жұмыс істейді, олар ҚР Жоғарғы Сотының «Еңбек даулары бойынша бітімгершілік рәсімдері», «Отбасылық даулар», «Сотқа дейінгі және соттағы татуласу», «Инвестициялық даулар», «Түнгі сот» және т.б. сияқты пилоттық жобаларына да қатысады. Нәтижесінде соттарда да еңбек дауларының азаюына қол жеткіздік. Мәселен, 2021 жылы еңбек соттарына 8250 іс пен арыз түссе, 2020 жылғы 8596-ға қарсы, яғни 4%-ға азайған. Еңбек дауларының төмендеуі еңбек дауларының алдын алу рөлін өзектендіруге, аумақтық кәсіподақтар бірлестіктерімен ынтымақтастыққа және медиацияны қолдануға байланысты деуге болады [7, 36 б.].

Сонымен қатар, кәсіпорындардағы келісу және татуластыру комиссияларының жұмысын күшейту, кәсіподақтармен еңбек заңнамасын түсіндіру, кәсіподақ өкілдерінің қатысуымен, оның ішінде медиаторлардың қатысуымен еңбек дауларын қарау бойынша бірлескен іс-шаралар өткізу қажеттілігі әлі де бар.

Қазақстан халқы Ассамблеясының инклюзивті медиация желісі осы институттың дамуы мен қолданылуына ықпал ететін маңызды буын болып табылады. «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 6-бабының 14-1) тармағына сәйкес Қазақстан халқы Ассамблеясы Қоғамдық келісім және жалпыұлттық бірлік саласындағы медиация институтын дамытуға жәрдемдеседі [8]. Нәтижесінде Ассамблея жанынан Республикалық медиация кеңесі құрылып, 28 аймақтық медиация кеңесі, 503 медиация кабинеті, оның ішінде облыстардың және Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалаларының «Қоғамдық келісім» КММ-де 17-сі жұмыс істейді. Қазақстан халқы Ассамблеясының қолдауымен диалог аяңдары-мемлекеттік органдарда, «Нұр Отан» партиясында, ХҚКО-ларда, дағдарыс орталықтарында, мектептерде, емханаларда және басқа да мекемелерде қоғамдық қабылдаулар ашылды. Жалпы, 2021 жылы ҚХА медиаторларына 31 000-нан астам өтініш келіп түсті, олардың 19 053-і медиативтік келісім жасасу арқылы шешілді, бұл 61% - ды құрады, ал қалған 12 375 (38%) медиаторлардың консультациялары арқылы шешілді. Сотқа дейін қоғамдық медиаторлар 5 765 өтінішті, кәсіби медиаторлар - 5 439 өтінішті, ал сотта 7 864 дауды шешті. Бұл ҚХА медиаторлары тараптарға жанжалдан келісімге дейінгі қиын жолдан өтуге соттан тыс көмектескен даулар, олардың арасында еңбек даулары да бар.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз еліміздің медиаторлары жүргізіп жатқан жұмыстардың ауқымын және көптеген мемлекеттік органдар мен түрлі ұйымдардың өкілдерінің арасында оң көзқарас пен түсіністікпен кездесетінімізді айта аламыз. Медиация дауларды шешу құралы ретінде халық арасында оң пікірге ие болды. Медиация рәсімін түсіндіру және өткізу, медиаторларды оқыту туралы көптеген қоңыраулар мен азаматтардың жеке өтініштері келіп түседі. Бұл бағытта үлкен жұмыс атқарып жатқаны сөзсіз. Дегенмен, жүйелі жұмыс жүргізілсе де, айта кететін түйткілді мәселелер де баршылық. Мәселен, көп жылдар бойы кәсіби және қоғамдық медиаторлардың жұмысын үйлестіру үшін бірыңғай орталықтың (уәкілетті органның) жоқтығы туралы мәселені көтеріліп келеді. Қоғамдық медиаторларды айтпағанда, кәсіби медиаторлардың жұмысын толық көлемде көрсету және үйлестіру мүмкіндігі жоқ.

Тағы бір маңызды мәселе - бұл елде медиаторларды даярлау және сертификаттау (аттестаттау) бойынша орталықтандырылған оқыту орталығының болмауы. Медиаторлардың базалық курстары барлық жерде өтеді және кәсіби медиатор сертификатын алу қиын емес. Тренердің шағын жалақысы және кейде сәйкессіз деңгейі, шын мәнінде, олардың қызметі туралы көзқарасы тек медиацияның коммерциялық деңгейіне дейін төмендеген жаттықтырушылардан білім алған, есепке алынбаған медиаторлардың «армиясын» береді, соның нәтижесінде біз қоғам алдында институт сияқты көрінбейміз, олардың қызметі қоғамда сындарлы диалог дағдыларын қалыптастыруға және жанжалды жағдайларға ықпал етуге, сонымен қатар, ақша табудың кезекті жаңалығы ретінде көрініс тапқан. Бұл тәсіл медиация қағидаттарының құндылығын бұрмалайды және адал медиаторлар қызметінің беделін түсіретін фактор болып табылады. Осыны негізге ала отырып, медиация саласындағы қызметті жақсарту мақсатында медиаторларға және медиативтік жұмысқа қатысы бар мемлекеттік құрылымдар жоғарыда көрсетілген проблемалық мәселелерге назар аударуы қажет.

Татуласу рәсімдерінің ауқымы кең, соған қарамастан көптеген азаматтар дауларды шешудің баламалы әдістеріне, соның ішінде медиацияға құқықтарын қалдырып, дәстүрлі түрде сотқа жүгінеді. Айта кету керек, медиацияның ерекшелігі - бұл құралды қолдану бастамасы қызметкер тарапынан да, жұмыс беруші тарапынан да медиация рәсімін өткізуге өтінім беру арқылы, тіпті қазіргі дау сатысында да жүзеге асырылуы мүмкін. Еңбек дауларына жеке тоқталу орынды болар деп ойлаймыз. Жасыратыны жоқ, жұмыс берушіден осы немесе басқа еңбек дауын қай жерде шешуге болатынын сұраған кезде, жұмыскерлер әдетте, «егер сізге бірдеңе ұнамаса, сотқа жүгініңіз» деген жауапқа тап болады. Келісім комиссиясына шағымдану сирек жағдайларда ұсынылуы мүмкін, әрине еңбек ұжымдарында осындай комиссиялар болған жағдайда ғана мұндай мүмкіндік болады. Еңбек дауларын шешу жолдарын қарастыра отырып, қолданыстағы жіктеуге, яғни жеке және ұжымдық еңбек дауларына назар аудару керек. Өйткені, еңбек дауының түрі татуластыру рәсімдерінің тізбесін қолдану шеңберінде елеулі мәнге ие. Заңнамада еңбек жағдайларын, соның ішінде жалақыны белгілеу және өзгерту, ұжымдық шарттарды, келісімдерді жасасу, өзгерту және орындау мәселелері бойынша қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасында келіспеушіліктер туындаған кезде, сондай-ақ жұмыс берушінің жергілікті нормативтік актілерді қабылдау кезінде қызметкерлердің сайланбалы өкілді органының пікірін ескеруден бас тартуына байланысты бірқатар рәсімдер қолданылатыны бекітілген.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде (бұдан әрі – ҚР ЕК) мынадай реттілік белгіленген, бастапқыда ұжымдық еңбек дауын қарау татуластыру комиссиясында, ал онда келісімге қол жеткізілмеген кезде - еңбек төрелігінде жүргізіледі, сондай-ақ өзара келісім бойынша тараптардың медиация рәсімін қолдануға құқығы бар. ҚР ЕК 159-бабының 1-тармағына сәйкес жеке еңбек дауларын келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясының шешімін орындамау бойынша соттар қарайды. Жеке еңбек дауларында медиация рәсімін қолдануға мүмкіндік беретін норма болмаса да, қолданыстағы заңнаманың практикасы мен нормалары жеке еңбек дауларына медиацияның толығымен

қолданылатынын көрсетті [9].

Жеке еңбек дауымен еңбек заңнамасын және еңбек құқығы нормаларын, ұжымдық шартты, келісімді, жергілікті нормативтік актіні, еңбек шартын қамтитын өзге де нормативтік құқықтық актілерді, оның ішінде жеке еңбек жағдайларын белгілеу немесе өзгерту туралы актілерді қолдану мәселелері бойынша жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы реттелмеген келіспеушіліктерді білдіреді.

Осылайша, ҚР Медиация туралы заңының ресми мәтініне тоқтала отырып, оның дауларға, оның ішінде еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын дауларға медиация рәсімін қолдануға байланысты қатынастарды реттейтінін атап өтуге болады. Мәселен, ҚР Медиация туралы заңының 1-бабының 1-тармағында, «жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын даулар (жанжалдар) медиацияны қолдану саласы болып табылады...», - делінген [6].

Әдетте, медиация рәсімдерінің өтініш берушісі жұмыскерлер болып табылады, бірақ қазіргі статистика жұмыс берушілер тарапынан да өтініштердің айтарлықтай өскенін көрсетеді. Біздің азаматтарымыз өздерінің төмен хабардарлығына байланысты медиация тек сотқа дейінгі рәсім ретінде ғана қолданылады деп пайымдайды, алайда іс жүзінде бұл құрал сотқа дейінгі кезеңдегі жеке еңбек дауларына да, келісу комиссиясының немесе соттың іс жүргізуіндегі дауларға да қолданылады, оның үстіне медиация сот актісін немесе шешімін орындау сатысында қолданылады.

Медиация процедураларын кеңінен қолдануға кедергі келтіретін маңызды мәселелердің бірі - бұл институт туралы халықтың жеткіліксіз хабардар болуы. Бұл міндетті медиацияның артықшылықтары туралы ақпаратты халық арасында тарату бойынша жүйелі және дәйекті жұмыс жүргізу арқылы шешуге болады. Мұндай жұмысты медиаторлар ұйымдары да, мемлекеттік органдар да жүргізуге тиіс, олардың арасында соттарға, прокуратура органдарына, ішкі істер органдарына ерекше рөл беріледі [10, 24 б.].

Медиатордың кез-келген еңбек дауында қатысуы мүмкін. Медиация институты бұл тығырықтан шығудың жолын табуға мүмкіндік береді, бұл ретте еңбек қатынастары сақталады және жұмыс берушінің беделіне нұқсан келтірілмейді. Сондай-ақ, медиацияның артықшылығы ретінде рәсімнің және қабылданған келісімнің толық құпиялылығын сақтау кепілдігі сипаттайды. Элеуметтік-еңбек саласындағы қақтығыстар еңбек құқықтары мен кепілдіктерін тікелей бұзумен ғана емес, сонымен қатар жаңа еңбек жағдайларын белгілейтін жергілікті актілерді қабылдау кезінде және жұмыс берушінің кадрлық саясатындағы өзгерістермен жиі тараптардың мүдделерінің қайшылықтарымен байланысты болып отыр.

Сонымен қорыта келе, медиацияны еңбек дауларын шешу әдісі ретінде талдай отырып, осы процедураның жағымды жақтарын атап өту керек. Кәсіпорындардағы дауларды жарғы мен ережелерге сүйене отырып шешу өте тиімді, бірақ әрдайым қолданыла бермейді, өйткені ресми корпоративті нормаларға сәйкес келмейтін аспектілер бар. Медиацияның жанжалдарды шешу процесін жеңілдетуге ықпал ететін келесі ерекшеліктері бар. Әдетте медиация бойынша еңбек дауларын шешу барысында осы уақыт ішінде тараптар жиі әңгімеге қатысып, не болып жатқанын түсіндіреді, ашықтық қысқа мерзімде жалпы шешім табуға мүмкіндік береді. Осылайша, процедуралық ресми құжаттарды құру, куәгерлерді тарту қажет емес. Бейресми байланыс шешім іздеу қарқынын тездетеді. Сондай-ақ, медиация рәсімі елеусіз шығындарды көтереді, сонымен қатар егер кәсіпорында штаттық медиатор жұмыс істесе, мұндай жағдайда өндірісті оңтайландыру бойынша шығындар айтарлықтай азаяды. Жоғарыда айтылғандай, медиация процесі бейресми сипатқа ие және кіріспе сөз кезеңінде медиатор қабылданған шешім үшін тараптардың жауапкершілігінің маңыздылығын атап көрсетеді. Осылайша, қатысушылар белгілі бір шешімдер қабылдап, келісімдерге қол қойып, қабылданған міндеттерді жүзеге асырудың кепілі болады. Бірақ сонымен бірге, тараптар белгіленген тармақтарды сақтаған жағдайда ғана келісімнің күші бар екендігі оған түсінікті болуы үшін тараптың қызығушылығымен мүмкіндігінше дәл жұмыс істеу маңызды. Осы жағдайға байланысты келісімнің кепілдігі мен рұқсаты бар.

Медиацияның оң жақтарына зерттеушілер локалдылықты жатқызады. Атап айтқанда, сот ісі кәсіпорынның беделіне нұқсан келтіреді. Жұмыскерлермен жабық әңгіме сонымен қатар команда тарапынан шиеленісті тудырады. Медиация, бір жағынан, жағдай туралы ақпараттың кең таралуына жол бермей, келіссөздер жүргізуге мүмкіндік береді, бұл клиенттердің, брендтің және т.б. беделін сақтайды. Ішкі қақтығыс жағдайында медиация жұмыскерлерге басшылықтың өркениетті әдістерді қолданатындығын және оның жағдайына қарамастан, қол астындағылармен қалыптасқан мәселені тең дәрежеде талқылайтындығын көрсетеді. Осылайша, бұл кәсіпорынға деген көзқарасын анықтайтын жұмысшылар үшін қосымша ынталандыру болады. Жалпы, медиация рәсімі шеңберінде дауларды шешудің негізгі артықшылықтары: басқа жұмыс берушіде жұмысқа орналасу кезінде жұмыс беруші мен жұмыскердің әлеуетті кандидат ретіндегі іскерлік беделін сақтау, медиация рәсімі бойынша шығыстардың тепе-теңдігі тараптың дауды шешудің өзге нысандарына қатысты шығындарын төмендетеді, медиация рәсімінің оң қорытындысы ретінде медиативтік келісімнің құпиялылығы сақталады.

Қорытындылай келе, дауларды шешуде медиацияны қолданудың тиімділігі тараптардың келісім деңгейіне байланысты деп айта аламыз. Осыған байланысты біз еңбек шарттарының мәтінінде медиация туралы мынадай мазмұндағы ескертпені көздеуге кеңес береміз: «осы еңбек шартынан немесе оған байланысты туындайтын, оның ішінде оның орындалуына, бұзылуына, тоқтатылуына және жарамсыздығына қатысты барлық даулар, келіспеушіліктер мен талаптар медиация рәсімін қолдана отырып реттелуі мүмкін».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.А. Послание Президента страны народу Казахстана «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда». // Казахстанская правда. - 10 июля 2012 г. - №158-159 (27432-27433). - С.1.
2. Лескина Э.И. Перспективы и проблемы деятельности судебных примирителей и медиаторов при урегулировании трудовых споров // Арбитражный и гражданский процесс. - 2019. - № 4. - С. 49-53.
3. Калашникова С.Н. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. — М.: Инфотропик Медиа, 2011. - С. 195.
4. Филипова И.А. Применение медиации в трудовом праве: опыт Франции // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2016. - № 2. - С. 168-172.
5. Ибраева А.С. Институт медиации в Казахстане: проблемы и перспективы. - Вестник КазНУ. Серия юридическая. - 2012. - №4. - С.12-16.
6. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 қаңтардағы № 401-IV заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>
7. Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік еңбек дауларын қарау туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, 2021. - №2(64). – Б.30-38.
8. «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы № 70-IV Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000070>
9. Қазақстан Республикасының 23 қарашадағы 2015 жылғы № 414-V Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
10. Жантуаров Б.С. Медиация – способы и задачи урегулирования споров: опыт зарубежных стран. // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан. – 2021. - № 2(67). – С.21-26.

Д. К. Зупаров

*магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОШЕННИЧЕСТВА

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые особенности уголовно-правовой характеристики мошеннических действий. Результаты исследования позволили выявить ряд проблем связанных с уголовно-правовой охраной собственности в условиях современных социально-экономических отношений. В статье осуществлен анализ некоторых научных источников с позиции эффективности и соответствия требованиям в оценке и квалификации данного вида уголовного правонарушения.

Ключевые слова: мошенничество, уголовно-правовая характеристика, предупреждение и пресечение уголовных правонарушений.

АЛАЯҚТЫҚТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ - ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада алаяқтық әрекеттердің қылмыстық-құқықтық сипаттамасының кейбір ерекшеліктері қарастырылған. Зерттеу нәтижелері қазіргі элеуметтік-экономикалық қатынастар жағдайында мүлікті қылмыстық-құқықтық қорғаумен байланысты бірқатар проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді. Мақалада қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрін бағалау мен біліктіліктегі тиімділік пен талаптарға сәйкестік тұрғысынан кейбір ғылыми дереккөздерге талдау жасалды.

Кілт сөздер: алаяқтық, қылмыстық-құқықтық сипаттама, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу.

SOME FEATURES OF THE CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF FRAUD

Abstract. This article discusses some features of the criminal-legal characteristics of fraudulent actions. The results of the study revealed a number of problems related to the criminal law protection of property in the conditions of modern socio-economic relations. The article analyzes some scientific sources from the standpoint of effectiveness and compliance with the requirements in the assessment and qualification of this type of criminal offense.

Key words: fraud, criminal law characteristics, prevention and suppression of criminal offenses.

Имущественные отношения, являясь правоохраняемым объектом, одновременно выступают в роли особой области экономических связей, в которой находят непосредственное выражение права и интересы не только собственников, но и многих других участников имущественных отношений - лиц, не являющихся собственниками используемого ими имущества. В условиях рыночных отношений на современном этапе, опасность имущественных уголовных правонарушений состоит в том, что, попирая базовые принципы функционирования рыночной экономики (неприкосновенности собственности, свободы договора и имущественного оборота), они препятствуют формированию в стране цивилизованного рыночного хозяйства и подрывают основы сложившегося в результате рыночных реформ имущественного правопорядка[1].

С вопросом о содержании объекта мошенничества напрямую связан вопрос об

определении содержания предмета данного уголовного правонарушения, признакам которого законодатель придал значение конститутивных признаков состава уголовных правонарушений. Как известно, предметом мошенничества выступает имущество и право на имущество.

Понимание имущества как предмета мошенничества в науке далеко неоднозначно. Некоторые ученые акцентируют внимание на том, что предметом хищения может быть имущество, обладающее экономической значимостью, стоимостью. Другие ученые, наряду с этими признаками отмечают наличие у имущества, выступающего предметом хищения, свойства полезности, способности удовлетворять потребности людей. Третья группа ученых, помимо отмеченных признаков, указывает на то, что имущество как предмет хищения является материальным выражением, проявлением отношений собственности, по поводу него существуют отношения собственности, оно кому-либо принадлежит.

В целом же большая часть юристов сходится в том, что под предметом хищения надлежит понимать вещь (или их совокупность), охваченную отношениями собственности, обладающую потребительской стоимостью и стоимостью, посредством изъятия или завладения которой со стороны неуправомоченного лица причиняется ущерб отношениям собственности. При этом в качестве обязательных указывается физический, экономический и правовой признак имущества.

Для того чтобы определиться с содержанием предмета мошенничества следует выяснить сущность понятия «право на имущество» и соотнести его с понятием «имущество». Актуальность вопроса о соотношении понятий «имущество», «имущественные права» и «право на имущество» обуславливается не только потребностью их разграничения, но и необходимостью выявления обоснованности подобного сочетания в одном составе - «хищение чужого имущества» и «приобретение права на чужое имущество»[2].

В уголовно-правовой литературе не сформировалось единообразное толкование «права на имущество» применительно к составу мошенничества. Существует широкое понимание права на имущество - как разнообразных имущественных прав, включая правомочия собственника, право оперативного управления, а также обязательственные права, права авторов и изобретателей на вознаграждение, наследственные права [3]. Некоторые ученые напротив, утверждают, что право на имущество не может быть идентифицировано с имущественными правами. Право на имущество - это юридическая категория, включающая в себя определенные полномочия собственника, т.е. права владения, пользования и распоряжения принадлежащим ему имуществом. Упоминание о праве на имущество в составе мошенничества имеет значение лишь для уточнения момента окончания уголовного правонарушения. Б.В. Волженкин полагает, что при мошенничестве получение права на имущество может быть связано с приобретением незаконным путем не только отдельных правомочий собственника на чужое имущество, но и права требования имущества: вклад в банке, безналичные деньги, бездокументарные ценные бумаги, заложенное имущество и др[4].

А.И. Бойцов указывает, что при мошенническом приобретении права на имущество речь идет только о приобретении виновным ограниченного вещного права на данное имущество, нарушающее вещные отношения в более широком смысле этого слова, но все же не затрагивающем статус собственника и не ставящем под сомнения отношения собственности как таковые [5].

Анализ предмета мошенничества обуславливает необходимость изучения и такого признака как размер. Как известно, в УК РК размер предмета мошенничества является основанием дифференциации ответственности в квалифицированных и особо квалифицированных составах уголовного правонарушения. В тоже время в самом УК не определен минимальный размер имущества, мошенническое завладение которым влечет уголовную ответственность. Он определяется на практике и в науке путем систематического

толкования норм УК и КоАП РК. Полагаем, что установление различных единиц измерения предмета мошенничества в уголовном и административном законодательстве подрывает единую линию государственной политики борьбы с этим явлением.

Характеризируя объективную сторону мошенничества, необходимо обратить внимание на содержание способов совершения данного уголовного правонарушения, в качестве которых закон называет обман и злоупотребление доверием.

Действующее уголовное законодательство не содержит понятия обмана. Оно раскрывается в юридической литературе при анализе таких составов уголовных правонарушений как мошенничество, причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием, должностной подлог и др.

По мнению некоторых авторов, сообщение ложных сведений предполагает словесную форму обмана и не охватывает иные виды обманных действий, а заведомое сокрытие обстоятельств имеется и при сообщении ложных сведений. Отсюда обман есть: 1) искажение истины либо умолчание об истине; 2) противоправное искажение или сокрытие истины, направленное на удовлетворение интересов виновного [6].

Согласно другой позиции обман характеризуется как сознательное введение в заблуждение кого-либо относительно определенных обстоятельств событий, явлений, фактов путем искажения действительного представления о них. Такая трактовка обмана более удачна, поскольку: а) термин «введение в заблуждение» охватывает все формы обмана, в том числе и умолчание об истине; б) здесь отражена существенная черта обмана его способность вызывать у другого лица искаженное представление о тех или иных обстоятельствах, что весьма важно для уголовно правовой оценки поведения обманывающего; в) она совпадает с толкованием обмана в современном русском литературном языке; г) аналогичное определение дают и цивилисты при анализе законодательства о недействительности сделок, заключенных под влиянием обмана.

Обман - это информационное, интеллектуальное воздействие одного человека на сознание и волю другого. Он всегда рассчитан на ответное поведение, т.е. обманывают, главным образом, не столько, чтобы ввести в заблуждение, сколько для того, чтобы склонить обманываемого к определенному поведению. С этой точки зрения нельзя признать обманом действия, не связанные с влиянием на психику другого лица, например, опускание в кассы-автоматы вместо денег металлических или иных предметов. Получение таким путем имущества образует в зависимости от способа действия тайное или открытое хищение имущества. Не будет обманом также подделка документов и фальсификация продуктов, поскольку при этом преступник воздействует не на личность, а на различные материальные предметы (документы, продукты и т. п.).

Также можно считать обманом передачу ложной информации лицу, которое не могло отдавать себе отчета в своих действиях или руководить ими вследствие болезненного состояния психики, т.к. в этом случае отсутствует введение в заблуждение, поскольку слабоумный не в состоянии действовать разумно, определять соответствие действительности (истинность или ложность) переданных ему сведений. Поэтому теория и практика признают тайным хищением имущества у слабоумного путем искажения истины или умолчания об истине.

Таким образом, обман действием характеризуется тем, что виновное лицо своим поведением вводит потерпевшего в заблуждение и получает таким путем чужое имущество. Эти действия бывают направлены на обман лиц, являющихся собственниками имущества, в ведении которых находится имущество, либо которые могут подтвердить право виновного лица на получение имущества.

Список использованной литературы:

1. Безверхов А.Г. Имущественные уголовные правонарушения / А.Г. Безверхов; Самар.

ун-т, 2002. - 359 с.

2. Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности [Текст]: Криминологическая и правовая обоснованность / В.И. Плохова. - Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. - 293 с.

3. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности / Гаухман Л.Д., Максимов С.В. - 3-е изд., испр. - М.: ЮрИнфоР, 2002. - 310 с.

4. Волженкин Б.В. Мошенничество. Санкт-Петербург. 1998. - 35 с.

5. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. - 773 с.

6. Панов Н.И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием [Текст]: Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. (12.00.08) / Харьк. юрид. ин-т. - Харьков: [б. и.], 1973. - 20 с.

УДК 342.52(574)

Н. Б. Искаков

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПРЕЗИДЕНТТІҢ ВЕТО ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Аңдатпа. Мақалада президенттің вето құқығының мәнін, оның конституциялық-құқықтық сипатын, іске асыру мерзімдері мен көлемін анықтаудағы ғылыми тәсілдердің әртүрлілігін айқындауға және осыған байланысты тәжірибеде пайда болатын түрлі көзқарастар мен пікірлерге қатысты мәселелер қаралады. Сонымен қатар бұл жерде президенттік вето институтының тұжырымдамалық-құқықтық ерекшелігін жан-жақты пысықтау және жан-жақты талдау өзекті мәселе екендігі сөз етіледі. Талдау барысында мақаланың өзектілігі осы бағыттағы ғылыми жұмыстардың жеткіліксіздігіне байланысты екенімен де нақтыланады. Сондықтан да, осы мәселені жан-жақты ғылыми талдау қажеттілігі қазіргі таңда өте айқын болып отырғаны анық.

Сонымен қатар, Қазақстанда саяси-құқықтық реформаны жетілдіру тұрғысынан алғанда, заң шығару процесін жетілдіру мәселелері маңызды болып табыладығы қарастырылған. Заң шығару тәжірибесі бұл процестің биліктің барлық тармақтары жұмысының тиімділігі мен үйлесімділігіне байланысты екендігін көрсетіледі. Президенттің заң шығару процесінің субъектісі ретінде қатысуын және оның заң жобаларына қатысты ерекше вето құқығын құқықтық нақтылау ерекше маңызға ие болатындығына да тоқталған.

Жалпы алғанда мақалада вето институтының мәні мен негізгі элементтерін анықтаудың тұжырымдамалық және құқықтық тәсілдерін талқылау және оны жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындай келе, Президенттің вето құқығының ерекшеліктеріне арнайы тоқталуға ұмтылған.

Кілт сөздер: Вето, вето құқығы, президенттік вето, вето институты, заң шығару процесі, заң шығару бастамашылығы.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРАВА ВЕТО ПРЕЗИДЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, касающиеся определения сущности

права вето президента, его конституционно-правового характера, многообразия научных подходов к определению сроков и объемов реализации, а также различных точек зрения и мнений, возникающих в этой связи на практике. Также здесь подчеркивается, что актуальным вопросом является всесторонняя проработка и всесторонний анализ концептуально-правовой специфики института президентского вето. В ходе анализа также уточняется, что актуальность статьи обусловлена недостаточностью научных работ в данном направлении. Поэтому очевидно, что необходимость всестороннего научного анализа данной проблемы в настоящее время становится очень очевидной. Вместе с тем, с точки зрения совершенствования политико-правовой реформы в Казахстане важнейшими являются вопросы совершенствования законотворческого процесса. Законодательная практика показывает, что этот процесс зависит от эффективности и согласованности работы всех ветвей власти.

Особое значение приобретает правовое уточнение участия президента как субъекта законодательного процесса и его права на особое вето в отношении законопроектов.

В целом в статье обсуждались концептуальные и правовые подходы к определению сущности и основных элементов института вето и, определяя основные направления его совершенствования, стремились конкретно остановиться на особенностях права вето президента.

Ключевые слова: Вето, право вето, президентское вето, институт вето, законодательный процесс, законодательная инициатива.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PRESIDENTIAL VETO IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article discusses issues related to the definition of the essence of the presidential veto, its constitutional and legal nature, the variety of scientific approaches to determining the timing and scope of implementation, as well as various points of view and opinions arising in this regard in practice. It is also emphasized here that a comprehensive study and comprehensive analysis of the conceptual and legal specifics of the institution of the presidential veto is an urgent issue. The analysis also clarifies that the relevance of the article is due to the lack of scientific work in this direction. Therefore, it is obvious that the need for a comprehensive scientific analysis of this problem is now becoming very obvious.

At the same time, from the point of view of improving the political and legal reform in Kazakhstan, the most important issues are improving the legislative process. Legislative practice shows that this process depends on the efficiency and consistency of the work of all branches of government. Of particular importance is the legal clarification of the President's participation as a subject of the legislative process and his right to a special veto over draft laws.

In general, the article discussed conceptual and legal approaches to determining the essence and main elements of the veto institution and, defining the main directions of its improvement, sought to specifically focus on the features of the presidential veto.

Key words: Veto, right of veto, presidential veto, institution of veto, legislative process, legislative initiative.

Вето құқығының Қазақстан Республикасында қалыптасуы тәуелсіз мемлекет ретінде дамуымен тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасы Президентінің институты 1990 жылы 24 сәуірде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі "Қазақ КСР Президенті лауазымын құру және Қазақ КСР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" заңды қабылдаған кезде құрылды. Сол күні ол Н.Ә. Назарбаевты Қазақстан Президенті етіп сайлады.

Қазақ КСР Конституциясына "Қазақ КСР Президенті" 12-тарауы қосылды. Президент заң шығару процесінде бірқатар өкілеттіктерге ие болды: заңдарға қол қою құқығы және

салыстырмалы вето құқығы (14 күн ішінде заң жобасын өз қарсылықтарымен Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіне қайта талқылау үшін қайтару).

Қазақстандық ғалымдардың ғылыми зерттеулерінде вето құқығының тарихи маңыздылығы мәселесіне тиісті көңіл бөлінбейтіндігі туралы тұжырымдарымен келісу керек, ал бұл Жоғарғы Кеңестің құдіретіне айтарлықтай әсер етті [1, 6-10 Б].

Шын мәнінде, біз мемлекеттік билікті филиалдарға бөлудің әлі институттандырылмаған принципі туралы айтып отырмыз.

Бүгінде Қазақстан ресми түрде президенттік республика болып табылады, онда президент Қарулы Күштердің Бас қолбасшысы болып табылады және Парламент қабылдаған заңға вето қоя алады; премьер-министр министрлер кабинетінің төрағасы және қазақстандық басқарма басшысы болып табылады.

Мемлекет басшысы мемлекеттік басқарудың президенттік нысанымен бірде-бір органға саяси есеп бермейді, бұл Қазақстанда толық көлемде көрінеді. Тіпті көптеген елдердің Конституцияларында қолданылатын импичмент процедурасы Президенттің саясатының тиімсіздігі үшін емес, қылмыс жасағаны үшін биліктен кетуін білдіреді. Қазақстан Конституциясы бойынша Президент қайтыс болған жағдайда, мемлекетке опасыздық жасағаны үшін, жаңа президент сайланған кезде, Парламент ауру бойынша өз міндеттерін жүзеге асыруға дәрменсіздігіне байланысты қызметтен босатылған кезде ғана отставкаға кете алады.

2007 жылғы конституциялық реформа Парламенттің рөлін арттыруға және елдегі билікті демократияландыруға бағытталған бірқатар конституциялық өзгерістер енгізді деп айтуға болады.

Республиканың мәртебесін президенттіктен парламенттік-президенттік мәртебеге ауыстырудың белгіленген стратегиялық императивтеріне қарамастан, 2007 жылы парламент Президент ұсынған конституциялық түзетулерді мақұлдады, оған сәйкес ол президенттік орынды өмір бойы иелену құқығын алды.

Содан кейін президенттік өкілеттіктер біртіндеп күшейе түсті. 2010 жылы президент "қол сұғылмайтын" мәртебеге ие болды: Ұлт көшбасшысын әкімшілік немесе қылмыстық қудалау мүмкін емес. Бұл түзетулерді Парламенттің төменгі палатасы енгізді және жоғарғы палатасы мақұлдады. Президент оларды бекітуден бас тартты, бірақ вето құқығы да қолданылмады. Заң Премьер-Министрдің және парламенттің екі палатасының спикерлерінің қолдарымен күшіне енді.

Билік тепе-теңдігін одан әрі дамытуда әрбір келесі парламенттік сайлаумен президенттікке қарсы күштер көшбасшылыққа шықты. 2017 жылы Президенттің өкілеттіктерін азайту үшін заңнамаға тағы бірнеше демократиялық түзетулер енгізілді: президент Конституциялық Кеңестің шешімдеріне вето қою құқығынан айырылды, Президенттің заң жобаларын дайындау немесе кеңес беру жөніндегі өкілеттіктерінің бір бөлігі премьер мен Үкіметке берілді.

Президенттің басқа елдерге қарағанда әлдеқайда көп өкілеттіктері бар, сонымен қатар Елбасының Президенттік мәртебесі, конституциялық заңдарға вето, таңдамалы вето құқығы, Қос вето сияқты ерекше өкілеттіктері бар.

Мұндай елдердегі атқарушы биліктің саяси жауапкершілігінің жалғыз тетігі-сайлау. Қазақстан сияқты республикада парламент, егер оның екі палаталы құрылымы болмаса, биліктің басым органы бола алар еді. Тежеу және тепе-теңдік жүйесінің көптеген элементтері атқарушы билікті тежеуге бағытталған. Олардан айырмашылығы, президенттік республикадағы екі палаталылық-бұл Президентке оппозициялық партияның екі палатада да көпшілікке ие болмауына байланысты тікелей заң шығарушы билікті тежеу механизмі; заңдарды қабылдау кезінде палаталардың теңдігін ескере отырып, олардың біреуінің заң жобасын мақұлдаудан бас тартуы абсолютті вето ретінде қарастырылуы мүмкін. Сонымен бірге, Парламент палаталарының шешім қабылдаудағы теңдігі заң шығарушы биліктің бикамерализмі оның жағдайын нығайтады және атқарушы билікті ұстап тұруға және

бақылауға мүмкіндік береді, әсіресе Парламент Мемлекеттік басқарудың осы түрінде (жоғарғы немесе төменгі палата да) таратылуға жатпайтындығын көрсетеді. Сонымен қатар, заңнамалық процесс ұзағырақ және күрделене түседі, бұл Президентке заң шығарушыларға қысым әдістерін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, Президенттің импичменті туралы шешім Қазақстаннан басқа елдердің көпшілігінде екі палатаның да құзыреті болып табылмайды.

Қазақстанның конституциялық құқығы ғылымындағы вето құқығы деп Мемлекет басшысының қабылданған заңды (заң жобасын) қабылдамау немесе оның қолданысқа енгізілуін уақытша қабылдамау, өз ескертулерімен қайта қарау үшін қайтару құқығы түсініледі [2, 236-бет].

Вето құқығы-тежеу мен тепе-теңдік жүйесінің және қазақстандық тәжірибеде билікті бөлу қағидатының маңызды элементі. Конституциялық құқық ғылымындағы вето құқығының маңыздылығы соншалық, ол Мемлекет басшысының өкілеттіктерінің бірі ретінде ғана емес, сонымен бірге толыққанды конституциялық-құқықтық институт ретінде қарастырылады. Заңның түпкілікті ауытқу құқығын білдіретін абсолютті (резолуциялық) вето мен Парламент белгіленген рәсімдерді сақтай отырып жеңе алатын салыстырмалы (кейінге қалдырылған) вето бар. Іріктемелі вето деп аталатынды ажыратады, оның мәні Мемлекет басшысының Қазақстан Конституциясымен рұқсат етілген барлық заңды емес, заңның жекелеген баптары мен ережелерін қайта талқылау және дауыс беру үшін Парламентке қайтара алатындығына байланысты. Қазақстан Республикасында осы институтты конституциялық-құқықтық реттеу мәселесі өзектілігін жоғалтпайды.

Демек, жалпы алғанда, бұрынғы КСРО елдеріндегі жел соғу жүйесі жалпы сипатқа ие (Беларусь Республикасынан басқа, онда Мемлекет басшысы бап ветосын қолдана алады және іріктемелі вето бар Қазақстан).

Конституцияға сәйкес Қазақстан Президенті адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың кепілі болып табылады. Сондықтан вето қою арқылы бүкіл халықтың ерік-жігерін білдіруші ретінде оның мүдделерін алдын-ала "қорғау" қоғамдық мүдделерге қайшы келетін осындай заңнамалық актілердің қабылдануына жол бермейді. Вето құқығына ие бола отырып, Президент заңнамалық процестің мазмұны мен бағытына белсенді әсер етуге және оның пассивті қатысушысы болмауға мүмкіндік алады.

Қазақстан басшысы вето құқығын қолданудың объективті себептерінің бірі Парламент қабылдаған заңдар сапасының төмен деңгейі болып табылады. Сондықтан Қазақстан Президентінің осы саладағы өкілеттіктері заңнамалық процесті жетілдірудің өзіндік тетігі ретінде қызмет етеді, ал Президенттік ветоны білікті көпшілік дауыспен регламенттелген қабылдамау оған заңдарды дайындау кезеңінде осы процеске ықпал етудің пәрменді құралы болып табылады. Бұл президенттік өкілеттіктердің тиімділігі вето құқығын қолдану ниеті кезінде парламентшілердің Мемлекет басшысымен компаға келуін іздеудің күшеюімен дәлелденеді.

В. А. Малиновский атап өткендей, Қазақстан Президентінің кейінге қалдырылған ветосы оның Қазақстан Конституциясы мен заңдарын сақтаудың кепілі мәртебесіне тікелей байланысты. Заңдардың сапалы орындалуына жауапты елдің жоғары лауазымды тұлғасы ретінде Президент "өзінің нақты актіге деген көзқарасын тек бір ресми-заңды негізмен ғана емес, сонымен қатар басқа да ерекше жағдайлармен түсіндіре алады" [3, 307-б].

Кейбір ғалымдар Президенттің вето құқығын заң шығару процесінің жеке кезеңі деп санайды, ал ветоны жету парламенттік кезеңге, ал қолдану парламенттен тыс кезеңге жатады. Вето құқығы Президенттің заң шығару процесіне тиімді әсер ету құралдарының бірі болып табылады, нәтижесінде Вон заң қабылдау процесінің белсенді қатысушысы болады [4, 102 б].

Р. Т. Окушева атап өткендей "ҚР Конституциясы бабының мәтінінде, мысалы, Ресей Федерациясының Конституциясындағыдай," қабылдамайды "емес," қайтарады" деген тіркес қолданылған " [5, 97-101 Б]. Автор бұл вето регламенттері семантикалық мәні бойынша

бірдей жүктемені көтереді деп санайды. Алайда, біздің ойымызша, оларда түбегейлі айырмашылықтар бар, бұл бізге оның пікірімен келіспеуге негіз береді.

Президенттік вето маңызды мемлекеттік-құқықтық құрал болып табылады және, әрине, Парламенттің де, Президенттің де өз құзыретін тиімді қорғауды қамтамасыз ететін тежеу және тепе-теңдік механизмін тиімді пайдалану қажеттілігін атап өтетіндер дұрыс. Қазақстандағы заң шығару тәжірибесі көрсеткендей, президенттік вето институты құқықтық мақсатқа әрдайым сәйкес келе бермейді. Кейде вето Мемлекет басшысының Парламент әрекеттеріне қарсы тұру құралы ретінде әрекет етеді.

А. Н. Мудрая, сапалы заңның қабылдануы, ең алдымен, заң шығару процесінің барлық қатысушыларының өзара әрекеттесуі мен ынтымақтастығын талап етеді, өйткені олардың арасындағы қарама-қайшылық соңғысының тежелуіне, осындай заңнамалық актілердің қабылдануына әкеледі, олар күш жинап, бірден өзгерістерді талап етеді. Сондықтан тежеу және тепе-теңдік қағидатын қолданысқа енгізу, биліктің барлық тармақтарының іс-әрекеттерін келісу, олардың өзара әрекеттесу ережелерін қарастыру қажет [6, 11-бет].

Президент заңдарға қол қою кезінде туындайтын мәселелердің бірі-Заңдарды Парламентке қайта қарау үшін қайтару мерзімдерін сақтау. Қазақстанда бұл проблема объективті түрде туындауы мүмкін емес, өйткені заңнамада уақытында қайтарылмаған заңға қол қойылды деп есептеледі.

Зерттелетін мәселеге Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың отставкаға кетуіне байланысты белгілі бір өзгерістер енгізілетінін атап өткен жөн [7]. Билік транзитінің бұл бағытында дайындық жұмыстары алдын-ала жүргізілді. 2018 жылы Президент Әкімшілігі мен күштік аппараттың рөлін күшейтетін алғашқы кадрлық өзгерістер болды.

Бұл ретте Н. Назарбаев өмір бойы төраға ретінде Қазақстан Қауіпсіздік Кеңесінің төрағасы, билік тармақтары арасындағы қақтығыстарды шешетін, де-юре және іс жүзінде заңдарға вето қолданатын Конституциялық Кеңестің мүшесі болып қала берді.

2019 жылғы 27 ақпанда Н. Назарбаев басқаратын "Нұр Отан" партиясының съезінде белгілі бір нұсқаулар бергеніне, бірнеше жылдан кейін өтетін Болашақ президенттік сайлау туралы айтқанына және бұл қызметтен кету жоспарлары туралы болған жоқ.

Соған қарамастан, бір айдан кейін (19 наурыз) Н. Назарбаев отставкаға кететінін жариялады. Қазақстан Конституциясына сәйкес билік уақытша Сенаттың жоғарғы палатасының спикері Қасым-Жомарт Тоқаевқа өтті. Шын мәнінде ол мемлекеттің техникалық басшысы болды. Бұл Тұңғыш Президентті өмір бойы Ұлт Көшбасшысы деп тану сияқты Қазақстандағы президенттік институттың өзіндік ерекшелігіне байланысты қалыптасты. Н. Назарбаев отставкаға кететін сияқты, бірақ екінші жағынан, ол билік жүйесіндегі маңызды фактор және ықпал ету орталығы болып қала береді, атап айтқанда, Елеулі өкілеттіктері бар елдің Қауіпсіздік Кеңесінің басшысы болып қала береді.

Қазақстан Конституциясында "Тұңғыш Президент - Ұлт Көшбасшысының" өмірлік лауазымға (Елбасына) құқықтары мен міндеттері жазылған, яғни Н. Назарбаев өмірінің соңына дейін Қауіпсіздік Кеңесін басқара алады. Сонымен қатар, Бірінші президент Президент пен парламент қабылдаған бірқатар шешімдерге вето қоюға құқылы. Бұдан басқа, 2000 жылы "Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті-Ұлт Көшбасшысы туралы" Нормативтік - құқықтық акт қабылданды, оның баламасы жоқ, ол Елбасы мәртебесі тұтастай алғанда президенттік Атақтан беделді болғанға дейін бүгінгі күнге дейін тұрақты түрде пысықталды. Бұл заңнамалық акт Тұңғыш Президентке көптеген мәселелер бойынша айтарлықтай өкілеттіктер береді, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының барлық бастамалары онымен келісілуі керек.

Осылайша, биліктің аталған трансформациясы нәтижесінде Қазақстандағы вето институты кеңейіп келеді. Атап айтқанда, екі президентте Парламенттің шешімдеріне вето қоя алады, сонымен қатар вето қосылады, оны талдау кезінде біз әлемдік тәжірибеде

анықтаған жоқпыз – Президенттің шешімдеріне Президенттің ветоcы. Ветоның бұл түрін табиғатына қарай қосарланған деп атауды жөн көрдім.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дуйсенов Э.Э. К вопросу о нормотворческой деятельности президента Республики Казахстан // Вестник КазНПУ. - 2013. - №3 (33). – С. 6-10.
2. Сапарғалиев Г. С. Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. Изд. 3е, доп. – Алматы, 2007. – 528 с.
3. Малиновский В. А. Лидер: президентская власть в Казахстане на рубеже эпох: Монография. - Астана: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. - 528 с.
4. Майлыбаев Б.А. Становление и эволюция института Президента Республики Казахстан: проблемы, тенденции, перспективы (опыт политико-правового исследования): Монография. – Алматы: Арыс, 2001. – 532 с.
5. Окушева Р. Т. Президент и законодательный процесс в республике Казахстан // Журнал российского права. – 1998. – №3. – С. 97-101.
6. Мудрая А. Н. Конституционный статус субъектов права законодательной инициативы / Дисс. канд. юр. наук: 12.00.01. - М., 2003. – 193 с.
7. Кулик В. Что ожидает Казахстана после отставки Н.А. Назарбаева // Мир. – 2019. - 19 марта.

УДК 347.6(574)

Т. Е. Касымханова

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының
2 курс магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС НЕКЕ ШАРТЫНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада автор отбасылық құқықтық қатынастарда туындап жатқан неке шартының ерекшелігін саралайды. Неке шарты отбасы құқығында салыстырмалы түрде жаңадан енген институт болғандықтан, бұл саладағы нормаларды жүзеге асыруда туындайтын құқықтық мәселелер қатары аз емес. Бұның бірден бір көрсеткіші бүгінгі таңда ерлі-зайыптылармен жасалынған неке шарттарының саны. Шынымен де, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкінің шарттық режимінің нақты заңнамамен регламенттелмеуі бірқатар даулы мәселелер тудырады. Неке шартының мазмұны аталған құқық саласының көптеген мәселелерінің жиынтығын құратыны да бірталай. Кез келген шарттың, соның ішінде неке шартының да, мазмұны ретінде тараптар өзара келісілген талаптарының жүйесін қарастырған жөн. Заң ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарына қатысты кез келген мән жайларды қосуға құқық береді. Неке шарты ерлі- зайыптылар заңды некесін қиған кезден жасалғанына немесе неке заңды тіркелгеннен кейін көп жылдар өткеннен соң жасалғанына қарамастан жарамды болып табылады. Бұл жерде ең маңыздысы, неке орын алған кезде жасалғандығында. Некеде тұрған заңды азаматтардың қарым-қатынастарының ұзақтығы әдетте неке шартының мазмұнына әсер етеді. Жалпы некелік шарт неке заңды тіркелгенге дейін немесе неке рәсімделгеннен кейін жасалса, ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттерінің көлемі үлкен болмайды. Сонымен қатар, неке шартының қолданыста жүзеге асуы, құқықтық реттелуі қарастырылады.

Кілт сөздер: отбасы, неке, ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттері, тіркеуші орган, келісімшарт, алимент, нотариус.

ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ БРАЧНОГО ДОГОВОРА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье автор выделяет специфику брачного договора, возникающего в семейных правоотношениях. Поскольку брачный договор является относительно новым институтом в семейном праве, ряд правовых вопросов, возникающих при реализации норм в этой области, невелик. Единственным показателем этого является количество брачных договоров, заключаемых с супругами на сегодняшний день. Действительно, неспособность договорного режима общего имущества супругов регламентироваться конкретным законодательством вызывает ряд спорных вопросов. Немаловажно и то, что содержание брачного договора составляет совокупность многих вопросов данной сферы права. В качестве содержания любого договора, в том числе и брачного, следует рассматривать систему взаимно согласованных сторонами условий. Закон дает право включать любые обстоятельства, касающиеся имущественных отношений супругов. Брачный договор является действительным независимо от того, был ли он заключен с момента заключения супругами законного брака или заключен по истечении многих лет после регистрации брака по закону. Здесь важно то, что брак был заключен, когда это произошло. Продолжительность отношений законных граждан, состоящих в браке, обычно влияет на содержание брачного договора. Общий брачный договор не имеет большого объема имущественных прав и обязанностей супругов, если брак заключен до законной регистрации или после оформления брака. Кроме того, предусматривается правовое регулирование, реализация брачного договора.

Ключевые слова: семья, брак, имущественные права и обязанности супругов, регистрирующий орган, договор, алименты, нотариус.

CHARACTERISTICS OF MARRIAGE CONTRACT DEVELOPMENT ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. In this article, the author highlights the specifics of the marriage contract arising in family legal relations. Since the marriage contract is a relatively new institution in family law, a number of legal issues arising from the implementation of norms in this area are small. The only indicator of this is the number of marriage contracts concluded with spouses today. Indeed, the inability of the contractual regime of the common property of spouses to be regulated by specific legislation raises a number of controversial issues. It is also important that the content of the marriage contract is a combination of many issues of this area of law. As the content of any contract, including a marriage contract, a system of mutually agreed terms by the parties should be considered. The law gives the right to include any circumstances concerning the property relations of the spouses. The marriage contract is valid regardless of whether it was concluded from the moment the spouses entered into a legal marriage or concluded after many years after the registration of marriage by law. The important thing here is that the marriage was concluded when it happened. The duration of the relationship of legal citizens who are married usually affects the content of the marriage contract. The general marriage contract does not have a large amount of property rights and obligations of the spouses if the marriage was concluded before the legal registration or after the registration of the marriage. In addition, it provides for legal regulation, the implementation of a marriage contract.

Key words: family, marriage, property rights and obligations of spouses, registration authority, contract, alimony, notary.

Қазіргі кезеңде елімізде отбасы құруға келіскен азаматтардың арасында неке шартын жасасу үрдіс алып жатыр. Бұл өзгерістің белең алуына жастардың шетел азаматтарының тыныс тіршілігіне қызығушылық, ажырасу барысында мүліктік келіспеушіліктің алдан алу мақсаты деп түйіндейді.

Неке шартының объектісі – мүлікпен байланысты және мүлік бойынша пайда болатын ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттері болып табылады. Ерлі-зайыптылардың мүлкі – неке өмірі барысында жинаған немесе әрқайсысының бөлек меншігінде тұратын мүлік. Ерлі-зайыптылардың жеке меншігі мен бірлескен мүлкін ажырату заңда бекітілген. Ерлі-зайыптылардың бөлектенген меншігі деп оның неке құрғанға дейінгі мүлкі және некеден кейінгі жинаған қорға алынған мүлік есептеледі. Бұдан басқа бұл қатарға ерлі-зайыптылардың сыйға алынған мүлкі, мұра және тағы басқалары сияқты ақысыз берілген мүлік түрлерін жатқызуға болады.

Неке шарты отбасы құқығында салыстырмалы түрде жаңадан енген институт болғандықтан, бұл саладағы нормаларды жүзеге асыруда туындайтын құқықтық мәселелер қатары аз емес. Бұның бірден бір көрсеткіші бүгінгі таңда ерлі-зайыптылармен жасалынған неке шарттарының саны. Шынымен де, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкінің шарттық режимінің нақты заңнамамен регламенттелмеуі бірқатар даулы мәселелер тудырады. Неке шартының мазмұны аталған құқық саласының көптеген мәселелерінің жиынтығын құратыны да бірталай[1, 85б.].

Кез келген шарттың, соның ішінде неке шартының да, мазмұны ретінде тараптар өзара келісілген талаптарының жүйесін қарастырған жөн. «Неке және Отбасы туралы» заңында белгіленген неке шартымен қарастырылуы мүмкін талаптарының мәселесі де ашық қалады. Заң ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарына қатысты кез келген мән жайларды қосуға құқық береді. Ерлі-зайыптылар заң талаптарын ғана сақтай отырып, аталған келісімге өздері қалаған талаптарды белгілеуге құқылы. Сондықтан, неке шартын кешенді сипаттағы мәміле ретінде қарастырған жөн.

Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 39-бабының бірінші тармағында «Некеге отыратын (ерлі-зайыпты болатын) адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі (ерлі-зайыптылықтағы) және (немесе) ол бұзылған жағдайдағы мүліктік құқықтары мен міндеттерін айқындайтын келісім неке шарты деп танылады.»

Ал екінші тармағында «Неке шартында некеде (ерлі-зайыптылықтан) туған немесе асырап алынған балалардың мүліктік құқықтары көзделуі мүмкін.» деп көрсетілген[2]. Демек неке шартын тек ерлі зайыптылардың мүліктік құқықтарын қорғау үшін ғана емес, осы ерлі зайыптылықтан туылған немесе асырап алынған баланың құқықтарын ата-анасы ажырасқан жағдайда шарт негізінде қорғауға болатындығын айқындайды. Сонымен қатар неке шартын неке жасына дейінгі некеге тұрушылар және ерекше мән жайларға байланысты жағдайлардағы ертерек некеге тұрушылар да жасай алады.

Қазақстан Республикасындағы неке шарты тіркеуші органға некені (ерлі-зайыптылықты) мемлекеттік тіркеу туралы өтініш берілген күннен бастап неке қию (ерлі-зайыпты болу) мемлекеттік тіркелгенге дейін де, некеде тұрған (ерлі-зайыпты болған) кезеңіндегі кез келген уақытта да жасалуы мүмкін. Некені мемлекеттік тіркеуге дейінгі жасалған неке шарты некені мемлекеттік тіркеуден өткізгеннен кейін күшіне енеді. Кейбір кезде ерте жасалған неке шарты ұзақ уақыт жұбайлар некелерін тіркегенге шеін немесе неке заңды түрде тіркелмесе мүлдем өз күшіне енбейді. Ал кей жағдайда екі тарап өз некесін заңдастырғанға шеін шарт өмір сүре береді. Бірақ осындай жағдайдағы неке бірнеше жылдан кейін жасалса, оларға жиырма жыл бұрынғы неке шарты заңды күшіне ие болады. Себебі неке келісімшарты – некеге тұрғандардың немесе жұбайлардың ажырасу барысында мүліктік құқықтарын және екі жақтың міндеттерін анықтаушы тұлғалардың келісімі.

Неке шарты немесе неке контрактісі, ерлі-зайыптылардың әрқайсысының мүдделерін ескере отырып, сот тәртібінде мүлікті бөлісу туралы даулардың туындауын алдын алу

мақсатында жасалынатын келісім және де ол нотариуспен расталған, жазбаша түрде некеге тұратын немесе некеде тұрған ерлі-зайыптылардың құқықтық жағдайын анықтайтын шарт болып табылады. Жалпы заңда көрсетілгендей неке шартын жасауға өзара келіскен ниет білдірген тұлғалар заңның 40- бабының 3 тармақшасында көрсетілгендей «Неке шарты жазбаша түрде жасалады және міндетті түрде нотариатта куәландырылуға жатады».

Келісімшарттың нотариуста расталынуы үшін мына құжаттар қажет:

- нотариалды мекемеге екі жақтың да келуі;
- неке туралы куәлік;
- екі жақтың да жеке куәліктері (төлқұжаттары);
- бар мүлікке келісімшарт түзілсе, мүлікке құқықтары бар құжаттар.

Ерлі-зайыптыларға нотариалдық кеңсеге келген кезде нотариус лайықты деп танылған неке шартының үлгісін көрсетіп, мазмұнын ұғындырады. Жалпы неке шартын куәландыру үшін мемлекеттік немесе жеке тәжірибемен айналысатын кез келген нотариусқа жүгінуге болады. Нотариус неке шартының жобасы туралы ерлі-зайыптыларға тиімді кеңес береді [3].

Жалғандықтың арқасында жасалған неке шарты (алдаушылық, зорлық, алдын-ала қорқыту және т.б.) жәбірленуші ерлі-зайыптылардың біреуінің арызы арқылы жарамсыз деп танылуы мүмкін.

Ерлі-зайыптылар неке шартына өз қол таңбаларын қоюы керек. Нотариуста оны куәландыру ерлі-зайыптылардың өздерінің жеке бастарының келуімен куәландырылады. Неке шартын белгілі бір өкіл арқылы куәландыруға жол берілмейді.

Нотариустың міндеті болып:

1. неке шартының құқықтық табиғаты мен мағынасын түсіндіру;
2. неке шартының ерекшелі мен мәнін ашу;
3. неке шартын болашақтағы жұбайлар үшін жақсы салдарын;
4. ерлі-зайыптылардың заңдық ескертпелеріне байланысты кері салдарының қолданылмауын қадағалайды[3].

Нотариус шартты куәландыруда оның заңға сәйкес екендігін тексереді. Неке шартын кез келген нотариалды конторда жасауға болады. Қазақстан Республикасының заңдарында неке шартының негізгі белгілері бекітілген. Ойға сиятын және ойға сыймайтын қатынастардың барлығын реттейтін дамыған шетел мемлекеттерінен гөрі Қазақстан Республикасының заңдарында шартта тек тараптардың мүліктік құқықты мен міндеттерін реттеу көзделген.

Неке келісімшартының ережелерінің қолданыстағы ҚР заңнамасына қарама-қайшы келмеуін мықтап ескеріп, есте ұстау қажет.

Негізі құжат мазмұнды да мағыналы және мәнді, оған қоса мүмкін болар ережелер мен жағдайларға толғаны абзал. Оның үстіне екі жақты келісіммен қажет болғанда оң өзгерістер енгізуге әбден болады. Демек, жұбайлардың біреуінің бір жақтылық тәртіппен шарттың ережесін өзгертуге немесе оның ережесін орындаудан бас тартуға еш құқы жоқ.

Неке шарты ерлі-зайыптылардың (немесе болашақ ерлі-зайыптылардың) құқық қабілеттілігін және әрекет қабілеттілігін шектей алмайды.

Неке шарты мүліктік мүдделерге қатысты болғандықтан және оларды реттеу үшін жасалатындықтан, онда тиісінше өзге сипаттағы талаптарды көрсетуге болмайды. Неке келісімшартында мына мәселелер қаралмайды:

-үй шаруашылығын жүргізу.

-ажырасқаннан кейін балалармен қарым-қатынас және олардың жауапкершілігі үшін міндеттерді нақтылау мәселелері (мысалы балаларды кім жатқызады немесе таңертең күлімдеп ояну) т.б.

-қызмет, кәсіп түрін таңдау, білім алу, тұрғылықты жер таңдау т.б. құқықтарын шектей алмайды. Мысалы, еркек материалдық жағынан қамтамасыз етгім деп әйелді жұмысын тастап тек үй шаруашылығымен айналысуға міндеттей алмайды.

-неке шартына ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарына қатысты өзге де кез келген ережелерді. Себебі неке шарты ерлі-зайыптылардың арасындағы мүліктік қатынастарға қатысты ғана жасалады. Бұл ерлі-зайыптыларды бірін бірі сүйуге, бір-біріне адалдық сақтауға және т.б. міндеттер жүктей алмайды дегенді білдіреді. Бірақ неке шартында ерлі-зайыптылардың біреуінің жағымсыз әрекеттері салдарынан келтірілген моральдік зиянның орнын толтыру көзделуі мүмкін. (опасыздық, ұрып соғу және т.б.)

-неке шарты ерлі-зайыптылардың біреуінің аса қолайсыз жағдайға түсіретін талаптарды (Мысалы, ерлі-зайыптылар некеде тұрған кезде жинаған мүлік және табыс ерлі-зайыптылардың тек біреуінің меншігіне өтетіндігі) қамти алмайды[4, 89б.].

Неке келісімшартында балаларды негізінен нақ қалай тіркеуге болады? Оны осылай жасауға бола ма? Мұндай мәселелер неке шартына қол қоя отырып, ажырасқан жағдайда балаларының ертеңі толғандыратын көбінесе әйелдерде туындайды.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» туралы Кодексте неке шарттарының күші келмейтін шектеулер нақты қарастырылған. Сонымен қатар кәмелетке толмаған балаларды ұстау сияқты күрделі, өзекті мәселелер (алименттер). Алименттердің осынау мәселелері жеке келісіммен немесе сот актісімен анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Муратова С.А., Тарсамаева Н.Ю. Семейное право: учебное пособие. –М.: Новый Юрист, 1999.с. 269
- 2 Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 26.12.2011жыл, өзгертулер мен толықтырулармен 01.04.2019ж.
- 3 Қазақстан Республикасының Нотариат туралы заңы14 шілде 1997ж. (2023.16.05. берілген [өзгерістер мен толықтыруларымен](#)).
- 4 Жандарбек Б. Некоторые проблемы собственности супругов. Гражданское право в системе права: Материалы междунар. науч.- практ. конферен. (в рамках ежегодных цивилистических чтений), Алматы, 17-18 мая 2007 г. (Отв. ред. М.К. Сулейменов). – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, с.310.

УДК 343.9

Г. А. Куаналиева

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru*

А. М. Әбілда

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2-курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: amaratulyyy@gmail.com*

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ КЕПІЛДІГІ

Аңдатпа. Автор мақалада жедел-ізвестіру қызметі және оның нәтижелері адамға қарсы болмауы, керісінше адам және азаматтың жоғары құндылықтарын қорғауға бағытталғандықтан ізгілік болуы керек екендігін айтып өтті. Жедел-ізвестіру қызметінің адамгершілік құндылығы мақсаттың, құралдың және тәжірибелік нәтиженің адамгершілік мағынасымен шарттанады. Құқықтық тәртіпті қорғау және заңдылықты қамтамасыз ету саласында осы қызметтің мақсаттары мен міндеттері жоғары адамгершілік мазмұнмен қанықтырылған. Сонымен қатар ҚР Конституциясында адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғау қағидасы ең басты болып табылады және адам құқықтары

саласындағы халықаралық стандарттарда бекітілген.

Кілт сөздер: Конституция, жедел-іздістіру қызметі, адамгершілік, мораль, қағида, агентура, мәдениет, ізгілік, адам, азамат.

ГАРАНТИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Автор в статье отметил, что оперативно-розыскная деятельность и ее результаты должны быть гуманными, поскольку они направлены на защиту высоких ценностей человека и гражданина, а не против человека. Нравственная ценность оперативно-розыскной деятельности обусловлена нравственным смыслом цели, средства и экспериментального результата. В сфере охраны правопорядка и обеспечения законности цели и задачи данной деятельности насыщены высоким нравственным содержанием. Кроме того, в Конституции РК принцип защиты прав и свобод человека и гражданина является главным и закреплен в международных стандартах в области прав человека.

Ключевые слова: Конституция, оперативно-розыскная деятельность, нравственность, мораль, принцип, агентура, культура, добродетель, человек, гражданин.

GUARANTEE OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

Abstract. The author noted in the article that operational investigative activities and their results should be humane, since they are aimed at protecting the high values of a person and a citizen, and not against a person. The moral value of operational investigative activity is determined by the moral meaning of the goal, means and experimental result. In the field of law enforcement and law enforcement, the goals and objectives of this activity are saturated with high moral content. In addition, in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the principle of protecting human and civil rights and freedoms is the main one and is enshrined in international human rights standards.

Key words: Constitution, operational investigative activity, morality, morality, principle, agency, culture, virtue, person, citizen.

Жедел-іздістіру қызметі Қазақстан Республикасында арнайы заңмен реттеледі. Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының заңы 1994 жылы 15 қыркүйекте қабылданды. Заңның құрылымы 7 бөлім 25- баптан тұрады [1]. Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыру барысында тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жүйесінде маңызды рөл адамгершілікке тиесілі. Осыған байланысты қылмыспен күресуде арнайы күштер мен құралдарды қолдану аясында және Қазақстан Республикасының ұлттық, әскери, экономикалық, экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде туындайтын әрбір нақты жағдайды адамгершілік бағалау міндетті болып келеді.

«2. Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асырушы органның іс-әрекеті жөнінде жоғары тұрған органға, не прокуратураға немесе сотқа шағым жасалуы мүмкін.

3. Қылмысты әзірледі немесе жасады деген кінәсі заңмен белгіленген тәртіпте дәлелденбеген адам жедел-іздістіру қызметін жүргізуші органнан мемлекеттік немесе басқа да заңмен қорғалатын құпияны жария етуге жол бермейтін шекте өзін тексеру үшін негіз болған және өзіне қатысы бар хабарламалардың сипаты туралы мағлұматтарды талап етуге құқылы.

Жедел-іздістіру қызметін жүзеге асырушы органның арызданушыға қажетті мағлұматтарды беруден бас тартуы туралы шешімін негізсіз деп таныған ретте, сот өзінің дәлелді шешімімен, ал прокурор прокурорлық қадағалау тәртібімен аталған органды осы баптың 3-тармағында көзделген мағлұматтарды арызданушыға беруге міндеттей алады» [1]..

Жедел қызметкердің құқықтық мәдениеті қарастырылып жатқан аспектіде құқықтық құндылықтарды терең білумен қатар, адамгершіліктің терең және тұрақты негізіне сүйенетін құқықтық психологияны да дамытуды ұйғарады. Олардың құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейі, құқықтарды құрметтеумен қатар заңдарды сақтау әдетімен шарттанады. Құқықтық мәдениет жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыру барысында тұлғаның құқықтарын тура емес, құқықтық, ұйымдастырушылық және құқықтық тәрбие қызметін жетілдіру және қарқындау арқылы жанама түрде қамтамасыз етеді. Тек қана жоғары құқықтық мәдениет арқылы құқықтық қатынастардың нормативті және жеке реттелуі, құқықтық актілерді тиімді пайдалану жеткілікті нәтижелі болады. Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыру барысында тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету аспектіінде құқықтық мәдениеттің айқындалуы құқықтық ойлау деңгейімен, нақты жағдайды құқықтық жете түсінудің дәрежесімен байланысты болады. Жедел қызметкер үшін құқықтық мәдениет мазмұнын, оның барлық элементтерін білу және оларға қатынасы кәсіби құқықтық сана жағдайын анықтайтын факторлардың арасынан ең маңызды болып табылады. Олар көбінесе құқық нормаларын және басқа да құқықтық құндылықтарды қолданумен және оларды жедел ізвестіру қызметін жүзеге асыру процесінде туындайтын бұзушылықтан қорғаумен байланыстырылады. Құқықтық мәдениет құқықтық нормаларға кіреді және жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыру барысында адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету механизміне қосылады.

«Қылмыспен күресуде объективті қажетті жедел-ізвестіру шараларын пайдалану – бұл басты құндылықтарды: тұлғаның құқығын, бостандығын, абыройы мен қасиетін, жеке меншігін, қоғам мен мемлекет қауіпсіздігін қылмыстық әрекеттерден тиімді қорғауды қамтамасыз етеді. Ең алдымен осымен жедел-ізвестіру қызметінің адамгершілік және терең ізгілік маңыздылығы көрінеді. Жедел-ізвестіру қызметінің адамгершілік құндылығы мақсаттың, күштердің және тәжірибелік нәтиженің адамгершілік маңыздылығымен шарттанады»[2, 100 б.].

Адамгершілік детерминант ретінде жедел ізвестіру қызметі үшін елеулі маңызға ие, өйткені жедел ізвестіру құқығында адамгершілік баста- малардан тұратын нормалар көп. «Түрлі жедел тактикалық шешімдерді қабылдау ... моральдықтандау жағдайын көрсетеді» [3, 68 б.]. А.Г. Маркушин «Осы жағдайда қызметкердің өмірлік ұстанымы, онымен қоғамдық өмірде өзінің орны мен рөлін дұрыс анықтау айрықша маңызды. Дұрыс моральды дүниетанымдық ойлары оған өзін және өз әрекеттерін жоғары құндылықтармен сәйкестендіруге және өзінің жедел кәсібінің өзгеше, сонымен қатар оның қоғам үшін жоғары мәртебелі, маңызды екендігін көруге мүмкіндік береді» деп атап өткен [2, 106 б.].

Қазақстан азаматтарының менталитетінің өзгешелігін зерттей отырып, биліктен сұрапыл адамдарды жасыру, қудаланғандарға жан ашу және көмектесу – игілік іс деген ой соңғы уақытта елде қалыптасып келе жатыр. Сондықтан осындай азаматтар туралы мемлекеттік органдарға хабар беретін азаматтарды біздің көптеген отандастарымыз сөз тасушы, жағымсыз, кесірлі, кеміс адам деп түсінеді. Көптеген мемлекеттерде мәлімдеуші, хабаршы, құқыққа қайшы әрекеттер туралы мәліметті билікке хабарлайтын – күнделікті өмірдің әдеттегі шынайы болмысы, оған көбісі құзыретті мемлекеттік органдар жұмысының арнайы әдіс ретінде түсінікпен не бейтарап қарайды. Бұны көп ғасырлы дәстүрлік азаматтардың заң сыйлаушылығымен және жалпы құқықтық сананың жоғары деңгейімен түсіндіруге болады [4, 36 б.].

«5. Жедел-ізвестіру қызметі нәтижесінде алынған, адамның жеке өміріне, ар-ожданы мен қадір-қасиетіне қатысты мәліметтер, егер оларда заңмен тыйым салынған іс-әрекеттер жасағаны туралы ақпарат болмаса, сақталуға жатпайды және жойылады.

Қылмыс жасады деген кінәсі заңда белгіленген тәртіппен дәлелденбеген, сондай-ақ өздеріне қатысты сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізілмеген адамдарға қатысты жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу нәтижесінде алынған материалдар тиісті жедел есепке алу ісі тоқтатылған кезден бастап бір жыл сақталады, содан соң жойылады. Өздеріне қатысты сотқа

дейінгі тергеп-тексеру басталмаған адамдардың телефон арқылы және өзге де сөйлесулерін тыңдау нәтижесінде алынған фонограммалар мен басқа да материалдар тиісті жедел есепке алу ісі тоқтатылған кезден бастап алты ай ішінде жойылады, ол жөнінде хаттама жасалады. Прокурордың санкциясы негізінде жүргізілген жедел-іздігіру іс-шараларының нәтижелерін көрсететін материалдар жойылатын күннен үш ай бұрын ол жөнінде тиісті прокурор хабардар етіледі.

Барлау қызметі процесінде, сондай-ақ экстремизмге және терроризмге қарсы іс-қимыл саласында алынған жедел-іздігіру іс-шараларының нәтижелерін сақтау мен жоюдың тәртібі және мерзімдері ведомстволық нормативтік құқықтық актілерде белгіленеді» [1].

Барлық өркениет елдерде жедел-іздігіру қызметінің қоғамда қабылданған моральды-этикалық қағидаларға сәйкесі туралы дау баяғыда біткен. Занды, құқықтық тәртіпті күзетуді, қылмыспен күресуді және әділеттілікті орындауды жүзеге асыратын адамдарды құрметтеу рухымен тәрбиеленген азаматтар, құқық қорғау органдары жұмысының әдістері мен тәсілдерін айыптамайды, керісінше мақұлдап қолдайды.

Мысалы, АҚШ-та азаматтар жасалған немесе дайындалып жатқан қылмыс туралы мәліметтер белгілі болса, олар оны полицияға хабарлау өзінің борышы деп санайды, бұл арнайы қызметтердің іздеу қызметін біршама жеңілдетеді және өте қауіпті, бүркемеленген қылмыстарды ашуға белсенділігін шоғырлануға мүмкіндік береді. Сондықтан АҚШ ЦРУ-ның бұрынғы жетекшісі Алан Даллес жедел-іздігіру қызметі тиімді және адамгершілікті деген пікірітолығымен түсінікті [5, 117 б.].

Жедел іздігіру саласындағы беделді орыс ғалымы И.И. Карпец агентуралық жұмыстың қажеттілігін көрсете отырып және оны ойсыз, жасық сыннан қорғай отырып, мынаны айтқан: «Жұмыстың өзіне және агенттерге «масқара» туралы қатты айқайлау – ол жәдігөйлік. Егер «кінәлаушы» сөйлемесе де солай. Мұнсыз қылмыспен күресе алмаймыз. Шынайы ойланатын адам оның қажеттілігіне көнеді және осындай жұмыстан пайда сіре екендігін түсінеді....

Оны әлеуметтік өмірдің шындығы ретінде қабылдайық. Ал оны өмірге әкелетіндер, оның жағымсыз салдарын минимумға апару керек және адамдар үшін максимум пайдасын шығару керек» [6, 84 б.].

Жедел-іздігіру қызметінің адамгершілік сұрақтары онымен шектесіп жатқан азаматтардың қорғалу мәселелерімен тығыз жанасады. Яғни бұл жерде тек қана құқық бұзушының құқықтары туралы ғана айтылмау керек, сондай-ақ заңға қайшы әрекеттерден зардап шеккендердің және кездейсоқ адамдардың да құқықтары туралы айтылу керек. Сөйтіп, О.В. Демковец тағы да аз талқыланатын мәселелердің бірін байқады: «Жедел-іздігіру шарасы негізді жүріп жатқан тұлғамен байланысқа кіретін азаматтар құқықтарының тиісті құқықтық қорғауы жоқ. Олардың жедел-іздігіру шаралар объектісімен әңгімелері тыңдалады, хат-хабарламалары тексеріледі, яғни олардың хат алмасу, телефондық келіссөздерге және т.б. құпиялық құқығы өз бетімен бұзылуда. Аталған шаралардың материалды кейбір кездерде жойылып қалмайды» [7, 37 б.].

Адамгершілік мәндегі мәселелер жеке зерттеуге мұқтаж. Жедел қызметкер жәрдем көрсететін азаматтарды сақтап, қастерлеу керек, өйткені ол түрлі қоғамдағы осы іздеу қызметінің негізі. Іздеудің рөліне адамгершілік баға бере отырып, Э.Ф. Макаревич өз ойын былай білдіреді: «Ойлар екі полюс аясында айланып жүр: іздеудің адамгершілігі мен адамгершіліксіздігі. Ал іздеудің адамгершілік құрамдасын оны реттейтін заңдармен және адамгершілік бастамалармен – жақсылық пен жамандықтың, тұлға бостандығының, адам құқықтарының, әлеуметтік адалдықтың ара қатынасымен өлшеуге болады. Егер ол да және басқасы да болса, іздеу саяси қауіпсіздікті сақтаудың заңды құралы болады» [8, 20 б.].

Жедел-іздігіру қызметі конституциялық құрылымның негізін қалайтын қағидаларды қорғауға мақсаттанған. Соның ішінде адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын, халықтың егемендігін, биліктің бөлінуін, өкіметтің жауапкершілігін, соттардың тәуелділігін қорғау және т.с.с. Жедел-іздігіру қызметі және оның нәтижелері «адамзатқа қарсы»

болмауы керек, тек қана «ізгілікті» болуы керек, өйткені адам мен азаматтардың жоғары мүдделерін қорғауға бағытталған. Шынайы өмірде қылмыспен күресу барысында «адам және азамат құқықтары мен бостандықтары» деген маңызды ұғымды әсірелемеу керек. Осы туралы В.Т. Томин өте дұрыс айтқан: «Адам және азамат құқықтарын әсірелеу, қазіргі таңда құқықтық мемлекетте ұйымдастырылған қылмыспен күресуде стратегиялық одақтас болып тұр. Кең және абстракті тұжырымдалған азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғау, кейде нақты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына шек қоюға әкеп соғады» [9, 130 б.].

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және сақтау конституциялық қағида, жедел-іздістіру қызметінде орталықтың біреуі болып келеді және адам құқықтары саласында халықаралық стандарттарды бекіткен ҚР Конституциясының нормаларын сақтауды көздейді. Қағиданың негізін адамға мейірімді қатынас, оның мүдделерін, көзқарасын, қоғамдық және жеке өмірін құрметтеу ойлары қалайды.

Қорытындылай келе, моральды-этикалық негіздер қазіргі кезде жедел іздістіру қызметін жүзеге асыру барысында ерекше өзектілікке ие. Кәсіби қызметтің және осы мемлекеттік-құқықтық функцияны жүзеге асыратын лауазымды тұлғалардың міндетті шарты бола тұрып, мораль мен этика жедел қызметтің күрделілігіне және көп аспектілігін көрсетеді.

Мораль адамзаттың басқа қызметтеріне қарағанда ерекше орын алады. Тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің құқықтары мен бостандықтарына қылмыстық қол сұғу мораль тұрғысынан әрдайым әлеуметтік жамандық ретінде қарастырылған.

Мақсаттың, құралдың және тәжірибелік нәтиженің адамгершілік мағынасы жедел-іздістіру қызметінің адамгершілік құндылығын анықтайды. Бұл жерде моральдық критерий ретінде адамдар арасында әртүрлі қатынасты білдіретін мемлекеттің мүдделері тұр. Осы қатынастардың стратегиялық аспектілері моральдық құндылықтарды қамтиды және моральды бағдарға ие. Міне, сондықтан назардың ортасында тек қана мақсаттың игілік мәселелеріғана тұрмайды, сонымен қатар оларға қолжеткізу құралдарының дұрыстығы және рұқсат етілгендігі де тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_z944000_.htm (жүгінген күні 23.03.2023).
2. Маркушин А.Г. Оперативно-розыскная деятельность - необходимость и законность. - 2-е изд. перераб. и доп. - Н. Нов-город: НЮИ МВД РФ, 1997. – 210 с.
3. Попов В.Л., Куликов А.В. Специфические черты нравственной сущности ОРД // Законность, оперативно-розыскная деятельность и уголовный процесс. – 2021. - №3. - С. 65- 78.
4. Сердюк В. Доносчик, осведомитель, секретный агент. Кто они?// Офицеры. - 2003. - № 2. – С.36 - 47.
5. Даллес А. Искусство разведки. - М.: Наука, 1992. - 217 с.
6. Карпец И.И. Сыск (записки начальника уголовного розыска). - М.: Юрист, 1994. – 284 с.
7. Демковец О.В. Основания и пределы изъятия из личных конституционных прав и свобод граждан при проведении оперативно-розыскных мероприятий // Законность, оперативно-розыскная деятельность и уголовный процесс. - 2021. - №3. - С. 35- 46.
8. Макаревич Э.Ф. Политический сыск. Истории, судьбы, версии. - М.: Наука, 2002. – 320 с.
9. Томин В.Т. «Права и свободы человека» - большой блеф XX века. (Уголовный процесс России: аспекты взаимодействия с международным правом) - Омск: Изд-во Омск. акад. МВД России, 2004. - 230 с.

Г. А. Куналиева,

*Евразийская юридическая академия имени Д. А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru*

И. Янтай

*Магистрант 1-курса Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы*

К ВОПРОСУ О СОВОКУПНОСТИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация. Проблема совершения совокупности уголовных правонарушений - требует пристального внимания со стороны законодателя, правоохранительных органов и научного сообщества. Однако в настоящее время по-прежнему остается неразрешенным множество вопросов, связанных с понятием совокупности уголовных правонарушений и ее разновидностей, отграничением совокупности уголовных правонарушений от других форм множественности уголовных правонарушений и от единичных уголовных правонарушений, которые обусловлены несовершенством уголовного законодательства, неоднозначным его толкованием в теории уголовного права и правоприменительной деятельности. Все это способствует снижению эффективности противодействия криминальной деятельности лиц, совершающих совокупность уголовных правонарушений, а значит, требует совершенствования уголовно-правовых норм об ответственности за совокупность уголовных правонарушений с учетом научных разработок и потребностей правоприменительной практики.

Изложенное свидетельствует о том, что проблема борьбы с совершением лицами совокупности уголовных правонарушений стоит довольно остро и требует глубокого всестороннего изучения.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, множественность, неоднократность, совокупность, рецидив, назначение наказания.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ЖИЫНТЫҒЫ ТУРАЛЫ КЕЙБІР СҰРАҚТАР

Андатпа. Қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын жасау проблемасы - заң шығарушының, құқық қорғау органдарының және ғылыми қоғамдастықтың мұқият назарын талап етеді. Алайда, қазіргі уақытта қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы және оның түрлері ұғымына, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінің басқа нысандарынан және қылмыстық заңнаманың жетілмегендігіне, оны қылмыстық құқық теориясы мен құқық қолдану қызметінде екіұшты түсіндіруге байланысты жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтардан ажыратуға байланысты көптеген мәселелер әлі де шешілмеген. Мұның бәрі қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын жасайтын адамдардың қылмыстық іс-әрекетіне қарсы іс-қимылдың тиімділігін төмендетуге ықпал етеді, демек, ғылыми әзірлемелер мен құқық қолдану практикасының қажеттіліктерін ескере отырып, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық нормаларды жетілдіруді талап етеді.

Жоғарыда айтылғандар адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын жасауымен күресу проблемасы өте өткір екенін және терең жан-жақты зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді.

Кілт сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, көптік, қайталану, жиынтық, рецидив, жаза тағайындау.

ON THE QUESTION OF THE TOTALITY OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. The problem of committing a set of criminal offenses requires close attention from the legislator, law enforcement agencies and the scientific community. However, at present, there are still many unresolved issues related to the concept of the totality of criminal offenses and its varieties, the differentiation of the totality of criminal offenses from other forms of multiplicity of criminal offenses and from single criminal offenses, which are caused by the imperfection of criminal legislation, its ambiguous interpretation in the theory of criminal law and law enforcement. All this contributes to reducing the effectiveness of countering the criminal activity of persons committing a set of criminal offenses, which means that it requires improving criminal law norms on liability for a set of criminal offenses, taking into account scientific developments and the needs of law enforcement practice.

The above indicates that the problem of combating the commission by persons of a set of criminal offenses is quite acute and requires in-depth comprehensive study.

Key words: criminal offense, multiplicity, repetition, totality, recediv, sentencing.

Одним из видов множественности уголовных правонарушений является совокупность уголовных правонарушений. Согласно статье 13 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Совокупностью уголовных правонарушений признается совершение двух или более деяний, предусмотренных различными статьями или частями статьи настоящего Кодекса, ни за одно из которых лицо не было осуждено или не было освобождено от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом. При совокупности уголовных правонарушений лицо несет уголовную ответственность за каждое совершенное деяние по соответствующей статье или части статьи настоящего Кодекса, если признаки этих деяний не охватываются нормой одной статьи или части статьи настоящего Кодекса, предусматривающей более строгое наказание» [1].

Иными словами, при совокупности совершенных виновным общественно опасных деяний имеются признаки двух или более составов уголовных правонарушений. Деяния, совершенные виновным, должны подпадать при этом под признаки уголовных правонарушений, предусмотренных различными статьями Особенной части УК либо различными частями или пунктами одной и той же статьи. Совокупность уголовных правонарушений будет и в случаях совершения лицом однородных действий, из которых одни квалифицируются как оконченное преступление, а другие – как приготовление, покушение или соучастие в преступлении.

Совокупность уголовных правонарушений имеет место лишь в тех случаях, если ни за одно из входящих в нее деяний лицо не было осуждено. В противном случае это будет уже не совокупность, а неоднократность или рецидив уголовных правонарушений. На практике весьма распространены случаи, когда в поведении субъекта можно усмотреть сразу несколько видов множественности: неоднократность и совокупность уголовных правонарушений, совокупность и рецидив уголовных правонарушений. Юридические последствия для каждого из видов множественности уголовных правонарушений наступают самостоятельно. Кроме того, необходимо, чтобы по уголовным правонарушениям, входящим в совокупность, как уже говорилось выше, не истекли сроки давности привлечения к уголовной ответственности, не имело ранее место освобождение за какое-либо из этих уголовных правонарушений от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом.

Различают два вида совокупности уголовных правонарушений: идеальную и реальную. Согласно Нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 25 декабря 2006 года N 11 О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений «При применении уголовного закона необходимо учитывать, что

совокупность уголовных правонарушений подразделяется на реальную и идеальную. Реальная совокупность уголовных правонарушений образуется совершением одним лицом двух и более уголовно-наказуемых деяний, каждое из которых содержит определенный состав уголовного правонарушения, предусмотренный разными статьями (частями статьи) Особенной части УК. При идеальной совокупности одно деяние виновного содержит признаки не менее двух разных составов уголовных правонарушений, предусмотренных двумя и более статьями или частями статьи УК, и все содеянное в целом не охватывается полностью ни одной из этих норм уголовного закона» [2].

Идеальная совокупность имеет место в тех случаях, когда виновный одним деянием совершает сразу два или более преступления, квалифицируемых по различным статьям (или частям, пунктам одной статьи) уголовного закона. Этот вид совокупности преступлений прямо предусмотрен частью второй статьи 13 УК РК. Идеальная совокупность может образовываться как действием, так и бездействием. Для наличия идеальной совокупности не имеет значения носит ли совершенное виновным деяние разовый характер или развивается на протяжении более или менее длительного промежутка времени [3, 174 б.].

Классическим примером идеальной совокупности является поджог дома с целью убийства находящегося в доме человека. Здесь одним действием совершается сразу два преступления: умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества (часть вторая статьи 202 УК РК) и убийство (статья 99 УК РК). Определяющим является наличие или отсутствие у виновного умысла на причинение смерти находящемуся в доме лицу. Если умысел на убийство отсутствовал, то содеянное при наличии соответствующих обстоятельств квалифицируется как одно преступление: умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества, повлекшее по неосторожности смерть человека (часть третья статьи 202 УК РК).

Под реальной совокупностью уголовных правонарушений понимается совершение лицом разными деяниями нескольких уголовных правонарушений, подпадающих под различные статьи (части или пункты одной статьи) уголовного закона.

Например, лицо совершает вначале кражу, а потом разбойное нападение.

«В целях обеспечения правильной квалификации входящих в совокупность деяний в каждом конкретном случае следует тщательно исследовать все обстоятельства дела, выявлять последовательность совершения уголовных правонарушений, мотивы, цели, форму вины, а также анализировать и сопоставлять диспозиции каждой из норм уголовного закона и определять, охватываются ли признаки одного деяния, ответственность за которое предусмотрена одной статьей УК, диспозицией другой статьи, предусматривающей ответственность за совершение другого, входящего в совокупность уголовного правонарушения. При этом под признаками уголовного правонарушения надлежит понимать такие признаки, которые образуют его состав: объект, объективную сторону, субъект, субъективную сторону».

Реальная совокупность отличается от идеальной наличием разрыва во времени между совершенными лицом преступлениями. Причем этот разрыв может быть и небольшим. Одно уголовное правонарушение может буквально следовать за другим.

Деление совокупности уголовных правонарушений на идеальную и реальную имеет не только теоретическое, но и важное практическое значение.

Во-первых, наличие реальной совокупности, как правило, свидетельствует о большей общественной опасности лица, совершившего преступления, а это может влечь применение судом более суровой меры наказания, так как при реальной совокупности совершение первого преступления может быть признаноотягчающим обстоятельством при назначении наказания за второе преступление.

Во-вторых, по-разному исчисляется срок давности привлечения к уголовной ответственности при идеальной и реальной совокупности.

В-третьих, реальная совокупность может образовывать квалифицирующий признак неоднократности в случаях, предусмотренных законом. При идеальной совокупности это исключено [4, 5 с.].

При совокупности уголовных правонарушений суд, назначив наказание (основное и дополнительное) за каждое правонарушение отдельно, определяет окончательное наказание путем поглощения менее строгого наказания более строгим или путем полного или частичного сложения назначенных наказаний.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя только уголовные проступки, то окончательное наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим либо путем частичного или полного сложения наказаний. При этом окончательный размер наказания в виде штрафа не может превышать четыреста месячных расчетных показателей, а окончательный срок наказания в виде привлечения к общественным работам или ареста – четыреста часов или пятьдесят суток соответственно.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя только уголовные проступки, преступления небольшой тяжести и средней тяжести, то окончательно наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя тяжкое или особо тяжкое преступление, то окончательное наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим или путем частичного или полного сложения наказаний. При этом окончательное наказание в виде лишения свободы не может превышать двадцать лет.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя хотя бы одно особо тяжкое преступление, за совершение которого УКРК предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до двадцати лет, то окончательное наказание назначается путем частичного или полного сложения наказаний. При этом окончательное наказание в виде лишения свободы не может превышать двадцать пять лет.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя хотя бы одно особо тяжкое преступление, за совершение которого УКРК предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до двадцати лет, а также уголовный проступок, за совершение которого назначен штраф, то окончательное наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим [5, 27 с.].

Если за преступление, входящее в совокупность, назначается пожизненное лишение свободы, то окончательное наказание назначается в виде пожизненного лишения свободы.

К основному наказанию, назначенному по совокупности уголовных правонарушений, могут быть присоединены дополнительные наказания, назначенные за правонарушения, образующие совокупность. Окончательное дополнительное наказание при частичном или полном сложении не может превышать максимальный срок или размер, установленный для данного вида наказания Общей частью УКРК.

Совокупность преступлений следует отличать от конкуренции норм, когда одно уголовное правонарушение, одновременно охватывается несколькими статьями Особенной части УК. При конкуренции норм в отличие от совокупности совершается одно уголовное правонарушение и суду необходимо из нескольких статей УК избрать одну, по которой следует квалифицировать содеянное.

При конкуренции общей и специальной норм должна применяться специальная норма. В части третьей статьи 13 УКРК говорится, что «Если одно и то же деяние подпадает под признаки общей и специальной норм соответствующих статей настоящего Кодекса, совокупность уголовных правонарушений отсутствует и уголовная ответственность наступает по статье Особенной части настоящего Кодекса, содержащей специальную норму» [1]. Так, убийство судьи, совершенное с целью воспрепятствования его законной деятельности, должно квалифицироваться по статье 409 УК РК, предусматривающей ответственность за посягательство на жизнь лица, осуществляющего правосудие или

предварительное расследование, а не по пункту «2» части второй статьи 99 УК РК, которым предусмотрена ответственность за убийство лица в связи с осуществлением им служебной деятельности, поскольку первая норма является специальной по отношению ко второй.

Если конкурируют между собой специальные нормы, то приоритет должен отдаваться в пользу наиболее специальной независимо от того, какое в ней предусмотрено наказание. При конкуренции норм, содержащих квалифицированный и особо квалифицированный составы, применяться должна норма, содержащая особо квалифицированный состав преступления. Так, кража, совершенная неоднократно организованной группой, не должна квалифицироваться по совокупности части второй статьи 188 УКРК, предусматривающей в качестве квалифицирующего признака неоднократность, и части третьей этой же статьи, предусматривающей в качестве особо квалифицирующего признака совершение преступления организованной группой. Действия виновного в таком случае квалифицируются только по части третьей данной статьи, содержащей более квалифицированный состав, хотя формулировка обвинения должна содержать все квалифицирующие признаки, образующие как квалифицированный, так и особо квалифицированный составы.

В случае конкуренции двух привилегированных составов (со смягчающими обстоятельствами), приоритет отдается наиболее привилегированному. Например, действия лица, в состоянии аффекта превысившего пределы необходимой обороны и убившего в связи с этим нападавшего, подпадают под действие сразу двух статей УК: 101 и 102. Применяться должна статья 102 УК, поскольку ее санкция предусматривает более мягкое наказание.

Конкуренция норм, содержащих квалифицированный и привилегированный составы, разрешается в пользу нормы, содержащей привилегированный состав.

Отсутствует совокупность преступлений и в случаях конкуренции части и целого (когда одно преступное деяние выступает в качестве обязательного признака другого преступления).

Типичным примером может служить разбой (статья 192 УКРК), одним из обязательных признаков которого является применение при нападении насилия, опасного для жизни или здоровья потерпевшего. Если в процессе разбойного нападения виновный причиняет потерпевшему вред здоровью, то квалификации его действий по совокупности статей УК, предусматривающих ответственность за причинение такого вреда, не требуется. Здесь применяется норма, наиболее полно дающая юридическую оценку всего содеянного, то есть статья 192 УКРК.

Если же деяние, являющееся способом совершения другого преступления, не является обязательным, предусмотренным законом признаком состава последнего, то такое деяние следует признать самостоятельным преступлением и все содеянное квалифицируется по совокупности соответствующих статей Особенной части УК.

Совокупность уголовных правонарушений следует рассматривать не только в уголовно-правовом, но и в криминологическом аспекте. При этом эти два аспекта исследования взаимосвязаны и взаимозависимы друг от друга. Уголовно-правовое изучение позволяет совершенствовать процесс квалификации и назначения наказания за совершение совокупности уголовных правонарушений, но в то же время выступает одним из способов ее предупреждения. Криминологическое изучение совершения лицами совокупности уголовных правонарушений выступает основой для оценки эффективности существующих и разработки новых уголовно-правовых мер борьбы с указанным явлением. Только комплексное междисциплинарное изучение института совокупности уголовных правонарушений может стать основой для эффективного противодействия со стороны государства совершению лицами нескольких уголовных правонарушений и, в частности, должно способствовать недопущению совершения лицами совокупности уголовных правонарушений.

Предупреждение совокупной преступности должно заключаться в реализации

комплекса мер общесоциального и специально-криминологического характера, среди которых наиболее значимыми являются: установление обязательного статистического учета показателей совокупной преступности; совершенствование уголовного законодательства; обязательное создание оперативно-следственных групп для изучения уголовных дел о нераскрытых уголовных правонарушениях с целью выявления признаков совершения одним лицом нескольких уголовных правонарушений; постановка на профилактический учет лиц, подозреваемых или обвиняемых в совершении уголовных правонарушений, как потенциально способных на совершение совокупности уголовных правонарушений; установление при расследовании дела обстоятельств, способствующих совершению совокупности уголовных правонарушений, а не только каждого уголовного правонарушения в отдельности.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 10.05.2023 г.)
2. О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 декабря 2006 года N 11.// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000011S> (дата обращения 10.05.2023 г.)
3. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. - М., МГУ. - 1984. – 374 с.
4. Жинкина Е.Ю. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: автореф. дис. . канд. юрид. наук. Краснодар, 2002. - 28 с.
5. Козлов А.В. Ответственность за совокупность преступлений: дис. . канд. юрид. наук. М., 2006. - 163 с

Н. Қ. Қайырбек

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

АДАМ ҚҰҚЫҒЫ – БАСТЫ БАЙЛЫҒЫМЫЗ!

Андатпа. Мақалада, Конституциямызда, мемлекеттің ең қымбат қазынасы ретінде көрсетілген адам құқықтарының құндылығы сөз етіледі.

Біз құқықтық және әділ мемлекет құру жолымен кезең-кезеңімен ілгерілеп келе жатқанымызды Президентіміздің «Мемлекетіміздің стратегиялық бағдарының басым міндетінің бірі – саяси жаңғыруды біртіндеп жүзеге асыру» деп түсіндіргенін негізге ала отырып адам құқықтарының басты құндылық ретінде мемлекет тарапынан жоғары деңгейде қорғалу механизмі мақалада кең көлемді қарастырылған. Ал бұл міндет соңғы үш жылда адам құқығын қорғау саласына едәуір өзгерістер енгізіп, осы бағыттағы жұмыстарды біршама ілгерілетіп түскендігі, солардың ішіндегі елеулісі – Үкімет бекіткен Адам құқығын қорғау жөніндегі кешенді жоспар екендігі айтылған.

Расында да, Президент әу бастан адам құқығын қорғау саласын қашанда жеке-дара бөліп қарап, бұл мәселе бірінші кезектегі мәселеге айналдырғанын, жоғарыда біз атап өткен жоспар да саяси жаңғырудың маңызды бір кезеңі болып саналатынын атап көрсеткен.

Жалпы, елімізде адам құқықтарын қорғау мәселесі егемендік алған алғашқы жылдан ерекше назарда тұрғандығы, осыдан 28 жыл бұрын қабылданған Ата Заңымызда да еліміз өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырып, ең қымбат қазынасын – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекіткендігін негізге ала отырып талдау жасалған.

Сонымен қатар мақалада, азаматтардың барлық өмірлік маңызды құқықтары Ата Заңымызда көрсетілген азаматтардың конституциялық құқықтарынан туындайтындығын ерекше айтап өткен. Ең бастысы – қазіргі таңда азаматтық қоғам, адам саудасы, әйел теңдігі, қоғамдық көзқарасты білдіру, өмір сүру құқықтарына қатысты мәселелерде сындарлы өзгерістер жасау үшін пісіп-жетілгендігі аса маңызды мәселе екенін нақты көрсеткен.

Конституцияның барлық нормасы заңдарда және заң актілерінде тікелей көрініс табуы керектігі, бұған елімізде барлық жағдай жасалғаны, өйткені Конституция – қағаз бетінде қалатын сөздер емес, нақты істің алгоритмі екені нақтыланған.

Кілт сөздер: Адам құқығы, құқық, бостандық, табиғи құқық, құқықтық нигилизм, қадыр-қасиет.

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА-НАШЕ ГЛАВНОЕ БОГАТСТВО!

Аннотация. В статье, конституции подчеркивается ценность прав человека, обозначенных как самая драгоценная сокровищница государства. Исходя из того, что президент объяснил, что мы поэтапно продвигаемся по пути создания правового и справедливого государства, «одной из приоритетных задач стратегического курса нашего государства является постепенное осуществление политической модернизации», в статье широко рассматривается механизм высокой защиты прав человека как главной ценности со стороны государства. А эта задача за последние три года внесла существенные изменения в сферу защиты прав человека и значительно продвинула работу в этом направлении, что немаловажно – комплексный план по защите прав человека, утвержденный Правительством.

Действительно, Президент всегда единолично рассматривал сферу защиты прав человека, подчеркивая, что этот вопрос стал первоочередным, и план, который мы уже отмечали выше, также является важным этапом политической модернизации. В целом, вопрос защиты прав человека в стране стоит в особом внимании с первого года обретения суверенитета, исходя из того, что даже в нашем родительском законе, принятом 28 лет назад, страна утвердилась как демократическое, светское, правовое и социальное государство и утвердила самое ценное государство-человека и жизнь, права и свободы человека.

Кроме того, в статье особо подчеркивается, что все жизненно важные права граждан вытекают из конституционных прав граждан, указанных в нашем родительском законе. Самое главное-в настоящее время очень важно, чтобы гражданское общество, торговля людьми, равенство женщин, выражение общественного мнения, созрело для конструктивных изменений в вопросах, касающихся прав на жизнь. Уточняется, что вся норма Конституции должна быть прямо отражена в законах и законодательных актах, что в стране созданы все условия для этого, потому что Конституция – это алгоритм конкретного дела, а не слова, которые остаются на бумаге.

Ключевые слова: Права человека, право, свобода, естественное право, правовой нигилизм, достоинство.

HUMAN RIGHTS ARE OUR MAIN WEALTH!

Abstract. The article of the Constitution emphasizes the value of human rights, designated as the most precious treasury of the state. Proceeding from the fact that the President explained that we are gradually moving towards the creation of a legal and just state, "one of the priorities of our state's strategic course is the gradual implementation of political modernization," the article broadly examines the mechanism of high protection of human rights as the main value on the part of the state. And this task has made significant changes in the sphere of human rights protection over the past three years and has significantly advanced work in this direction, which is important – a comprehensive plan for the protection of human rights approved by the Government.

Indeed, the President has always single-handedly considered the sphere of human rights protection, emphasizing that this issue has become a priority, and the plan that we have already noted above is also an important stage of political modernization. In general, the issue of human rights protection in the country has been in special attention since the first year of gaining sovereignty, based on the fact that even in our parent law, adopted 28 years ago, the country has established itself as a democratic, secular, legal and social state and has approved the most valuable state - human and life, human rights and freedoms.

In addition, the article emphasizes that all vital rights of citizens derive from the constitutional rights of citizens specified in our parental law. Most importantly, it is now very important that civil society, human trafficking, women's equality, and the expression of public opinion are ripe for constructive changes in issues related to the rights to life. It clarifies that the entire norm of the Constitution should be directly reflected in laws and legislative acts, that all conditions have been created in the country for this, because the Constitution is an algorithm for a specific case, and not words that remain on paper.

Key words: Human rights, law, freedom, natural law, legal nihilism, dignity.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев соңғы Жолдауында адам құқығын қорғау мәселесін саяси жаңғырумен қатар қояды. Ал күні кеше өткен Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің кезекті отырысында Президент бұл жүйені одан әрі нығайту жөнінде айтып, нақты тапсырмалар жүктеді.

Еліміздің құқық қорғау мәселелерін ілгерілетудегі жоғары нәтижелілігін ерекше атап өткен Мемлекет басшысы кеңесте сөйлеген сөзінде: «Мен адам құқықтарын қорғау бағытына ерекше назар аударамын, өйткені оның жай-күйі, сайып келгенде, біздің қоғамның даму деңгейіне әсер етеді», деп атап өтті [1].

Біз құқықтық және әділ мемлекет құру жолымен кезең-кезеңімен ілгерілеп келеміз. Мұны ел Президенті «Мемлекетіміздің стратегиялық бағдарының басым міндетінің бірі – саяси жаңғыруды біртіндеп жүзеге асыру» деп түсіндіреді. Ал бұл міндет соңғы үш жылда адам құқығын қорғау саласына едәуір өзгерістер енгізіп, осы бағыттағы жұмыстарды біршама ілгерілетіп түскені анық. Солардың ішіндегі елеулісі – Үкімет бекіткен Адам құқығын қорғау жөніндегі кешенді жоспар.

Рас, Президент әу бастан адам құқығын қорғау саласын қашанда жеке-дара бөліп қарап, бұл мәселе бірінші кезектегі мәселеге айналды. Жоғарыда біз атап өткен жоспар да саяси жаңғырудың маңызды бір кезеңі болып саналады. Жалпы, елімізде адам құқықтарын қорғау мәселесі егемендік алған алғашқы жылдан ерекше назарда тұр. Осыдан 26 жыл бұрын қабылданған Ата Заңымызда да еліміз өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырып, ең қымбат қазынасын – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекітті.

Ел дамуының ең маңызды құжатына айналған Конституцияның алғашқы екі бөлімі халықаралық құқықтық шарттарға сай адам құқықтарын қорғауға негізделген. Жалпы әлеуметтік және экономикалық, азаматтық пен саяси құқықтың барлығын бір жерге біріктірсек те, нормалардың ішінде адам құқығын қорғалуы басымырақ түседі.

Отыз жылдан бері қастерлеп келе жатқан тәуелсіздігіміздің басты ұстанымының бірі де осы – адам құқықтарының сақталуы. Шындап келгенде, бұл біздің ең жанды жеріміз. Өйткені «Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық» болса, басты заңға сәйкес «Адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс».

Ең алдымен айтатынымыз – еліміз тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап-ақ әлемдік деңгейдегі құқықтық қалыптың барлығын, соның ішінде адам мен азаматтардың құқықтары мен мүдделеріне ерекше мән берді. Ата Заңның алғашқы бабында да «Мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп тайға таңба басқандай жазылды [2, 157 б]. Яғни еліміз ең бірінші орынға адамды қойды. Алдымен оның өмірін жоғары бағалады. Сол себепті де айналамыздағы жұрттың барлығы Қазақ елін жай ғана мемлекет деп емес, адам құқығын қамтамасыз ететін егемен ел деп біледі. Сабырмен сансыз қиындықтарды жеңген еліміз ең бірінші мемлекет деген ұғымның емес, адам деген асыл құндылықтың бағасы биік тұратынын айшықтап берді. Кеңес заманында бұл ұғым керісінше еді. Бірінші орынға мемлекетті қойған Одақ одан кейін қоғамды, ал адамның құқын үшінші кезекке ысырып тастаған болатын.

БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы осыдан 73 жыл бұрын 1948 жылдың 10 желтоқсанында адам құқықтары мен бостандықтарының жалпыға бірдей мойындалуын, сақталуын және тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын қабылдады. Бұл декларацияны XX ғасырдағы ең негізгі әрі маңызды құқықтық құжаттардың бірі деуге болады. Адам құқығын қорғаудың нақты ережесі жазылған, барлығы 30 баптан тұратын декларация бүгінге дейін әлемнің 500-ден астам тіліне аударылды. «Еркіндіктің ұлы хартиясы» деп аталып кеткен халықаралық құжат әр адамның тумысынан тиесілі құқықтарын айқындап берді. Басқаша айтқанда, өткен ғасырдың басында болған қанды оқиғалар кез келген мемлекеттің алдымен адам тағдыры үшін жауапкершілігі

болуы керектігін түсіндіріп берген еді. Себебі, адамның өмірі – ешқандай саяси жүйенің ойыншығы болмауға тиіс [3, 61 б].

Ал үш ғасыр патша өкіметінің езгісін көріп, 70 жыл бодандықта болған еліміз егемендігін жариялаған алғашқы күннен-ақ мемлекет үшін ең басты құндылық адам екенін айтып келеді. Қазақтың керемет қасиеті бар. Ол халқымыздың «Дүниеде адамнан асқан құндылық жоқ» деген таным-түсінігінен туындайды. Сол себепті де Ата Заңымызда мемлекет үшін ең басты құндылықтың адам болып белгіленуі – заңдылық.

Адам құқығын бұзу оңай, қалпына келтіру қиын іс. Осыны ескерген Президент Қасым-Жомарт Тоқаев биыл 9 маусымда «Қазақстан Республикасының адам құқықтары саласындағы одан әрі шаралары туралы» Жарлыққа қол қойып, ел Үкіметіне адам саудасының құрбаны болғандардың құқықтарын қамтамасыз ету, мүгедектігі бар азаматтарға қатысты адам құқықтары, әйелдерге қатысты кемсітуді жою, бірлесу, пікір білдіру бостандықтарына, адамның өмір сүруге және қоғамдық тәртіпке құқығы, үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл тиімділігін арттыру, адамның қылмыстық сот төрелігі, атқару және азаптаулар мен қатыгез іс-әрекеттердің алдын алу саласындағы құқықтарын іске асыруды қамтамасыз етуді тапсырды.

Ал адам құқықтары мен бостандықтарын, мүдделерін қорғау – әуел бастан Қазақстан саясатының басты бағыты болып саналады. Сол себепті де Мемлекет басшысының бұл Жарлығы осы жауапты шешімнің салмағын арттырып, жауапкершілігін зорайта түсті. Адам құқықтары саласындағы нақты шараларды одан әрі жүзеге асыру саяси жаңғырудың маңызды кезеңі екенін Президенттің өзі де атап өткен еді. Ал Жарлыққа заң саласының өкілдері «адам құқы дейтін басты құндылыққа құрметпен қарауды бағдарлайтын құжат болды» деген баға берді.

Ата Заңның басты принциптері мен идеяларынан бастау алған Жарлықтан туындайтын міндеттер қандай? Еліміз Тәуелсіздігінің 30 жылдығында адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласында, демократиялық институттарды нығайтуда маңызды жетістіктерге жетті.

Әлемдік тәжірибені негізге алған озық заңнама жүйесі де талапқа сай енгізіліп келеді. Ал Президенттің адам құқықтарын қорғауға бағытталған бұл Жарлығы маңызды саланың нәтижелі жұмыс істеуінің берік іргетасы болып қаланатыны сөзсіз.

Адамның ажырамас табиғи құқықтары деген ұғым бар. Бұл құқықтар мен құндылықтар адамға туа бітеді. Жаратылыстың құдіреті сол – адам дүние есігін ашқанда нәсіліне, дініне, тіліне, туған жері мен ұлтына қарамай бәрі тең және олардың құқықтары бірдей. Оның ең бастысы – өмір сүруге деген құқығы. Конституцияның 15-бабын есіңізге түсіріп көріңіз. Онда: «Әркімнің өмір сүруге құқы бар» [4] деп жазылған. Демек кез келген мемлекет ең алдымен адамның жайлы өмір сүруіне жағдай жасауы керек. Мұның сыртында адамның саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, тіпті экологиялық құқықтары бар. Түптеп келгенде адам құқығының сақталуы – мемлекет іргетасының беріктігі болып саналады. Себебі «құқықтық нигилизм» – өте қауіпті құбылыс. Егер заң орындалмаса, жай қолжаулық болып қалса, халықта заңға деген құрмет қалмайды, мемлекет пен билікке деген сенім де болмайды.

Ал тарихтан белгілі – мұндай сенімсіздіктің салдары өте ауыр.

Сондықтан да ел Президентінің жоғарыда аталған Жарлығын адам құқықтарын толыққанды әрі тиімді қорғау тәсілдерін түбегейлі өзгертетін маңызды құжат деп қабылдағанымыз жөн. Өйткені құқықтық актіде санамалап көрсетілген адам құқықтары еліміздің әр азаматына қатысты болғандықтан мұның бәрі мемлекеттік құқық қорғау органдарының жұмысын қайта құруға және заң шығару қызметін жаңғыртуға алып келеді.

Басқаша айтқанда, халықаралық стандарттарға сәйкес келмейтін заңнаманы, сот жүйесі, прокуратура мен өзге де мемлекеттік органдардың жұмыс тәжірибесін қайта сүзгіден өткізуге тура келеді. Бұл жерде мәселенің мәнісі тек адам құқықтарына қатысты жаңа

Жарлық пен онда көрсетілген іс-шараларды іске асыру жоспарына қатысты емес екенін айқын түсінген жөн.

Себебі, қолданыстағы заңнама мен сот тәжірибесін қайта қарау қажеттігі – түсіне білген жанға өте ауқымды жұмыс, маңызды реформа. Ал бұл оңай шаруа емес. Осының бәрі мемлекеттік органдардың азаматтық қоғаммен, ұлттық және халықаралық сарапшылармен, ғалымдармен сындарлы әріптестігіне жол ашады. Ең бастысы – Президенттің «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы сөзден нақты іске бет бұрғанын аңғартады. Осы тұста құқық қорғау органдары мен депутаттық корпус жұмыстарының тиімділігі таразыға түсері анық. Бір сөзбен айтқанда, адам құқықтарына қатысты мемлекеттік мекемелердің барлығына маңызды әрі жауапкершілігі зор миссия жүктеліп отыр.

Қазақстан – құқықтық мемлекет. Бізде бұл туралы арнайы доктрина да бар. Ал құқықтық мемлекеттің қалыптасуы мен өркендеуі, елдегі демократиялық процестердің дамуы адам бостандығы мен құқығын сақтау сынды ең асыл құндылықтарымен тікелей байланысты [5]. Басты ұстанымы да адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және оларға қысым жасауға жол бермеу болып қала береді. Жарлық Үкіметтің алдына жаңа міндеттер қойып, қызмет бағыттарын айқындап берді. Бұл іс-шаралар елімізді барлық қызметі құқық нормаларына бағынатын, әр азаматының қадір-қасиетін, бостандығы мен құқықтарын қорғауды алдыңғы орынға қойған құқықтық мемлекет ретінде сипаттайды.

Ерекше айта кетерлік жайт – маңызды Жарлықта белгіленген азаматтардың барлық өмірлік маңызды құқықтары Ата Заңымызда көрсетілген азаматтардың конституциялық құқықтарынан туындайды. Егер жағдайды жақсарту үшін жеке Жарлық шығару қажет болса, бұл осы салада жинақталған проблемалардың маңыздылығын білдірсе керек. Бастысы – қазіргі таңда азаматтық қоғам адам саудасы, әйел теңдігі, қоғамдық көзқарасты білдіру, өмір сүру құқықтарына қатысты мәселелерде сындарлы өзгерістер жасау үшін пісіп-жетілді.

Конституцияның барлық нормасы заңдарда және заң актілерінде тікелей көрініс табуы керек. Бұған елімізде барлық жағдай жасалған. Өйткені Конституция – қағаз бетінде қалатын сөздер емес, нақты істің алгоритмі.

Бір ғана мысал келтіре кетейік. Дүниежүзілік адам саудасына қарсы күрес күніне орай жыл сайын 30 шілдеде елімізде «Мен адам саудасына қарсымын!» ұранымен түрлі іс-шаралар ұйымдастырылады. Дәл осы күні БҰҰ Бас Ассамблеясының «Адам саудасына қарсы күрес жөніндегі күш-жігерді үйлестіруді жақсарту» қарары бекітілді. Жыл сайын үкіметтік емес ұйымдар халықпен, серіктес мекемелермен және полиция органдарымен бірге әлеуметтік желілерде осы тақырыпқа арналған роликтер мен ақпараттар жариялап, азаматтарға құқықтық кеңес береді. Азаматтарға, оның ішінде өмірде түрлі қиындықтарға тап болған мигранттарға көмек көрсетіледі. Ал мұндай игі іске бастамашы болған акцияларға қатысушылардың саны жыл сайын артып келеді. Осының бәрі не үшін қажет? Ең алдымен, халықты адам құқықтары және адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы саласында сауаттандыру үшін керек. Өйткені қоғамда «адамның қадір-қасиеті бәрінен қымбат» деген ұғым туралы түсінік қалыптастырып алмай, мықты мемлекет құру мүмкін емес. АҚШ-тың 39-президенті Джими Картердің «Америка адам құқығын жасаған жоқ. Шындығына келгенде, адам құқығы Американы жасап шықты» деген сөзі бар. Тарихи тәжірибеден туындаған бұл сөздің астарында үлкен шындық жатыр. Сондықтан Ата Заңымыз айқындап берген, ал Президенттің «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Жолдауында «мықты, әділ әрі озық мемлекет құрудың бірден-бір дұрыс жолы» деп басымдық берілген адам құқығы әрбір қазақстандықтың сана-сезімінде, іс-әрекетінде әрқашан бірінші орында тұруы қажет. Себебі, адам құқығы қашаннан ең биік құндылық болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

---

1 Қ.К. Тоқаев «Адам құқығы – ең қымбат қазына». - 18.11.2021.
<https://egemen.kz/article/>.

2 Мамаи Қ.А. Конституционное право Республики Казахстан. //Академический курс//.
В 2-х т. Нур-Султан: 2021.- (2 том) 592 с.

3 Переплеснина, Е.М. Конституционные стандарты судебной защиты прав человека в России: монография. - М.: Норма: ИНФРАМ, 2020. - 368 с.

4 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995 ж. (Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 8 маусымдағы Заңы.)

5 Тасболатов А. Адам өмірі мен бостандығы – ең қымбат қазына,-04.06.2014.-
<https://egemen.kz/article/>.

УДК 334.7

Р.Д. Қансейтов, Е. Д. Самсыбаева

*Евразийская юридическая академия имени Д. А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы, e-mail: ruslankanseitov@gmail.com*

ЗАҢГЕРЛІК КОНСАЛТИНГТІК ФИРМАЛАР НАРЫҚ СУБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Осы мақалада заң консалтингтік фирмалар қызметінің ерекшеліктері, оларды тіркеу, құрылымы, бір-бірінен айырмашылығы, сондай-ақ осы баптың авторлары заң консалтингтік фирмалар қызметінің перспективаларына субъективті баға береді. Мақала консалтингтік фирмада жұмыс істеген авторлардың бірінің жеке тәжірибесіне, сондай-ақ ашық интернет желісіндегі консалтингтік фирмаларға шолу негізінде жазылған. Сонымен қатар мақалада оқырманға консалтингтік фирмалардың қызметін реттейтін құқық нормалары туралы білуге мүмкіндік беретін консалтингтік фирмалар қызметінің заңнамалық негізі қарастырылған. Консалтинг (ағылшын тілінен «consulting» - кеңес беру) сөзбе-сөз аудармадан кеңес беру қызметтері ретінде қарастыруға болады, алайда мақалада консалтинг тек кеңес берумен ғана шектелмейді деген дәлелдер келтірілген. Авторлар мақалада отандық консалтингтік фирмалардың ұқсас шетелдік фирмалармен субъективті салыстыру көрсетілген, консалтингтік фирмалар қызметінің ғылымның басқа салаларымен байланыс нүктелері және оларды сындарлы қолдану бойынша ұсыныстар келтірілген. Сондай-ақ, заң консалтингтік фирмалары болашағы мен студенттерді онда жұмысқа орналастыру үшін тартымдылығына байланысты, оқытылып жатқан пәндерге олардың қызметінің ерекшеліктері мен негіздерін зерттейтін пәндерді еңгізу маңыздылығы атап өтілді.

Кілт сөздер: консалтингтік қызметтер, заң консалтингтік фирмасы, заң кеңесшісі, нарық, маркетинг, сату, еңбек қатынастары.

ЮРИДИЧЕСКИЕ КОНСАЛТИНГОВЫЕ ФИРМЫ КАК СУБЪЕКТЫ РЫНКА И ОСОБЕННОСТИ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В настоящей статье обозреваются особенности деятельности юридических консалтинговых фирм, их регистрация, структура, отличия друг от друга, а также дана субъективная оценка перспектив деятельности юридических консалтинговых фирм авторами настоящей статьи. Статья написана исходя из личного опыта одного из авторов,

---

проработавшего в консалтинговой фирме, а также обзора консалтинговых фирм в открытой сети интернет. В статье также рассмотрена законодательная основа деятельности консалтинговых фирм, позволяющая читателю узнать о нормах права, регулирующих деятельность консалтинговых фирм. Консалтинг (с английского языка «consulting» - консультирование), из дословного перевода можно расценить как услуги по консультированию, в статье приводятся доводы о том, что консалтинг как деятельность не ограничена лишь консультированием. В статье отражено субъективное сравнение авторов отечественных консалтинговых фирм с аналогичными иностранными фирмами, приводятся точки соприкосновения деятельности консалтинговых фирм с другими отраслями науки и предложения по их конструктивному применению. Отмечена также важность включения в изучающие студентами дисциплины тем, изучающих предмет, особенности и основы деятельности юридических консалтинговых фирм, в виду их перспективности и привлекательности для трудоустройства студентов.

Ключевые слова: консалтинговые услуги, юридическая консалтинговая фирма, юридический консультант, рынок, маркетинг, продажи, трудовые отношения.

LEGAL CONSULTING FIRMS AS MARKET ENTITIES AND THE SPECIFICS OF THEIR ACTIVITIES

Abstract. This article reviews the features of the activities of legal consulting firms, their registration, structure, differences from each other, and also gives a subjective assessment of the prospects for the activities of legal consulting firms by the authors of this article. The article is written based on the personal experience of one of the authors who worked in a consulting firm, as well as a review of consulting firms on the open Internet. The article also examines the legislative basis for the activities of consulting firms, which allows the reader to learn about the rules of law governing the activities of consulting firms. Consulting (from English "consulting" - consulting), from the literal translation can be regarded as consulting services, the article provides arguments that consulting as an activity is not limited to consulting only. The article reflects the subjective comparison of the authors of domestic consulting firms with similar foreign firms, provides points of contact between the activities of consulting firms with other branches of science and suggestions for their constructive application. It was also noted the importance of including topics studying the subject, features and fundamentals of the activities of legal consulting firms in the disciplines studied by students, in view of their prospects and attractiveness for the employment of students.

Key words: consulting services, legal consulting firm, legal consultant, market, marketing, sales, labor relations.

Развитие как процесс присуще не только биологическим формам жизни, но и к различным видам человеческой деятельности и деятельность в области права не является исключением.

В настоящее время профессиональная деятельность наших юристов расширяется вместе с нашим рынком, несомненно, она сейчас не может конкурировать с рынком запада, в котором преуспевают юристы, чья сфера деятельности является узконаправленной.

Например, в США практикуют юристы, оказывающие услуги исключительно спортсменам, есть юристы, представляющие интересы исключительно женщин в бракоразводных процессах, пользуются спросом юристы, практикующие в сфере авторского права.

Как указано выше, наш рынок юридических услуг расширяется вместе с рынком и есть предположение о том, что это естественный процесс, так как само расширение рынка является одним из факторов роста спроса на юридические услуги.

Спрос как экономическое понятие, определяется как – фундаментальное понятие рыночной экономики, означающее подкрепленное денежной возможностью желание, намерение покупателей, потребителей приобрести данный товар (услугу) [1].

Вышеуказанное понятие спроса затронуто в связи с его тесной связью с расширением рынка юридических услуг.

Так, существующая в настоящее время рыночная экономика, способствовала расширению рынка, которое в свое очередь увеличило спрос на юридические услуги, хотя бы по сравнению с положением при СССР, в котором экономика была плановой.

Рыночная экономика, явилось причиной для появления на рынке новых хозяйствующих субъектов юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, поскольку большинство видов предпринимательства требуют государственной регистрации в качестве ИП и регистрации юридического лица.

Согласно пункту 1 статьи 33 Гражданского Кодекса РК, юридическим лицом признается организация, которая имеет на праве собственности, хозяйственного ведения или оперативного управления обособленное имущество и отвечает этим имуществом по своим обязательствам, может от своего имени приобретать и осуществлять имущественные и личные неимущественные права и обязанности, быть истцом и ответчиком в суде [2].

Как указано выше, с появлением на рынке различных юридических лиц в виде фирм, организаций и индивидуальных предпринимателей, появился спрос и на юристов, так как между предпринимателями появилось больше споров, появилась необходимость представления интересов предприятий в государственных органах и судах.

В настоящее время юридические услуги оказываются адвокатами индивидуалами, адвокатскими конторами, юридическими консультантами, юридическими фирмами, юридическими консалтинговыми фирмами и штатными юристами (In house), хотя последняя категория юристов связана с клиентом (работодателем) трудовыми правоотношениями.

Всех вышеуказанных специалистов и организаций связывает специфика деятельности, так в чем же тогда разница, кем юридические услуги оказываются.

Разница небольшая, но в то же время и не малая, штатный юрист часто зависим от первого руководителя или соответствующего заместителя руководителя.

Это не делает штатного юриста хуже, дело в том, что на практике есть риск, что руководитель может поставить задачу юристу, исполнение которой может противоречить закону или же интересам собственника бизнеса (учредителя).

Необходимость в услугах адвокатов или юридических консультантов возникает у фирм, когда нет штатного юриста, в основном указанные услуги являются разовыми, такими как взыскание дебиторской задолженности, обжалование решения государственного органа, регистрация бизнеса, анализ и составление договора и т.п.

Вышеуказанные разовые услуги часто устраивают обе стороны, когда фирма не хотела бы нести постоянные расходы на содержание юриста, а адвокат и юридический консультант не хотят быть привязаны к одному клиенту или же работать штатным юристом.

Довольно часто адвокаты и юридические консультанты ограничиваются одной или двумя сопровождаемыми фирмами, выступая в качестве, как принято говорить «приходящего юриста» и оказывают свои услуги широкому кругу физических лиц.

Так в чем же тогда ключевое отличие юридических консалтинговых фирм от вышеуказанных специалистов? Разница в направленности деятельности, а именно в модели их построения бизнеса в формате «B2B».

«B2B» - (англ. «business-to-business» — рус. «бизнес к бизнесу», сокращённо произносится — «би ту би») — термин, определяющий вид информационного и экономического взаимодействия, классифицированного по типу взаимодействующих

субъектов, в данном случае это — юридические лица, которые работают не на конечного рядового потребителя, а на такие же компании, то есть на другой бизнес [3].

То есть, отличительной чертой консалтинговой юридической фирмы является направленность его деятельности в пользу других фирм.

Основными клиентами юридических консалтинговых фирм являются юридические лица, а именно фирмы, организаций и предприятия, а если вкратце их деятельность заключается в юридическом сопровождении бизнеса.

Не исключено, что юридическая консалтинговая фирма может так же обслуживать и физических лиц, но сегодняшняя картина такова, что наиболее привлекательным клиентом юридических консалтинговых фирм является бизнес.

Как сказал наш коллега, юридический консультант ПЮК «Эксперты Права - 2018» Баранов А.А. «Для граждан важно лицо юриста, а для бизнеса наличие сайта юридической фирмы».

С вышеуказанным утверждением мы отчасти согласны, по личным наблюдениям одного из авторов настоящей статьи, гражданам порой важен визуальный контакт с юристом или адвокатом.

Что касается крупных фирм, со сложившейся корпоративной культурой, важно наличие сайта контрагента и отличительных предметов офисного обихода, так называемый «мерч» (производная от английского «merchandise», что переводится как «продвигать, продавать», называют саму корпоративную символику или, что чаще - продукцию с ее изображением).

На наш взгляд все чаще крупные игроки на рынке, стараются приобретать юридические услуги именно у юридических консалтинговых фирм.

Одной из причин выбора крупными фирмами юридических консалтинговых фирм является наличие корпоративной культуры.

Наличие корпоративной культуры действительно является преимуществом юридических консалтинговых фирм, приобретенное ими как раз таки при построении модели бизнеса «B2B».

Более того, есть юридические консалтинговые фирмы, которые имеют в своем штате менеджеров по продаже, а то и целый отдел продаж. Обусловлено это конечно с ростом конкуренции на рынке юридических услуг.

С появлением интернета и социальных сетей, мы увидели, как реклама переместилась в интернет с бегущих строк на телевидении и рекламных досок.

На сегодняшний день, существуют также специалисты в области юридического маркетинга, задача которых повышение продаж юридических фирм.

Специалисты в области юридического маркетинга предлагают большой выбор инструментов продвижения юридических услуг в интернете и социальных сетях.

По нашим ощущениям, именно юридические консалтинговые фирмы преуспели в области продаж своих услуг.

Этому способствовали корпоративная культура, организованная структура и платежеспособность.

В виду ориентированности юридических консалтинговых фирм на обслуживание бизнеса, они могут позволить себе набор персонала, для аутсорсинга.

Аутсорсинг (от англ. outsourcing: (outer-source-using) использование внешнего источника и/или ресурса) — передача организацией на основании договора определенных видов или функций производственной предпринимательской деятельности другой компании, действующей в нужной области. В отличие от услуг и поддержки, имеющих разовый, эпизодический или случайный характер и ограниченных началом и концом, на аутсорсинг

обычно передаются функции по профессиональной поддержке бесперебойной работы отдельных систем и инфраструктуры на основе длительного контракта (не менее 1 года) [4].

Как мы видим, деятельность юридических консалтинговых фирм по продвижению своих услуг дала большой толчок для всего юридического сообщества для сотрудничества с маркетологами и отчасти социологами.

Маркетинговые исследования тесно взаимодействуют с социологами, так как именно последние могут дать объективную картину потенциального покупателя услуг.

Юридическими консалтинговыми фирмами в настоящее время оказываются услуги по аутсорсинговому обслуживанию, когда работник консалтинговой фирмы как бы «откомандирован» к месторасположению клиента.

Данная услуга имеет преимущество в виде юридического сопровождения фирмы командой юристов, один, а то и несколько из членов которой, постоянно находятся рядом с клиентом.

Правовая основа вышеуказанной модели оказания юридических услуг, заключается в договорных отношениях между клиентом и юридической консалтинговой фирмой на оказание услуг, а консалтинговая фирма в качестве работодателя выступает самостоятельно.

Довольно часто консалтинговую фирму привлекает собственник бизнеса, так как юридический аутсорсинг не является по своей сути подчинением первому руководителю клиента. Это обеспечивает независимость юридической консалтинговой фирмы от директора фирмы-клиента при даче юридических заключений.

Сравнение иностранных юридических консалтинговых фирм с отечественными фирмами показало, что отечественные консалтинговые фирмы также успешно реализуют свои услуги, сопровождая иностранных инвесторов в нашей стране.

Однако, хотелось бы видеть наши отечественные юридические консалтинговые фирмы в качестве международных фирм в ближайшем будущем хотя бы на территории СНГ.

В настоящее время в нашей стране есть филиалы международных юридических фирм, партнерами которых выступают наши юристы.

Что касается правовой основы деятельности юридических консалтинговых фирм, они также как и другие юридические лица подлежат государственной регистрации согласно требованиям Закона РК «О государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств» [5].

Видом деятельности юридических консалтинговых фирм является «прочая деятельность в области права», согласно Общему классификатору видов экономической деятельности Республики Казахстан, утвержденного приказом Комитета технического регулирования и метрологии Министерства торговли и интеграции РК от 22 февраля 2019 года № 68-од.

В своей деятельности юридические консалтинговые фирмы также руководствуются Законом РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи», так как работники фирмы, а именно юристы в обязательном порядке должны состоять в палате юридических консультантов, так как довольно часто представляют интересы клиентов в судах [6].

На наш взгляд юридические консалтинговые фирмы как субъекты рынка подлежат углубленному изучению в виду их перспективности и привлекательности для будущих специалистов, в виду их тесной связи с маркетингом и социологией.

Также считаем, что корпоративная культура юридических консалтинговых фирм заслуживает отдельного внимания, так как ее изучение способствовало бы сформированию бы у студентов этики юриста.

Резюмируя, авторы хотели бы предложить профессорско-преподавательскому составу юридических Высших учебных заведений рассмотреть вопрос о включении тем

«Юридический консалтинг», «Юридический маркетинг» и «Корпоративная культура» в изучаемые студентами дисциплины.

Список использованной литературы:

1. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б.. Современный экономический словарь. — 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с.. 1999.
2. ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (ОБЩАЯ ЧАСТЬ), (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2022 г.). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> ;
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/B2B> - общедоступная многоязычная универсальная интернет-энциклопедия со свободным контентом[комм. 2], реализованная на принципах вики.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%83%D1%82%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3> общедоступная многоязычная универсальная интернет-энциклопедия со свободным контентом[комм. 2], реализованная на принципах вики.
5. Закон Республики Казахстан от 17 апреля 1995 года № 2198 О государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2022 г.) - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> ;
6. ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Об адвокатской деятельности и юридической помощи (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.09.2022 г.) - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> ;

УДК 341.01

М. Р. Мадиев

*Магистрант 1-го курса Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г.Алматы, mmadiev00@mail.ru*

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА КАК ОБЪЕКТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ООН

Аннотация. Данная статья представляет собой обзорную информацию о роли Организации Объединенных Наций (ООН) в защите и продвижении прав и свобод человека. Вводная часть статьи содержит общую информацию об ООН и о значении прав и свобод человека в ее деятельности.

В статье представлены конвенции и договоры ООН, связанные с правами человека, а также рассматривается роль Верховного комиссара ООН по правам человека и работа Совета по правам человека ООН. Также освещается деятельность специальных процедур по правам человека.

Далее в статье обсуждаются проблемы, возникающие в реализации прав и свобод человека ООН, включая ограничения на права и свободы в разных странах и проблемы с эффективной реализацией и защитой прав и свобод человека в мире.

В целом, статья является обзором роли ООН в защите и продвижении прав и свобод человека, содержит информацию о конвенциях и договорах ООН, связанных с правами

человека, а также обсуждает проблемы, возникающие в этой области. Она также подчеркивает необходимость продолжения работы ООН в этой области.

Ключевые слова: ООН, права человека, свободы человека, Верховный комиссар ООН по правам человека, Совет по правам человека, ограничения прав и свобод, реализация прав и свобод, защита прав и свобод, международное право, глобальные проблемы.

БҰҰ ҚЫЗМЕТІНІҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫ

Андатпа. Бұл мақала Біріккен Ұлттар Ұйымының БҰҰ-ның Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы және ілгерілетудегі рөлі туралы шолу ақпараты мақаланың кіріспе бөлімінде БҰҰ туралы және оның қызметіндегі адам құқықтары мен бостандықтарының маңызы туралы жалпы ақпарат бар

Мақалада БҰҰ-ның адам құқықтарына қатысты Конвенциялары мен шарттары, сондай-ақ БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссарының рөлі және БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің жұмысы қарастырылған, сондай-ақ адам құқықтары жөніндегі арнайы рәсімдердің қызметі көрсетілген

Мақалада БҰҰ-ның Адам құқықтары мен бостандықтарын іске асыруда туындайтын проблемалар, соның ішінде әртүрлі елдердегі құқықтар мен бостандықтарға шектеулер және әлемдегі адам құқықтары мен бостандықтарын тиімді іске асыру және қорғау мәселелері талқыланады

Жалпы, мақала БҰҰ-ның Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы және ілгерілетудегі рөліне шолу болып табылады, БҰҰ-ның адам құқықтарына қатысты Конвенциялары мен шарттары туралы ақпаратты қамтиды, сондай-ақ осы салада туындайтын мәселелерді талқылайды ол сондай-ақ БҰҰ-ның осы саладағы жұмысын жалғастыру қажеттігін атап көрсетеді

Кілт сөздер: БҰҰ, адам құқықтары, адам бостандықтары, БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары, Адам құқықтары жөніндегі кеңес, құқықтар мен бостандықтарды шектеу, құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру, құқықтар мен бостандықтарды қорғау, халықаралық құқық, жаһандық проблемалар.

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AS AN OBJECT OF UN ACTION

Abstract. This article provides an overview of the role of the United Nations (UN) in protecting and promoting human rights and freedoms. The introduction contains general information about the UN and the importance of human rights and freedoms in its activities.

The article presents UN conventions and treaties related to human rights, as well as the role of the UN High Commissioner for Human Rights and the work of the UN Human Rights Council. The activities of special procedures on human rights are also highlighted.

The article then discusses problems that arise in implementing human rights and freedoms, including restrictions on rights and freedoms in different countries and problems with the effective implementation and protection of human rights and freedoms worldwide.

Overall, the article is a review of the UN's role in protecting and promoting human rights and contains information on UN conventions and treaties related to human rights as well as discussing problems that arise in this area. It also emphasizes the need for the UN to continue its work in this area.

Key words: UN, human rights, freedoms, UN High Commissioner for Human Rights, UN Human Rights Council, restrictions on rights and freedoms, implementation of rights and freedoms, protection of rights and freedoms, international law, global issues.

Организация Объединенных Наций (ООН) - это международная организация, созданная в 1945 году для поддержания мирового мира, развития сотрудничества между государствами и решения мировых проблем. Одним из ключевых аспектов деятельности ООН являются права и свободы человека.

Права и свободы человека как объект деятельности ООН. Права и свободы человека признаны фундаментальными ценностями ООН и являются основой международного права и международных отношений. Они обеспечивают равенство, справедливость и достоинство всех людей независимо от расы, пола, языка, религии, национальности или социального статуса.

ООН является одной из ведущих международных организаций, занимающихся защитой прав и свобод человека. Для этой цели ООН разработала несколько конвенций и договоров, которые устанавливают стандарты прав и свобод человека, а также механизмы их защиты. Некоторые из наиболее важных конвенций и договоров ООН, связанных с правами человека, включают в себя:

- Декларация о правах человека (1948 год). Декларация была принята Генеральной Ассамблеей ООН и является одним из ключевых международных документов, определяющих основные права и свободы человека. Она включает в себя 30 статей, которые устанавливают такие права, как право на жизнь, свободу и личную неприкосновенность, свободу мысли, совести и религии, право на образование, труд, здравоохранение и др. [1].
- Международный пакт о гражданских и политических правах (1966 год). Договор устанавливает стандарты прав и свобод, связанных с гражданскими и политическими правами. К таким правам относятся право на свободу выражения мнения, свободу собраний и ассоциации, свободу передвижения, право на честное судебное разбирательство и др. [2]
- Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966 год). Договор устанавливает стандарты прав и свобод, связанных с экономическими, социальными и культурными правами. К таким правам относятся право на работу, право на образование, право на здравоохранение, право на жилье, право на культурную жизнь и др. [3]
- Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство обращений и наказаний (1984 год). Конвенция запрещает использование пыток и других форм жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания. Она также устанавливает механизмы защиты жертв пыток и других жестоких обращений [4].
- Конвенция о правах ребенка (1989 год). Конвенция устанавливает стандарты прав и свобод детей и призывает к их защите. Она включает в себя право на образование, право на здоровье, право на защиту от насилия и др. [5]
- Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (1979 год). Конвенция устанавливает стандарты по защите прав женщин и ликвидации всех форм дискриминации в их отношении. Она включает в себя право на равенство перед законом, право на работу, право на образование и др. [6]

Данные документы стали основой для защиты прав и свобод человека, как на международном, так и на национальном уровнях. Они призваны обеспечить уважение к правам и свободам человека во всем мире и способствовать их принятию и защите на местах. В рамках своей деятельности ООН работает с государствами, организациями и гражданским обществом, чтобы содействовать защите прав и свобод человека и преодолению нарушений в этой сфере.

Одной из ключевых ролей ООН по защите прав и свобод человека является роль Верховного комиссара ООН по правам человека. Этот пост был учрежден Генеральной Ассамблеей ООН в 1993 году для усиления усилий ООН в области защиты прав человека [7].

Верховный комиссар по правам человека является высшим должностным лицом ООН в области прав и свобод человека. Он оказывает помощь и содействие государствам в выполнении их обязательств по защите прав и свобод человека, а также обеспечивает координацию деятельности ООН в этой области.

Кроме того, Верховный комиссар по правам человека имеет полномочия по следующим вопросам:

- Поддержка международных механизмов защиты прав человека, включая Совет по правам человека ООН, который создан в 2006 году и занимается мониторингом ситуации с правами человека в разных странах мира;
- Проведение обучения и консультирования по вопросам защиты прав человека;
- Оказание помощи жертвам нарушений прав человека и защита прав человека в кризисных ситуациях;
- Поддержка учреждений и организаций, занимающихся защитой прав человека на национальном и международном уровнях.

Таким образом, Верховный комиссар ООН по правам человека играет важную роль в координации усилий ООН по защите прав и свобод человека, а также в обеспечении соблюдения международных стандартов прав человека в разных странах мира.

Совет по правам человека ООН - это международный механизм, созданный для защиты и продвижения прав человека по всему миру. Он был учрежден в 2006 году и заменил Комиссию по правам человека ООН, которая существовала с 1946 года. Совет по правам человека ООН состоит из 47 членов, которые выбираются Генеральной Ассамблеей ООН на основе принципа равного представительства [8]. Члены Совета избираются на три года и могут быть переизбраны только один раз.

Задачи Совета по правам человека ООН включают в себя:

1. Мониторинг ситуации с правами человека во всем мире. Совет анализирует отчеты правительств, неправительственных организаций и других сторон по вопросам прав человека и выносит решения и рекомендации.
2. Проведение периодических обзоров прав человека. Совет рассматривает отчеты о соблюдении прав человека в различных странах и проводит диалог с правительствами, чтобы их помочь в улучшении ситуации с правами человека.
3. Разработка стандартов прав человека. Совет разрабатывает и рекомендует международные стандарты в области прав человека.
4. Поддержка укрепления правовых институтов и правопорядка. Совет предоставляет помощь правительствам в создании или укреплении правовых институтов и правопорядка, чтобы обеспечить защиту прав человека.
5. Поддержка деятельности Верховного комиссара ООН по правам человека. Совет работает в тесном сотрудничестве с Верховным комиссаром ООН по правам человека и помогает ему в выполнении его мандата.

Совет по правам человека ООН является одним из основных механизмов ООН по защите и продвижению прав человека. Его работа направлена на укрепление защиты прав человека во всем мире и помощь правительствам в соблюдении международных стандартов в области прав человека. Однако, некоторые критики указывают на то, что в состав Совета могут быть выбраны страны с сомнительной репутацией в области прав человека, что может ослабить его эффективность и независимость. Кроме того, не все страны признают юрисдикцию и авторитет Совета, что может препятствовать его работе в отдельных регионах.

Специальные процедуры по правам человека - это эксперты ООН, назначенные Советом по правам человека ООН для осуществления мониторинга и отслеживания ситуации с правами человека в определенных странах или по конкретным темам. Эти

процедуры также известны как механизмы специальных докладчиков, экспертных групп и рабочих групп.

Специальные процедуры работают на основе мандата, который определяет их задачи и области ответственности. Эти мандаты могут быть связаны с определенными видами нарушений прав человека, такими как насилие в отношении женщин или принудительное исчезновение, или ситуациями прав человека в конкретных странах или регионах.

Деятельность специальных процедур по правам человека включает в себя:

- **Сбор информации:** Специальные процедуры проводят регулярные визиты в страны, чтобы собрать информацию о ситуации с правами человека на местах. Они также получают информацию от правительств, неправительственных организаций, жертв нарушений прав человека и других заинтересованных сторон.
- **Анализ информации:** Специальные процедуры анализируют собранную информацию и оценивают ситуацию с правами человека в соответствующей стране или области.
- **Подготовка отчетов:** На основе своей работы специальные процедуры готовят отчеты, в которых содержатся рекомендации по улучшению ситуации с правами человека в соответствующей стране или области.
- **Проведение диалога:** Специальные процедуры проводят диалог с правительствами, чтобы помочь им в улучшении ситуации с правами человека. Они также общаются с неправительственными организациями и другими заинтересованными сторонами, чтобы узнать их мнения и предложения.
- **Поддержка международных стандартов:** Специальные процедуры работают в соответствии с международными стандартами прав человека и помогают правительствам и другим заинтересованным сторонам в их соблюдении.
- **Повышение осведомленности:** Специальные процедуры проводят общественную работу для повышения осведомленности о ситуации с правами человека в соответствующей стране или области. Они также информируют общественность о своей работе и результаты своих исследований.
- **Обеспечение защиты:** Специальные процедуры обеспечивают защиту прав человека, включая защиту жертв нарушений прав человека и борьбу с иммунитетом за нарушения прав человека.

Специальные процедуры являются важным механизмом мониторинга и оценки ситуации с правами человека в мире. Они помогают обеспечивать защиту прав человека, повышать осведомленность и поддерживать международные стандарты прав человека.

Проблемы в реализации прав и свобод человека ООН. Несмотря на существование международных норм и стандартов по правам человека, многие страны сталкиваются с проблемами в их реализации и защите. Некоторые из наиболее распространенных проблем включают [9, с.48]:

Ограничения на свободу выражения: Во многих странах правительства ограничивают свободу выражения и преследуют журналистов, блогеров и активистов, которые критикуют политику правительства или выражают непопулярные мнения.

Ограничения на свободу собраний и ассоциаций: Многие правительства ограничивают свободу собраний и ассоциаций, запрещая мирные демонстрации и ограничивая деятельность неправительственных организаций.

Дискриминация и насилие в отношении меньшинств: Многие страны сталкиваются с проблемами дискриминации и насилия в отношении меньшинств, включая женщин, этнические и религиозные меньшинства [10, с.41].

Принудительный труд и рабство: Принудительный труд и рабство остаются распространенными во многих странах, особенно в отношении мигрантов и бедных слоев населения.

Нарушения прав человека в условиях конфликта: Во время военных конфликтов права человека могут быть серьезно нарушены, включая права на жизнь, свободу и безопасность.

Нарушения прав женщин и девочек: Нарушения прав женщин и девочек, включая насилие в отношении женщин и дискриминацию на основе гендерной принадлежности, остаются распространенными во многих странах.

Нарушения прав детей: Дети также могут сталкиваться с нарушениями прав, включая эксплуатацию, насилие и отсутствие доступа к образованию и здравоохранению.

Для борьбы с этими проблемами ООН и другие международные организации работают с правительствами и гражданским обществом, чтобы повысить осведомленность о правах человека, укрепить правовые системы и пресечь нарушения прав. ООН также имеет механизмы, которые позволяют людям обращаться за защитой своих прав, включая Комитет по правам человека и Специального докладчика по вопросам насилия в отношении женщин.

Однако, многие правительства не выполняют свои обязательства по защите прав человека, игнорируют международные стандарты и допускают нарушения прав. Некоторые правительства используют нарушения прав человека в качестве политического оружия, чтобы преследовать оппозиционеров и критиков. Также существует проблема недостаточного финансирования и нехватки ресурсов для эффективной реализации и защиты прав человека.

Борьба за защиту прав и свобод человека является важной задачей для всех стран и обществ. Это требует коллективных усилий со стороны правительств, гражданского общества, международных организаций и общественности в целом, чтобы гарантировать уважение к правам и свободам каждого человека.

Проблемы с эффективной реализацией и защитой прав и свобод человека в мире. Одной из главных проблем с эффективной реализацией и защитой прав и свобод человека является отсутствие политической воли со стороны правительств. Многие правительства не придают достаточного значения правам и свободам человека, и могут даже активно нарушать их в интересах сохранения своей власти или удовлетворения своих политических и экономических интересов.

Еще одной проблемой является недостаток средств и ресурсов для реализации и защиты прав человека. Во многих странах правительства не в состоянии обеспечить доступ к юридической помощи и судебной защите для всех, кто сталкивается с нарушением своих прав. Кроме того, нехватка ресурсов может приводить к тому, что органы правопорядка и другие государственные органы не в состоянии эффективно расследовать нарушения прав и свобод и привлекать нарушителей к ответственности.

Также существуют сложности с международной координацией и сотрудничеством в области прав человека. Некоторые правительства могут быть не заинтересованы в том, чтобы подчиняться международным нормам и стандартам, и могут даже активно противодействовать усилиям международных организаций по защите прав человека [11, с.197]. Кроме того, международные организации могут сталкиваться с трудностями в сотрудничестве с правительствами, которые отказываются сотрудничать или не позволяют им свободно работать в их странах.

Наконец, существует проблема отсутствия общественного осознания и понимания важности прав и свобод человека. Многие люди не понимают, что права и свободы являются неотъемлемой частью их жизни и должны быть защищены. Это может приводить к тому, что правительства не сталкиваются с достаточным давлением со стороны общественности и не прилагают достаточных усилий для защиты прав и свобод своих граждан.

Роль ООН в борьбе за права и свободы человека. Одной из главных ролей ООН в борьбе за права и свободы человека является разработка международных стандартов и

законодательства в этой области. ООН играет ключевую роль в создании таких документов, как Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Международный пакт о экономических, социальных и культурных правах и многие другие.

ООН также играет важную роль в мониторинге и контроле за соблюдением прав и свобод человека в мире. Совет по правам человека и его специальные процедуры проводят мониторинг ситуации с правами человека в разных странах мира, рассматривают жалобы на нарушения прав человека и вырабатывают рекомендации для правительств и других заинтересованных сторон [12, с.19].

ООН также оказывает помощь в обеспечении доступа к правосудию и механизмам защиты прав и свобод человека. Например, ООН может оказывать финансовую и техническую помощь правительствам и местным организациям для улучшения доступа к юридической помощи и предоставления юридической помощи бедным и уязвимым слоям населения.

ООН также играет важную роль в обучении и информировании общественности о правах и свободах человека. Организация проводит множество образовательных программ и кампаний, которые помогают повысить уровень осведомленности о правах человека и привлечь внимание к нарушениям этих прав.

В заключении следует подвести итоги того, что было изложено в статье. Следует подчеркнуть важность защиты прав и свобод человека в деятельности ООН и привести примеры конкретных мер, которые организация предпринимает для борьбы за эти права. Важно подчеркнуть, что защита прав и свобод человека должна оставаться приоритетной задачей для всех государств и международных организаций, и что сотрудничество между всеми заинтересованными сторонами является ключевым фактором для достижения этой цели.

Список использованной литературы:

1. Декларация ООН о правах человека (1948). URL: <https://www.un.org/ru/documents/udhr/>
2. Международный пакт о гражданских и политических правах (1966). URL: <https://www.ohchr.org/ru/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
3. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966). URL: <https://www.ohchr.org/ru/professionalinterest/pages/cescr.aspx>
4. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство обращений и наказаний (1984). URL: <https://www.ohchr.org/ru/professionalinterest/pages/cat.aspx>
5. Конвенция о правах ребенка (1989). URL: <https://www.ohchr.org/ru/professionalinterest/pages/crc.aspx>
6. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (1979). URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>
7. "Верховный комиссар ООН по правам человека" Официальный сайт ООН. <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/human-rights/index.html>
8. "Совет по правам человека ООН: руководство." Официальный сайт ООН. <https://www.ohchr.org/ru/hrbodies/hrc/pages/hrcindex.aspx>. Официальный сайт Организации Объединенных Наций (www.un.org)
9. Донелли Дж. Универсализм и культурный релятивизм в правах человека // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2020. – №4. – С. 42-54.
10. Королева В.С. Проблемы реализации международных стандартов прав человека на национальном уровне // Российский юридический журнал. - 2020. - №2. - С. 36-48.
11. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. М., 1991. 235 с.

---

12. Щепетова И.Г. Механизмы ООН в сфере прав человека: эволюция и современные проблемы. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - Москва, 2020. -30 с.

УДК 347.2/3

Ж. Қ. Мұсабекова

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ӨНЕРКӘСІПТІК МЕНШІК ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛЫ МОДЕЛЬДІҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада автор қазіргі кездегі өзекті мәселелердің бірі өнеркәсіптік меншік объектісі ретінде пайдалы модельдің пайда болуы мен даму тарихын мейлінше қарастырып кетеді. Қазақстан Республикасы Патент заңының 7-бабының 1-тармағына сәйкес адамдарды немесе жануарларды емдеудің терапиялық және хирургиялық тәсілдерін қоспағанда, өнімге (құрылғыға, затқа, микроорганизмнің штаммына, өсімдіктер немесе жануарлар жасушаларының көбеюіне), тәсілге (материалдық объектіге қатысты әрекеттерді материалдық құралдардың көмегімен жүзеге асыру процесіне), сондай-ақ белгілі өнімді немесе тәсілді жаңа мақсат бойынша не жаңа өнімді белгілі бір мақсат бойынша қолдануға жататын, кез келген саладағы техникалық шешімдер пайдалы модельге жатады. Өнертабыс объектісі құқықтық қорғауды иелену үшін бұйымның ішкі және сыртқы функцияларында өзгерістер орын алуы қажет. Пайдалы модель болса, өндіріс құрал-жабдықтары мен тұтыну заттары, олардың құрамдас бөліктерін конструкциялық орындау болып табылады. Өнеркәсіптік үлгі болса, бұйымның сыртқы түрін айқындайтын көркемдік-конструкторлық шешім. Өнеркәсіптік меншік объектілері қоғамның барлық қызмет ету салаларында көрініс табады және қоғам қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталады. Мақалада дүние жүзінде, сонымен қатар алғаш рет Қазақстанда пайда болу және даму тарихын қарастырып кетеді.

Кілт сөздер: меншік, пайдалы модель, азаматтық құқық, тарих, өнеркәсіптік меншік, тұтынатын тауарлар, мемлекеттік кәсіпорындар, кооперативтік ұйымдар, меншікті қорғау.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛЕЗНЫХ МОДЕЛЕЙ КАК ОБЪЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье автор раскрывает исторические аспекты возникновения и развития института полезной модели как объекта собственности. В соответствии с пунктом 1 статьи 7 Патентного закона Республики Казахстан, за исключением терапевтических и хирургических подходов к лечению людей или животных, не допускается использование продукта (устройства, вещества, штамма микроорганизма, пролиферации клеток растений или животных), подхода (процесса осуществления действий, относящихся к материальному объекту, с помощью материальных средств), а к полезной модели относятся технические решения в любой отрасли, по которым новый продукт подлежит применению по определенной цели. Для того чтобы объект изобретения приобрел правовую защиту, необходимо, чтобы в внутренних и внешних функциях изделия происходили изменения. В качестве полезной модели выступают производственное оборудование и предметы потребления, конструктивное исполнение их составных частей. Художественно-конструкторское решение, определяющее внешний вид изделия, при наличии промышленного образца. Объекты промышленной собственности отражаются во всех

сферах деятельности общества и направлены на удовлетворение потребностей общества. В статье автор раскрывает историю возникновения и развития полезной модели как объекта собственности не только в Казахстане, но и во всем мире.

Ключевые слова: собственность, полезная модель, гражданское право, история, промышленная собственность, потребительские товары, государственные предприятия, кооперативные организации, охрана собственности.

FEATURES OF UTILITY MODELS AS OBJECTS OF INDUSTRIAL PROPERTY

Abstract. In this article, the author reveals the historical aspects of the emergence and development of the institute of the utility model as an object of ownership. In accordance with paragraph 1 of Article 7 of the Patent Law of the Republic of Kazakhstan, with the exception of therapeutic and surgical approaches to the treatment of humans or animals, it is not allowed to use a product (device, substance, strain of a microorganism, proliferation of plant or animal cells), approach (the process of performing actions related to a material object using material means), and the utility model includes technical solutions in any industry for which a new product is to be used for a specific purpose. In order for the object of the invention to acquire legal protection, it is necessary that changes occur in the internal and external functions of the product. Production equipment and consumer goods, the design of their components act as a useful model. An artistic and design solution that determines the appearance of the product, in the presence of an industrial design. Objects of industrial property are reflected in all spheres of the company's activities and are aimed at meeting the needs of the company. In the article the author reveals the history of the emergence and development of a useful model as an object of ownership, not only in Kazakhstan, but throughout the world.

Key words: property, utility model, civil law, history, industrial property, consumer goods, state-owned enterprises, cooperative organizations, property protection.

Елімізде нарықтық даму өте қарқынды жүріп жатқанда, қазіргі таңдағы негізгі бағыты – әлемдегі барынша бәсекеге қабілетті елдер қатарына қосылу. Осы бағытты жүзеге асырудың басты талабы ретінде нарықтық экономиканың барлық тұстарын дамытып, мемлекет халқының әлеуметтік, экономикалық жағдайын жақсарту болып табылады. Алға қойылған мақсаттарға жету жолдарының бірі ретінде халықты тек материалдық игіліктермен ғана емес, сонымен қатар, материалдық емес игіліктермен де қамтамасыз ету шарасын қолдану қажеттілігі барлығымызға белгілі.

Қоғамдағы материалдық емес игіліктер азаматтардың интеллектуалдық шығармашылық қызмет нәтижелері ретінде танылады және заң жүзінде қорғалуын талап етеді. Азаматтардың интеллектуалдық шығармашылық қызметінің құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету мемлекеттің маңызды ісі. Сондықтан да біздің мемлекетімізде интеллектуалдық қызмет нәтижелерінің мәселелеріне айрықша мән беріліп, халықаралық Конвенцияларға қосылу мақсатында, өркениетті елдермен келісім-шарт жасасу жүзеге асырылуда.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан кейін жеке меншік ұғымын енгізіп, халықаралық шарттарға қосылу ниетімен бұрынғыдан өзгеше интеллектуалдық меншікті қорғау жүйесін құрды. Жаңа жүйе бойынша өзінің интеллектуалдық шығармашылық қызмет нәтижесін басқа тұлғалардан қорғауды, сондай-ақ сол арқылы мол пайда табуды көздейтін кез келген автор не оның өкілі заңды түрде қамтамасыз етілген қорғау құжатын иеленуге құқылы. Мемлекеттің даму сатысында интеллектуалдық меншік объектілерінің барлығы дерлік заман талабына сай үлкен мұра екендігі даусыз. Оның құрамына мүліктік емес

игіліктердің ауқымды көлемі кіреді. Нақтырақ айтқанда олар авторлық және сабақтастық құқық, сондай-ақ өнеркәсіптік меншік объектілерінен құралады.

Дегенмен, ресми құқықтық институт ретінде өнеркәсіптік меншік құқығы ортағасыр кезеңінде қалыптасқан. Дүниеге тауар өндірісінің келуі ортағасырдағы Еуропа мемлекеттерімен жаңа бұйымдарды басқа тұлғалардан тиісті қорғалуын талап етті және ол қорғау «артықшылық» деп аталды. «Артықшылық» сөзі латынның «lex» (заң) және «privilegium» (жеке) сөздерінен туындап, «жеке заң» деген мағынаны білдірген. Осыдан жеке заңға, жеңілдікке негізделген құқық туындаған [1, 228 б.]. Сондықтан, жалпы заңнан бөлек, айрықша оның пайдасына белгіленген жеке тұлғаға берілген құқық артықшылық болып табылған. Мәселен, Англияда XII-XIV ғасырларда патшаның билігімен импорт технологияларына негізделген өнеркәсіптің жаңа салаларын жасаушы тұлғаларға туындыларын өндіріске енгізу үшін және қоғам мен оның авторына пайда әкелуге жеткілікті мерзім ішінде туындыны пайдалануға айрықша құқықты иелендіретін ерекше артықшылық берілген [2, 77 б.].

Сонымен өнеркәсіпке қатысушы тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін нақты заңнамамен бекіту қажеттілігінің туындауы, патенттік құқықтың ұғымының маңыздылығын арттырады. Өнеркәсіптік меншік саласы жаңа пән болып табылатындықтан, көлемі мен мазмұнын анықтау үшін патенттік құқық мәнін жоғарылату жөнінде Орыс ғалымы Н.Дювернуа былай келтіреді [3, 44 б.]. «Патенттік құқық» ұғымын қалыптастыру ережелері патенттік құқықтың патша қайырымдылығы, заңмен қорғалатын өнертабыс авторларының ажырамас құқықтары, өнертабысты үшінші тұлғалармен пайдалануға тыйым салу, автордың ерекше құқықтарын пайдалану, «артықшылық», «патент», «өнеркәсіптік меншік» ұғымдарының пайда болуымен байланыстырылады.

Кеңес үкіметі кезеңінде бірінші рет өнертабысшыларды авторлық құқықпен иелендіру аталмыш декретте бекітілді.

Автордың мүліктік емес жеке құқықтары авторлық куәлікпен куәландырылып, авторға сыйақы берілді. Ал, автордың мүліктік құқықтары мемлекет игілігі болып танылып, авторлық куәліктермен қорғалған өнертабыстар ешкімнің рұқсатынсыз социалистік ұйымдармен еркін пайдаланылды. Декретте өнертабыс ұғымы бекітілмеді, тек жаңашыл болған кез келген пайдалы техникалық жаңалықтар ретінде танылды.

Ленин декреті кейін Халық шаруашылығының жоғарғы кеңесінің 1920 жылдың 9 желтоқсанында қабылданған қаулысында көрініс тапты. Бұл құжат Комитеттің өнертабысқа өтінімді қабылдау, қарастыру, тіркеу, авторлық куәлікті беру мен жаппай өнертапқыштық қызметіне ықпал ету қызметін белгілеген.

Өнертабысты құқықтық регламенттейтін келесі акт ретінде 1924 жылдың 12 қыркүйегінде қабылданған «Өнертабыс патенттері туралы» КСРО қаулысы болып табылды. Заңның 10 бабы бойынша мемлекеттік кәсіпорындар мен кооперативтік ұйымдар, сондай-ақ жеке тұлғалар да өнертабысқа патенті иелену құқығы бекітілді. Заң өнертабысты жасау мен пайдалануға қатысты барлық қатыстарды реттеді. Аталмыш құқық актісінің қабылдану себебі – Кеңес билігімен орнатылған талаптарда шаруашылық құрылысқа жеке капиталды тарту арқылы ел экономикасын жақсарту болып табылған.

Алайда, өнертабысты қорғаудың патенттік нысанын енгізу ленин декретімен қалыптастырылған принциптерден бас тартуды білдірмеді. Патенттер туралы заң өнертабыстық қызмет саласындағы қатынастарды КСРО халық шаруашылығы мүддесін көздей отырып реттеді [4, 13 б.]. Аталған Заң нормаларымен өнертабысты патенттік қорғау тәртібі қайта енгізілгенімен, мемлекет патент иеленушімен келісімге келу мүмкіндігі болмаған жағдайда оған тиісті сыйақы төлеп, мәжбүрлеп патентті өз пайдасына алу немесе мәжбүрлеу лицензиясын белгілеу құқығы қарастырылды. Қаулы авторлық құқықты

қорғаудан бөлек, сарапшы орган шығарған шешімнен тәуелсіз өнертабыс авторының құқықтарын қорғауға заңды кепілдікті бекітті.

Сонымен, 1919 жылдың 30 маусымында және 1924 жылдың 12 қыркүйегінде қабылданған заңдар өнертабыс белгілерін иеленбейтін техникалық шешімдерге таратылмады.

Сонымен қатар, КСРО 1924 жылдың 12 қыркүйегінде «Өнеркәсіптік үлгілер (суреттер мен модельдер) туралы» қаулысы қабылданды. Қаулы негізінде патентпен қорғау тиісті бұйымдарды қайта әзірлеуге арналған нысаны бойынша немесе түрі бойынша жаңа көркем-өнеркәсіптік суреттерге, сондай-ақ өнеркәсіптік, сауда, үй шаруашылығы, қол өнер және т.б. үшін арналған нысаны, түрі бойынша жаңа құрылғыға немесе модельдің орналасу бөліктеріне берілген. Аталған қаулыны талдау қорытындысы, модель ретінде тек бұйымның сыртқы түріне қатысты емес, сонымен қатар оның техникалық мәніне қатысты конструкторлық шешімдер қорғалғандығын айқындайды. Патентке қабілеттілігі критерийлерін жаңа (салыстырмалы, әлемдік) және өнеркәсіпте қолдануға жарамды болуымен шектелуі шығармашылық сипатынан айырылған шешімдерге қорғау құжатын алуға мүмкіндік берді.

Барлық ресми процедураларды сақтаған кезде үлгі патентке қабілеттілігі сараптамасыз өтінім қабылданған күннен екі аптадан кешіктірмей реестрге енгізілген. Патентке қабілеттілігі критериясына сәйкес келмеген жағдайда үлгінің жарамсыздығы туралы шешім сот арқылы шығарылған.

Кеңес үкіметі 30-шы жылдары тәртіпсіздікті, жүйеге қойылмаған шаруашылықты жоюға және еңбек өндірісі деңгейін көтеруге бағытталған саясат жүргізілген тұста өнертабыс белгілерін иеленбейтін, бірақ шығармашылық қызмет нәтижесі болып табылатын жаңа техникалық шешімдер туындай бастады. Мәселен, белгілі деңгейде пайдалы модель объектілерінің бір бөлігін құрайтын рационализаторлық ұсыныстар тіркелді.

1976 жылдың 19 тамызында қабылданған «Рационализаторлық ұсыныстарға өтінімді рәсімдеу, беру және қарастыру тәртібі туралы» Уақытша нұсқаулықтың 1 тармағында рационализаторлық ұсыныстар болып табылатын техникалық шешімдердің тек жетілдіруді, қайта өңдеуді ғана емес, сонымен қатар, жаңа бұйым құрылғысын, өндіріс технологиясы мен материалдарын жасауды қамтитындығын анықтаған.

Кеңестік заңнамаға мәлім және ТМД елдерінің барлық әрекет етуші патентті заңдарында орын алмаған рационализаторлық ұсыныстың белгілі бөлігін қазір пайдалы модель ұғымы қамтиды. Бірақ, төңкеріске дейінгі уақытта КСРО-да қорғалған рационализаторлық ұсынысты пайдалы модельден ажырату қажет. Рационализаторлық ұсыныстар ретінде жаңа және ол берілген кәсіпорын, ұйым немесе мекеме үшін пайдалы болып табылатын, сондай-ақ бұйым құрылымын, өндіріс технологиясын және қолданылатын техника мен материалдар құрамын өзгертуді көздейтін техникалық шешім танылған.

Рационализаторлық ұсыныстар қорғау объектісі, сондай-ақ міндетті шешу мен жаңа болудың техникалық сипаттамасы талабы бойынша өнертабысқа жақын. Бірақ патентке қабілетті өнертабыс абсолютті әлемдік жаңа болуымен сипатталады, ал рационализаторлық ұсыныстар ретінде жергілікті (кәсіпорын шегінде) жаңа болуды иеленетін шешімдер сараланған. Пайдалы модель мен рационализаторлық ұсыныстардың жаңа болу талаптарының ерекшелігіне байланысты олардың пайдалылығына қойылатын талаптарда ерекше. Әрекет еткен заңнама бойынша пайдалы модель формуласында орын алған шешімнің техника деңгейін көтеруді және қазіргі уақыт пен болашақта пайдалы болуын талап етті. Ал, рационализаторлық ұсыныс аталған кәсіпорын үшін ғана пайдалы немесе құрылуы жақын болашақта жоспарланған талаптар ғана қолданымды болуы тиіс. Сондықтан рационализаторлық ұсыныс пайдалылығы елеулі нақты сипатта болған, себебі ол тек белгілі бір кәсіпорын талаптарына ғана қатысты орын алған [5, 53 б.]. Сонымен қатар,

---

рационализаторлық ұсыныстар ішінде шығармашылық емес сипаттағы шешімдер басымдылығы да байқалған.

Қазіргі таңда мемлекеттік деңгейде рационализаторлық ұсыныстарды реттеу орын алмаған және олар кәсіпорындардың, заңды тұлғалардың толық билік етуіне берілген [6, 5 б.]. Шаруашылық етуші субъектілердің құзыретіне рационализаторлық ұсыныстар өтініштерін, оларды енгізу және авторлық сыйақы төлеу тәртібін анықтау, осы қызметтің нақты нәтижелері мен оны жүзеге асыруға кез келген жұмысшының қатысу деңгейін басшылыққа ала отырып, рационализаторлыққа үлес қосқаны үшін ынталандыру мәселесін шешу берілген. Сондай-ақ, авторларды ынталандыру шараларын тек техникалық сипаттағы ұсыныстар үшін ғана емес, сонымен қатар кәсіпорын үшін жаңа болып табылатын және нақты экономикалық немесе пайда әкелетін басқа да ұсыныстарды (ұйымдастыру, басқару және т.б.) жүзеге асырғаны үшін де белгіленуі мүмкін.

Пайдалы модельді рационализаторлық ұсыныс деңгейіне дейін жеткізуге болмайды деп санаймыз. Мұндай бағыт өнертабыс пен пайдалы модель мәндерінің жақындығына ғана емес, сонымен қатар оларды коммерциялық іске асыру болашағына да байланысты негізделген. Пайдалы модель тек бір нақты кәсіпорын үшін пайдалы ғана емес, нарық қатынастарында орын алатын объект ретінде танылуы тиіс.

XIX ғасырда пайда болған «пайдалы модель» термині өнеркәсіптік меншік терминдері жүйесінде қабылданған терминология шеңберінде кіші өнертабыс, жаңа болу критериясына жауап беретін, бірақ шығармашылық деңгейі жоғары емес өнертабыс ретінде қабылданған. Пайдалы модель институты алғашқы рет Германияның 1981 жылы «Пайдалы модель туралы» арнайы Заңында бекітілген.

Сонымен, ауқымды болмаса да, біздің елде қазіргі кездегі пайдалы модель ұғымымен мәні бойынша сәйкес келетін объектіні қорғау тәжірибесі болғандығын тану қажет. Бірақ дамымаған құқықтық база негізіндегі патенттеудің төменгі белсенділігі және «Өнеркәсіптік үлгілер (суреттер мен модельдер) туралы» 1924 жылғы Қаулысының әрекет етуінің қысқа мерзімі пайдалы модельге қатысты заңнамалық шешімдерді құрастыру жолында біздің мемлекетіміздің дамуының қазіргі кезеңіне әсер етпеді. Біздің мемлекетіміздің нарық экономикасына көшуі өнеркәсіптік меншікті, соның ішінде пайдалы модельді қорғаудың жаңа нысандарын қабылдаудың мақсаттылығын айқындайды. Пайдалы модель институты объектісінің ерекшелігіне байланысты ең алдыменен халық тұтынатын тауарларды өндіретін салаларда қызмет етеді. Ол салалардың дамуы қазіргі таңда Қазақстан үшін елеулі маңызды болып табылады.

Еліміздің нарық экономикасына көшуі өнеркәсіптік меншікті, соның ішінде пайдалы модельді қорғаудың жаңа нысандарын қабылдаудың мақсаттылығын айқындайды және 1992 жылдың 24 маусымында қабылданған №1422-XII Қазақстан Республикасының Патенттік заңы ТМД елдерінің аумағында пайдалы модельдің құқықтық табиғатын сипаттайтын алғашқы заңдардың бірі болған. Алайда, көптеген шет елдерде біз үшін маңызды пайдалы модельдің құқықтық реттелуіне қатысты жеткілікті ұзақ тәжірибелері орын алған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мейер Д.И. Русское гражданское право. - М.: Статут, 1997. - Часть 1. – 259 с.
2. Антипов Н.П. Международно-правовая охрана изобретения как объекта промышленной собственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Саратов: Саратовская гос.академия, 2003. - 224 с.
3. Амангельды А. Формирование понятия «патентное право» (промышленная собственность) историко-сравнительные аспекты // Тураби. - 2003. - № 4. - С. 44-45.
4. Шестьдесят лет изобретательства в СССР. - М., 1979. – 256 с.

-
5. Косарев А. А., Янушкевич И.П. Понятие и признаки охраноспособного рационализаторского предложения // Вопросы изобретательства. – 1975. - № 6. - С. 53-56.
  6. Постановление СМ СССР от 22 июня 1991 г. №351 «О мерах по развитию изобретательства и рационализаторской деятельности в РСФСР» // ИС. – 1991. - №

УДК 334.7

Б. Т. Нұрмолда

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2-курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

КӘСІПКЕРЛІКПЕН АЙНАЛЫСУ ТҮСНІГІ, ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Кәсіпкерлікпен айналысу, оны дамыту қазіргі таңда қандай да болмасын мемлекеттің экономикалық аясынан өзіне тиісті орнын, дәреже деңгейін тапқаны, бүгінде баршамызға белгілі болды.

Кәсіпкерлікпен айналысу, бүгінгі таңда қазақстандағы кәсіпкерліктің, оның ішінде шағын және орта бизнестің туындап дамуы жүргізіліп жатқан экономикалық реформаның өзегі ретінде көрініс табуда. Өйткені, нарықтық экономикаға көшудің бірден-бір жолы - мемлекеттік құрылым болып табылады. Сол мемлекеттік құрылым, түрлі салада қызмет атқаратын өндіріс кәсіпорындармен тайталаса және бәсекелесе алатын, айтарлықтай дәрежесі бар кәсіпкерліктің құрылымдарын құру, дамыту оны көркейту жолдарында көптеген ізденістермен ерекшелініп келеді. Демек, анығырақ айтқанда, бұл кәсіпкерлік құрылымдардың материалдық базасы жеке меншік инвестициялары болып табылуымен қатар, олардың басқаруының ең алғашқы сатысында білікті және қайратты кәсіпкер тұруы қажет етеді. Сондықтан да, мемлекеттің бірнеше жыл көлемінде жүргізіп өткен жекешелендіру саясаты, кәсіпкерлерді жан- жақты қолдап, қандай да болмасын аядағы мемлекеттік меншікке негізделген монополизмді жойып, мемлекеттік емес, коммерциялық құрылымдар дамып, өркендеуіне бағытталып келеді деп айта аламыз.

Кілт сөздер: Кәсіпкер, мемлекет, субъект, экономика, табыс, тауар, меншік.

ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И ОСОБЕННОСТИ ЗАНЯТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВОМ

Аннотация. Сегодня всем нам известно, что предпринимательство, его развитие нашли свое место в экономической сфере какого-либо государства.

Безусловно, на сегодняшний день зарождающееся развитие предпринимательства в Казахстане, в том числе малого и среднего бизнеса, находит свое отражение в ядре проводимой экономической реформы. Ведь единственный путь перехода к рыночной экономике - это государственное устройство.

Создание, развитие структур предпринимательства значительной степени, способных конкурировать с производственными предприятиями, осуществляющими деятельность в различных сферах, является его благоустройством. Следовательно, помимо того, что материальной базой данных предпринимательских структур являются частные инвестиции, на самой ранней стадии их управления должен стоять квалифицированный и энергичный предприниматель. Поэтому можно сказать, что политика приватизации, проводимая

государством в течение нескольких лет, будет направлена на всестороннюю поддержку предпринимателей, ликвидацию монополизма, основанного на государственной собственности в той или иной сфере, развитие и процветание негосударственных коммерческих структур.

Ключевые слова: предприниматель, государство, субъект, экономика, доход, товар, собственность.

THE CONCEPT, TYPES AND FEATURES OF ENTREPRENEURSHIP

Abstract. Today we all know that entrepreneurship and its development have found their place in the economic sphere of any state.

Of course, today the nascent development of entrepreneurship in Kazakhstan, including small and medium-sized businesses, is reflected in the core of the ongoing economic reform. After all, the only way to transition to a market economy is a state system.

The creation and development of business structures to a large extent, capable of competing and competing with manufacturing enterprises operating in various fields, is its improvement. Therefore, in addition to the fact that private investments are the material database of business structures, a qualified and energetic entrepreneur should be at the earliest stage of their management. Therefore, we can say that the privatization policy pursued by the state for several years will be aimed at comprehensive support of entrepreneurs, the elimination of monopolism based on state ownership in a particular area, the development and prosperity of non-state commercial structures.

Key words: entrepreneur, state, subject, economy, income, commodity, property.

Негізгі кәсіпкерлік деп-өзара пайданы нәтижеге жету және табыс табу мақсатында қатысушының өз қарамағында мүліктері мен қаражаттары , сондай-ақ, дамытуға берілетін несиелер есебінен, ағымдағы заңдылық көлемінде жүзеге асырылатын шаруашылық және басқа да коммерциялық қызметтерді айтамыз. Кәсіпкерлік- халыққа қажетті тауарлар мен өнеркәсіп өнімдерін және басқа қызмет көрсету саласындағы мемлекет пен қоғам сұраныстары мен ұсыныстарын есепке ала отырып жүзеге асырылатын қызмет болғандықтан, ол кәсіпкерге ғана емес, халыққа да тиімді болып табылады.

Кәсіпкерлік қызметтің субъектілері- Қазақстан Республикасында заң жүзінде белгіленгеніп, кәсіпкерлі қызмет –соның аясында өркендеп келеді. Олар-Қазақстан Республикасының азаматтары мен заңды тұлғалары, сондай-ақ, шетелдік жеке және заңды тұлға резиденттері болып табылады. Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке тұлға-азамат заңды тұлға құрып немесе құрмай айналыса беруіне болады. Ал ұжымдық кәсіпорындар, кооперативтер немесе әкімшілік-аумақтық кәсіпкерлік қызметтер, өз меншіктерінің негізінде заңды тұлға құру арқылы кәсіпкерлікпен айналысады. Енді аздап, кәсіпкерліктің мәнімен маңызына тоқталайық. Бұл жөнінде бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі көзқарастардан бөлек шешімі бар концепцияда адамның мынандай іс-қимылы, әрекеті өзінің сипатына байланысты мынадай екі негізгі типке,олар- бастапқы базистік еркін - ерікті қызметке және қондырма еріксіз қызметке бөлінеді делінген[1, б.89].

Міне, осы тұжырымның ерікті қызмет түрі- кәсіпкерлікке жатады, себебі, бұл қызметті жүзеге асырушы тұлғаның мүддесіне, оны жүзеге асыру әдістері мен жолдарын таңдау еркіне, көздеген мақсатының нәтижесіне жетуіне және де қаражат мүлкіне негізделген. Қандай да болмасын, ерікті қызмет болғандығына қарамастан, заңда белгіленген шектен шықпау керек. Себебі, мемлекеттің мүддесіне, яғни, ұйымдасып тұрған қоғам мүддесіне зиян келуін ескерген абзал.

Мемлекеттік қызметкерлерге жұмысқа кіруі ерікті сипатта болғанымен, оның құрылымдарында басқа қызметті басқару органының мүддесіне, соған жету жолында жүзеге асыратын функцияларына, әдістеріне және тағы басқаларын негізделгендіктен қызмет істеу еріксіз болып табылады.

Кәсіпкерлік мемлекеттің экономикасының басты элементі болып есептеледі, себебі, ол өндіріс аясындағы экономикалық қызмет ретінде басқарушы қызметпен ерекшеленеді. Мемлекеттің өзі саяси биліктің субъектісі және мемлекеттік меншік иесі болғандықтан тікелей шаруашылық кәсіпкерлік қызметтерге араласпайды. Ол тек әзірше, жұмыс атқарып қызмет көрсетіп жатқан мемлекеттік кәсіпорындар шаруашылық ұйымдары арқылы кәсіпкерлік қызметке араласады. Бұл туралы, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 10-бабында дәл айтылған сияқты[2].

Кәсіпкерлік меншік түрлеріне қарамастан, азаматтар мен заңды тұлғаларының тауарларға сұранымды қанағаттандыру арқылы пайда немесе табыс табуға бағытталған, жеке меншікке негізделген мемлекеттік кәсіпорынды шаруашылық басқару құқықтарына негізделген ынталы қызмет.

Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан оның тәуекелімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылады.

Ең алдымен, кәсіпкерліктің шығу тарихыа тоқталсақ, әлемнің атақты теоретиктері, кәсіпкерлік терминін алғашқы рет ағылшын экономисі Ричард Контильонның (1650-1758жж) есімімен байланыстырады, ол тәуекелдікті кәсіпкерлікті сипаттайтын функционалдық негіз ретінде ұсынған, яғни, «Кәсіпкерлік -новаторлық іс, нағыз кәсіпкер ол-өнертапқыш» деп бағалаған. Соңғы уақытта, көптеген ғалымдар араб мұсылман философы, тарихшы, ойшыл Ибн-Кальдунның кәсіпкерлік туралы айтқан теориясын ұстанып, «кәсіп» сөзінің түсінігі- тәуекелден негіз құраушы санатына көтерілген.[3, б.128].

Ал, басқа бір ойшылдарды алсақ олар шағын бизнес ежелден бері барлық мәдениетте дамып, өзінің атауларына лайық болған -деген тұжырымға келеді. Кәсіпкерлік ісімен- ежелгі араб елдері, вавилон азаматтары, египет халқы, иудилер, грек азаматтары, финдар және рим империясының тұрғындары айналысқан. Оған дәлел ретінде, Хамураппи заңдарындағы тұтынушылар мен кәсіпкерлерді қорғауға бағытталған бөліктерді айта аламыз[4,б.210].

Кәсіпкер- сөзінің феномені, ерте заманның экономист, әлеумет саласындағы ғылымдардың зерттеу субъектісіне айналған. Бизнес, шағын және орта кәсіпкер сөзінің негіздерін қалаған XVIII-XIX ғасырларда Ф.Кенэ, А.Смит, Ж.Б.Сэй, сосын И.Шумпетер, Ф.Хайск, А.Чаянов және тағы басқа экономист ғалымдар зерттеген [5, б.25].

Кәсіпкерлік сөзінің шығуына талдау жасап, түрлі ойшылдардың көзқарастарының болғаны, оның жалпы экономикалық сияқты ұзақ тарихы мен терең тамырының бар екендігін көрсетеді. Соның ішінде экономикалық мағынада ірі өндірістік немесе құрылыс жобаларын басқарушы -деп түсіндірме беруге болады. Көне тарих пен орта ғасыр ғылымдарында кәсіпкерлік туралы, оның индустриялық кезіне дейін қалай аталғанына қарамастан, ерекше ой-пікір қалыптасқан. Алайда, батыстың экономикалық теориясында шағын және орта бизнеске шын мәнінде назар аудару XVIII ғасырдан басталды десек те болады. Атақты экономист, ғалым Ричард Кантильон, «кәсіпкер» деп - нарықтық жағдайында әрекет жасаған адамды айтқан[6, б.95].

Әлеуметтік - экономикалық құбылыс ретінде кәсіпкерлік көптеген қоғамдық қатынастарды қамтиды. Мұның мәнінде экономикалық -құқықтық, психологиялық және тарихи тұстары бар. Бірақ, шағын және орта бизнестің, яғни, кәсіпкерліктің негізі- адам қызметінің экономикалық танымында жатыр.

Шағын және орта бизнесті жүзеге асырушы кәсіпкерді-«Индивид» түрінде өз бетінше нарықтық жағдайда жоғары шешім қабылдай алатын, жеке меншік иесі ретінде, өзінше ешкімнің көмегінсіз табыс пен пайдаға қол жеткізе білетін және атқарылған қызметтің

барлығы өз қимыл іс-әрекетінің жемісі екендігін- түсінетін заңды және жеке тұлғаларды айтуға болады.

Экономикалық ілімді біріктіріп, бір ғылым жүйесіне топтастырушы шотландық экономист Адам Смит шағын және орта бизнес пен кәсіпкер туралы төмендегідей жазған екен «...ол тек өзінің жеке қызығушылығын, өзінің жеке пайдасын ғана ойлайды және де көрінбейтін қол арқылы жоспарланбаған мақсаттарына жетеді. Қоғамға қызмет етемін деп ойлаған кезден гөрі, өзінің жеке пайдасын ойлаған кезде, қоғамға көбірек пайда алып келеді» [7, б.95].

Кәсіпкерліктің субъектісіне экономикалық қызметке қатысушы түрлі тұлғалар ең алдымен жеке индивидтер жатады. Бұлар мұндай сапада жеке өндірісті (жанұя, кәсіпорын) ұйымдастыру формасы арқылы көрінеді. Кәсіпкердің іс әрекеті өзінің еңбек шағындарына немесе жалдамалы еңбекті пайдалануға негізделеді. Шағын және орта бизнесті жүргізушілер экономикалық мүддені білдіретін» сонымен қатар оған қатысушылар міндетті шарт жасасып ұйымдастырады. Мұндай бизнес түрі - ұжымдық деп есептеледі. Жеке кәсіпкерлерге қарағанда, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер көптеген мәселелерді шеше алады. Кәсіпкерліктің потенциалдық мүмкіндіктерін толық бағалау үшін олардың субъектілерін номиналды және нақты деп бөлудің маңызы ерекше. Номиналдыға кәсіпкерлік қызметпен айналысу құқығы жатады. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде әрбір азаматтың кәсіпкерлікпен айналысуға құқығы бар. Алайда, оны жүзеге асыру қоғам мүшелерінің кез-келгенінің қолынан келе бермейді. Сондықтан кәсіпкерліктің шын, нақты субъектісінің бұған қоятын, алғы шарттары бар, ең бастысы «капитал иемдену» құқығы барлар жатады. Міне, осы адамдар экономиканың кәсіпкерлік секторын құрып, дамыта алады.

Кәсіпкерліктің объектісі - адамның белгілі қызметі. Мұның ерекшелігі қандай және кәсіпкерліктің соңғы нәтижесі өндірілген өнім мен көрсетілген қызмет екендігін талқыласақ, ең бастысы - әр кәсіпкер оның тек өзіне тиімдісін, пайдалысын ғана жасайды. Міне, осы себептен кәсіпкерлердің ең басты мақсаты - өз кәсіпорынының пайдасын барынша жоғарлату немесе шағындарын барынша азайту болып табылады. Ал, кәсіпкердің табысы көбіне оның бизнесті ұйымдастыруына тікелей байланысты. Қызметінің бастапқы кезеңінде кәсіпкер қатаң бәсеке жағдайында нарықтан шығып қалмас үшін ,өндіріс факторларын комбинациялаудың жаңа жолдарын іздейді, яғни, бұл кәсіпкерліктің ең басты алға қоятын мәселесі.

Сонымен, кәсіпкерлік- жаңа мүмкіндіктері іздеу, жаңа технологияны пайдалану, капиталды жұмсаудың тиімді салаларын іздеу, ескі ойлау шеңберінен шығу. Былайша айтқанда, өндірістің жаңа түрін ашып, дамыту; тауарлар мен қызметтердің жаңа түрлерін шығару мақсатында ұйымдастыру құрылымдарын өзгерту, сонымен қатар оларды жаңарту және өркендету. Мұндай өзгерістердің түрлері әр алуан, жаңа кәсіпорындар ашу немесе ескі кәсіпорынды қайта құру, байланыстардың жаңа түрлерін жасау немесе ескілерді жою, модификациялау (жаңа функцияларды) әрекеттерімен байланысты нақты өмірде кәсіпкерліктің объектісі новаторлық, жаңашылдық мағынадағы ерекше өндіріс және айырбас пен бөлудің түрлі факторларын комбинациялау болып табылады. Бизнеспен іскерлік қабілеті жоғары, нарықта өз күш-қуатын жаңа сфераларды іздестіру жолында жұмсаушы субъект ғана айналыса алады. Ал Мамыровтың ойынша беткез-келген алып-сатарды бизнесмен, шағын және орта бизнесті жүзеге асырушы деп атауға болмайды. Сонымен кәсіпкерлік - өз қаражаттарын белгілі бір өндіріс түріне жұмсай отырып және қоғамға пайдасын тигізе отырып, табыс алу. Яғни, кәсіпкерлік қызметтің басқа коммерциялық емес құрылымдарға қарағандағы ерекше айырмашылығы табыс пен шығын арасындағы айырманы пайда ретінде қарау болып табылады [8, б.102].

Кәсіпкер-деп өз атынан, өз қаражаттары есебінен тауарлар мен өнімдерді өндіру, сату немесе сатып алу жөніндегі жұмыстарды орындау және қызмет көрсету арқылы пайда табу

мақсатындағы қызметті ұдайы негізде жүзеге асыратын азаматты немесе заңды тұлғаны айтамыз. Мемлекеттік тарапынан кәсіпкерлік қызмет еркіндіге кепілдік берілген, кәсіпкерлікті қолдау мен қорғауда мемлекеттік, мемлекет атынан өкілетті органдар қамтамасыз етеді. Дәл осы жерде, кәсіпкерліктің құқықтық режимі жөнінде айта кетуіміз қажет. Негізгі қай салада болмасын, құқық режимінің екі түрі, жалпыға бірдей Кәсіпкерлік қызметтің құқықтық режимі, тек рұқсат етілген құқық, яғни белгілі диспозитивтік және рұқсат беру арқылы көрініс табады, императивтік түрі белгілер сипатында болады. Патент-бір мезгілде азаматтық кәсіпкер ретінде тіркелгені жөнінде куәлік және кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға құқық беретін лицензия болып табылады.

Ал шаруа қожалығы құрамында, мердігерлік шарт және өзге де азаматтық құқықтық шарттар негізінде бір жолғы жұмыс атқаратын көтерме және бөлшек сауда желісімен басқа өздеріне тиесілі мүлікті, сондай-ақ өндірілген, өңделген, сатып алынған өнімдерді, оған қоса, импорттық өнеркәсіптік және азық-түлік тауарларын сол үшін арнайы бөлінген жерлерде немесе комиссиялық дүкендер арқылы сатумен айналысатын азаматтар жұмыс істеп, қызмет көрсетудің түсімі жылына, ең төменгі жалақы жиынтығынан аспайтын азаматтар мемлекеттік тіркеуден босатылады, яғни, қызмет заңды тұлға құрмай жүзеге асырады. Өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде, пайда келтіруді көздейтін ұйым «заңды тұлға»- болып табылады. Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын заңды тұлғаларға- мемлекеттік кәсіпорындар, толық серіктестіктер, қосымша жауапкершілігі бар шектеулі серіктестіктер, өндірістік кооперативтер жатады[9, б.62].

Сонымен қатар, кәсіпкерлік қызмет екі түрге бөлінеді деп айта аламыз, шағын және ортақ кәсіпкерлік яғни жеке кәсіпкерлік сондай-ақ мемлекеттік кәсіпкерлікке бөлу кәсіпкерліктің экономикалық негізінен заңды маңызын білуге және реттеуге себін тигізеді. Кәсіпкерліктің түрлері заңдар арқылы белгіленеді. Сондықтан, олар оның құқық негізі болып табылады. Мысалы, заң жүзінде кәсіпкерліктің түсінігі берілген және жоғарыда аталған субъектілерден басқа да қызмет түрлерімен субъектілері туралы айтылған қызмет түрлеріне мыналарды жатқызуға болады, олар, инновациялық қызмет, оның бизнесі венчурлік капитал, шағын кәсіпкерлік субъектілер заңды тұлға құрайтын жеке адамдар және қызметкерлердің орташа жылдық саны 50-нан адамнан аспайтын және активтерінің жалпы құны орта есеппен, есептік көрсеткіштен аспайтын, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын заңды тұлға болып табылады. Мемлекеттік кәсіпкерліктің бір түрі ретінде әкімшілік аумақтық бірліктің меншігі негізінде жүзеге асырылатын қызметті айтуға болады. Токсан ауыз, сөздің тобықтай түйіні болады дегендей, белгілі ғалым Сүлейменовтың айтуы бойынша ешқандай меншік нысаны болмайды, тек меншіктің түсінігі және меншік құқығы ғана бар. Біздің құқық теория бойынша меншік құқығы мүлікті өз ұйғарымы бойынша пайдалану.

Сонда дәстүрлерлі қалыптасқан түсінік бойынша меншік нысаны үшке бөлінеді:

1. Мемлекеттік
2. Республикалық
3. Коммуналдық (ұжымдық, кооперативтік, арендалық, акционерлік, қоғамдық ұйымдар және тағы басқалары) [10, б.203].

Азаматтардың өзіндік және жеке меншік, қазіргі кезде меншіктің екі түрі көрсетілген, олар- мемлекеттік және жеке меншік мемлекеттік емес меншік, жеке меншік азаматтардың, мемлекеттік емес заңды тұлға және олардың бірлестіктерінің меншігі болып табылады. Ал, қоғамдық ұйымдар мен діни бірлестіктерінің меншіктерін қайда қосуға болады деген сауалға, «жеке меншікке» -деп айта аламыз. Ал, егер, аралас жеке меншік мемлекеттік меншікке негізделген кәсіпкерлік болса, бақылау пакеті мемлекеттік емес құрылымдық қолда болған жағдайда ғана қызмет кәсіпкерлік болып есептелінеді. Мемлекеттік меншік иесі ретінде, кәсіпкерлік қызметтің субъектісі бола

алмайды. Сондықтан, аралас меншік бар жердегі мемлекеттік заңды тұлға өзінің шаруашылықты жүргізу құқын жүзеге асырушы кәсіпкер ретінде көрініс табады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27.12.1994ж., өзгертулер мен толықтырулармен 02.04.2019ж.
2. Агарков Н.Н. К вопросу о договорной ответственности вопросы гражданского права. Москва.1994, с.250
3. Предпринимательское право. Учебное пособие И. В. Амирханова, В. А. Романкова, Алматы 2011ж, 224б.
4. Анисимов, А. П. Гражданское право. Общая часть : учебник для среднего профессионального образования / А. П. Анисимов, М. Ю. Козлова, А. Я. Рыженков ; под общей редакцией А. Я. Рыженкова. — 5-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 435 с.
5. Сабден О.С., Токсанова А.Н. Управление малым предпринимательством: вопросы теории и практики. Астана: Елорда, 2001ж, с.300
6. Мамыров Н.Н.Предпринимательство. Алматы.Экономика-1998ж, с.360
7. Басин Ю.Г.Гражданская правовая охрана хозрасчетных интересов специализированных организаций.Правовые проблемы обеспечения дисциплина в хозяйственных отношениях .Караганда.1995, с.405
8. Кабаков В.С. Шатрова Е.В. Стратегия предпринимательства. Санкт.Петербург. 1996, с.278
9. Кәсіпкерлік ерекше экономикалық құбылыс. Группа авторов преподавателей КазГУ. Алматы — 1999 г. 550 б.
10. Жатқанбаев Е.Б. Малое предпринимательство: теория, мировой опыт и Казахстан. А: Қазақ университеті, 2001ж.

УДК 347.626

Ж. Т. Өтебай

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

НЕКЕ ШАРТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖАСАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Осы мақалада мен отбасылық қарым- қатынастарының бір түрі -неке шартының жасалу ерекшеліктеріне тоқталдым. Қазақстан Республикасының заңдарында неке шартының негізгі белгілері бекітілген. Ойға сиятын және ойға сыймайтын қатынастардың барлығын реттейтін дамыған шетел мемлекеттерінен гөрі Қазақстан Республикасының заңдарында шартта тек тараптардың мүліктік құқықтары мен міндеттерін реттеу көзделген. Бұл орайда, мысалы, Қазақстанда жасалатын неке шарты қандай құқық пен міндеттемені жүкттейді деген сұрақ пайда болуы мүмкін. Әрине, бұл сұрақ өте орынды болып келеді.Негізінен «Неке (жұбайлық, жанұялық) туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінде жұбайлардың мүлкінің 2 бағытын қарайды,оларға тоқталсам, заңды және шартты.

Бірінші жағдайда жұбайлардың ортақ мүліктерін нақ пайдалану, иелену және оған билік жүргізу екеу ара келісім бойынша жүзеге асырылады да, ал, ажырасқан уақытта некеде жиналғандардың жартысын алуға әр бірінің құқығы бөліп алуға бар. Жұбайлардың бірінің ортақ мүліктермен мәмілені аяқтарда, жылжымайтын мүлікті қосқанда, екінші жұбайдың нотариалды расталған келісімі қажет болады.

Кілт сөздер: неке, шарт, мүлік, ерлі-зайыптылар, нотариус.

БРАЧНЫЙ ДОГОВОР И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Аннотация. В этой статье я остановился на особенностях заключения брачного договора в семейных отношениях. Законами Республики Казахстан закреплены основные признаки брачного договора. В развитых иностранных странах в брачном договоре можно рассмотреть все мыслимые и немыслимые отношения, однако законами нашего государства в договоре предусмотрено только урегулирование имущественных прав и обязанностей сторон. При этом может возникнуть вопрос, какое право и обязательство налагает брачный договор. Конечно, этот вопрос очень актуален. В основном Кодекс Республики Казахстан О браке (супружестве) и семье предусматривает 2 режима имущества супругов: законный и договорной. В первом случае точное пользование, владение и распоряжение общим имуществом супругов осуществляется по обоюдному согласию, а во время развода каждый имеет право на получение половины собранного в браке. При заключении договора с общим имуществом одного из супругов, включая недвижимое имущество, требуется нотариально заверенное согласие другого супруга.

Ключевые слова: брак, договор, имущество, супруги, нотариус.

PRENUPTIAL AGREEMENT AND FEATURES OF ITS CONCLUSION

Abstract. In this article, I focused on the specifics of concluding a marriage contract in family relations. The laws of the Republic of Kazakhstan fix the main features of a marriage contract. In developed foreign countries, all conceivable and inconceivable relationships can be considered in a marriage contract, but the laws of our state only provide for the settlement of property rights and obligations of the parties in the contract. In this case, the question may arise as to what right and obligation the marriage contract imposes. Of course, this question is very relevant. Basically, the Code of the Republic of Kazakhstan on Marriage (Matrimony) and Family provides for 2 regimes of property of spouses: legal and contractual. In the first case, the exact use, possession and disposal of the common property of the spouses is carried out by mutual consent, and during the divorce, everyone has the right to receive half of those gathered in the marriage. When concluding a contract with the common property of one of the spouses, including real estate, the notarized consent of the other spouse is required.

Key words: marriage, contract, property, spouses, notary.

Ерлі-зайыптылар неке шартымен заңда белгіленген бірлескен ортақ меншік режимін өзгертуге, ерлі-зайыптылардың барлық мүлкіне, оның жекелеген түрлеріне немесе ерлі-зайыптылардың әрқайсысының мүлкіне бірлескен, үлестік немесе бөлектелген меншік режимін белгілеуге құқылы болады.

Неке шарты ерлі-зайыптылардың қолда бар мүлкі жөнінде де, болашақтағы мүлкі жөнінде де жасалуы мүмкін. Неке шартында ерлі-зайыптылар өзара келісім -шарт жөніндегі өз құқықтары мен міндеттерін, бір-бірінің кірістеріне қатысу әдістерін, олардың әрқайсысының отбасылық шығындар жасау тәртібін айқындауға; неке бұзылған жағдайда ерлі-зайыптылардың әрқайсысына берілетін мүлікті белгілеуге, сондай-ақ неке шартына

ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарына қатысты өзге де кез келген ережелерді енгізуге құқылы[1,99 б.].

Неке шартында көзделген құқықтар мен міндеттер белгілі бір мерзімдермен шектелуіне белгілі бір жағдайлардың туындауына немесе туындамауына қарай қойылуы мүмкін. Неке шарты бойынша ерлі-зайыптылардың құқық қабілетін немесе әрекет қабілеттіліктерін, олардың өз құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгіну құқығын шектей алмайды және ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік емес жеке қатынастарды, ерлі-зайыптылардың балаларға қатысты құқықтары мен міндеттерін реттей алмайды; еңбекке қабілетсіз мұқтаж жұбайының асырау қаражатын алуға құқығын шектейтін жағдайды көздей алмайды, сонымен қатар, ерлі-зайыптылардың біреуін өте қолайсыз жағдайға қалдыратын немесе неке-отбасы заңдарының негізгі бастауларына қайшы келетін басқа да жағдайларды қамти алмайды. Неке шарты ерлі-зайыптылардың келісім бойынша кез келген уақытта өзгертілуі немесе бұзылуы мүмкін. Неке шартын өзгерту туралы немесе бұзу туралы келісім неке шартының өзі сияқты нысанда жасалады. Неке шартын орындаудан біржақты бас тартуға жол берілмейді.

Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексіне сәйкес, «некеге тұрушы адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі және (немесе) ол бұзылған жағдайдағы мүліктік құқықтары мен міндеттерін айқындайтын келісім неке шарты деп танылады» деп көрсетілген.

Бұл келісімнің пәні ретінде ерлі-зайыптылардың тек мүліктік қатынастары болуы мүмкін. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекс осы аталған мүліктік қатынастарды шарттық және заңды режимде регламенттеп, анықтап береді. Бұндай құқықтық қатынастарға шарт туралы азаматтық құқықтың жалпы ережелері қолданылады [2].

Неке шартының объектісі дегеніміз, мүлікпен байланысты және мүлік бойынша пайда болатын ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттері болып табылады. Ерлі-зайыптылардың мүлкі-неке өмірі барысында жинаған немесе әрқайсысының бөлек меншігінде тұратын мүлік. Ерлі-зайыптылардың жеке меншігі мен бірлескен мүлкін ажырату заңда бекітілген. Ерлі-зайыптылардың бөлектенген меншігі деп оның неке құрғанға дейінгі мүлкі және некеден кейінгі жинаған қорға алынған мүлік есептеледі. Бұдан басқа бұл қатарға ерлі-зайыптылардың сыйға алынған мүлкі, мұра және тағы басқалары сияқты ақысыз берілген мүлік түрлерін жатқызуға болады.

Неке шарты отбасы құқығында салыстырмалы түрде жаңадан енген институт болғандықтан, бұл саладағы нормаларды жүзеге асыруда туындайтын құқықтық мәселелер қатары аз емес. Бұның бірден бір көрсеткіші бүгінгі таңда ерлі-зайыптылармен жасалынған неке шарттарының саны. Шынымен де, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкінің шарттық режимінің нақты заңнамамен регламенттелмеуі бірқатар даулы мәселелер тудырады. Неке шартының мазмұны аталған құқық саласының көптеген мәселелерінің жиынтығын құратыны да бірталай.

Кез келген шарттың, соның ішінде неке шартының да, мазмұны ретінде тараптар өзара келісілген талаптарының жүйесін қарастырған жөн. «Неке және Отбасы туралы» заңында белгіленген неке шартымен қарастырылуы мүмкін талаптарының мәселесі де ашық қалады. Заң ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарына қатысты кез келген мән жайларды қосуға құқық береді. Ерлі-зайыптылар заң талаптарын ғана сақтай отырып, аталған келісімге өздері қалаған талаптарды белгілеуге құқылы. Сондықтан, неке шартын кешенді сипаттағы мәміле ретінде қарастырған жөн.

Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 39-бабының бірінші тармағында «Некеге отыратын (ерлі-зайыпты болатын) адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі (ерлі-зайыптылықтағы) және

(немесе) ол бұзылған жағдайдағы мүліктік құқықтары мен міндеттерін айқындайтын келісім неке шарты деп танылады.»

Ал, екінші тармағында «Неке шартында некеде (ерлі-зайыптылықтан) туған немесе асырап алынған балалардың мүліктік құқықтары көзделуі мүмкін.»-деп көрсетілген[2]. Демек неке шартын тек ерлі зайыптылардың мүліктік құқықтарын қорғау үшін ғана емес, осы ерлі зайыптылықтан туылған немесе асырап алынған баланың құқықтарын ата-анасы ажырасқан жағдайда, шарт негізінде қорғауға болатындығын айқындайды. Сонымен қатар, неке шартын неке жасына дейінгі некеге тұрушылар және ерекше мән жайларға байланысты жағдайлардағы ертерек некеге тұрушылар да жасай алады.

Қазақстан Республикасындағы неке шарты тіркеуші органға некені (ерлі-зайыптылықты) мемлекеттік тіркеу туралы өтініш берілген күннен бастап неке қию (ерлі-зайыпты болу) мемлекеттік тіркелгенге дейін де, некеде тұрған (ерлі-зайыпты болған) кезеңіндегі кез келген уақытта да жасалуы мүмкін. Некені мемлекеттік тіркеуге дейінгі жасалған неке шарты мемлекеттік тіркеуден өткізгеннен кейін күшіне енеді. Кейбір кезде ерте жасалған неке шарты ұзақ уақыт жұбайлар некелерін тіркегенге дейінгі уақытта немесе неке заңды түрде тіркелмесе мүлдем өз күшіне енбейді. Ал кей жағдайда, екі тарап өз некесін заңдастырғанға дейінгі өзара келісім шартпен бірге тұра береді. Бірақ осындай жағдайдағы неке бірнеше жылдан кейін жасалса, оларға жиырма жыл бұрынғы неке шарты, заңды күшіне ие болады. Себебі неке келісімшарты -некеге тұрғандардың немесе жұбайлардың ажырасу барысында мүліктік құқықтарын және екі жақтың міндеттерін анықтаушы тұлғалардың келісімі ғана болып есептеледі.

Неке шарты немесе неке контрактісі, ерлі-зайыптылардың әрқайсысының мүдделерін ескере отырып, сот тәртібінде мүлікті бөлісу туралы даулардың туындауын алдын алу мақсатында жасалынатын келісім және де ол шарт нотариуспен расталған, жазбаша түрде некеге тұратын немесе некеде тұрған ерлі-зайыптылардың құқықтық жағдайын анықтайтын шарт болып табылады. Жалпы заңда көрсетілгендей неке шартын жасауға өзара келіскен ниет білдірген тұлғалар заңның 40-шы бабының 3-ші тармақшасында көрсетілгендей «Неке шарты жазбаша түрде жасалады және міндетті түрде, нотариатта куәландырылуға жатады».

Келісімшарттың нотариуста расталынуы үшін мына құжаттар қажет:

1. нотариалды мекемеге екі жақтың да келуі;
2. неке туралы куәлік;
3. екі жақтың да жеке куәліктері (төлқұжаттары);
4. бар мүлікке келісімшарт түзілсе, мүлікке құқықтары бар құжаттар.

Ерлі-зайыптыларға нотариалдық кеңсеге келген кезде нотариус лайықты деп танылған неке шартының үлгісін көрсетіп, мазмұнын ұғындырады. Жалпы неке шартын куәландыру үшін мемлекеттік немесе жеке тәжірибемен айналысатын кез келген нотариусқа жүгінуге болады. Нотариус неке шартының жобасы туралы ерлі-зайыптыларға тиімді кеңес береді [3].

Жалғандықтың арқасында жасалған неке шарты (алдаушылық, зорлық, алдын-ала қорқыту және т.б.) жәбірленуші ерлі-зайыптылардың біреуінің арызы арқылы жарамсыз деп танылуы мүмкін.

Неке шартын жасауда ерлі-зайыптылардың екеуі де сыртқы әсерден еркін болуы керек. Ерлі-зайыптылардың бірінің екіншісіне (некеге тұрушының бірін) немесе үшінші тұлғалардың (мысалы, ата-анасының) әсерінен жасалған неке шарты Заңның қатаң сақталмағандығын көрсетеді.

Ерлі-зайыптылар неке шартына өз қолтаңбаларын қоюы керек. Нотариуста оны куәландыру ерлі-зайыптылардың өздерінің жеке бастарының келуімен куәландырылады. Неке шартын белгілі бір өкіл арқылы куәландыруға жол берілмейді.

Нотариустың міндеті болып:

1. неке шартының құқықтық табиғаты мен мағынасын түсіндіру;

2. неке шартының ерекшелі мен мәнін ашу;
3. неке шартын болашақтағы жұбайлар үшін жақсы салдарын;
4. ерлі-зайыптылардың заңдық ескертпелеріне байланысты кері салдарының қолданылмауын қадағалайды[3].

Нотариус шартты куәландыруда оның заңға сәйкес екендігін тексереді. Неке шартын кез келген нотариалды конторда жасауға болады. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік салық туралы» Заңына сәйкес мәмілені нотариалды куәландырғаны үшін есептік көрсеткіштің 10 % құрайды [4].

Неке шарты жасалғаннан кейін, ондағы ерлі-зайыптылардың ортақ мүліктерін пайдалану туралы келісімде айтылғандай: ерлі-зайыптылардың неке кезінде пайдаланған заттарына екеуі де бірдей құқылы болады. Әр түрлі факторларға қарамастан (әр ерлі-зайыптылардың үйдегі билік етуі т.б.) ерлі-зайыптылар неке бұзылған кезінде олар өзінің жасасқан шарты бойынша тек мүлікке ғана таласуға құқылы. Ерлі-зайыптылардың мүлкінің заңды режимі неке шартын жасасу кезінде ерлі-зайыптылардың бір-бірімен ортақтай келісуі болып табылады. Егер неке шарты болмаса, онда ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастары заңды түрде әрбір заңды нормативтік актілерінің нормаларымен реттелінеді.

Мүліктерді (үйді, пәтерді, саяжайды) стандартты бөлумен қатар адамдар көбінесе заңды тұлғаның жарғылық капиталына қатысушы акцияны, пайды, үлесті сотта бөліседі.

Екінші жағдайда, неке шартын жасап, мүлікті иеленудің кез келген түрін сенімді түрде таңдау да қажет: бірлескен, үлестік немесе бөлектеу, сонымен қатар, ажырасқан кезде мүлікті бөлу шарты.

Нақтылы неке шартын жасау үшін мынадай бір мәселені мықтап орындау қажет, оларға тараптар өз ниеттерін жан-жақты анықтап, өзара келіскендері абзал. Шартты жасауға кез келген ішкі әрекеттер қатты әсер етпеуі тиіс, жұбайлардың бірі, екінші және үшінші тұлғалар (мысалы, ата-аналар) мәжбүрлесе, бұл өрескел тәртіп бұзушылық болып табылады.

Бұл орайда, неке шартында қандай шарттар мен міндеттер қарастыру қажет деген сұрақ туындауы мүмкін. Жалпы неке шартына қандай да бір маңызды және мәнді бөліктерді енгізу керектігін жұбайлық қосақтың өздері ғана шешеді, заңнама оған толық еркіндікті береді. Құжаттарды жасау бойынша жалпы тәртіп Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 382 бабы, 1 бөлігінде нақ жазылған: «Шарттың ережесі заңдарға сәйкес қолданылатын қалыптармен көзделген реттерде тараптардың келісімімен, талғамымен нақтылы анықталады»[5]. Қалғаны «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 41-бабынның 1-тармақшасында «ерлі-зайыптылар неке шартымен заңда белгіленген бірлескен ортақ меншік режимін өзгертуге, ерлі-зайыптылардың барлық мүлкіне, оның жекелеген түрлеріне немесе ерлі-зайыптылардың әрқайсысының мүлкіне бірлескен, үлестік немесе бөлектелген меншік режимін белгілеуге құқылы»- деп көрсетілген[2].

Негізі құжат мазмұнды да мағыналы және мәнді, оған қоса мүмкін болар ережелер мен жағдайларға толғаны абзал. Оның үстіне екі жақты келісіммен қажет болғанда оң өзгерістер енгізуге әбден болады. Демек, жұбайлардың біреуінің бір жақтылық тәртіппен шарттың ережесін өзгертуге немесе оның ережесін орындаудан бас тартуға еш құқы жоқ.

Сонымен қатар, 41-ші баптың 2 -ші тармағындағы неке шартында көзделген құқықтар мен міндеттер белгілі бір мерзімдермен шектелуі, немесе белгілі бір жағдайлардың туындауына немесе туындамауына қарай қойылуы мүмкін. Яғни, бұнда неке шартының мерзімдері- тараптардың келісімімен белгіленген мерзімге жасалу мүмкіндігі қарастырылған [2].

Неке шарты -мүліктік мүдделерге қатысты болғандықтан және оларды реттеу үшін жасалатындықтан, онда тиісінше өзге сипаттағы талаптарды көрсетуге болмайды. Неке келісімшартында мына мәселелер қаралмайды:

-үй шаруашылығын жүргізу.

-ажырасқаннан кейін балалармен қарым-қатынас және олардың жауапкершілігі үшін міндеттерді нақтылау мәселелері (мысалы балаларды кім жатқызады немесе таңертең күлімдеп ояну) тағы басқада міндеттерді талдау сондай-ақ ,қызмет, кәсіп түрін таңдау, білім алу, тұрғылықты жер таңдау құқықтарын шектей алмайды. Мысалы, еркек материалдық жағынан қамтамасыз еттім деп, әйелді жұмысын тастап тек үй шаруашылығымен айналысуға міндеттей алмайды және неке шартына ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарына қатысты өзге де кез келген ережелерді бұза алмайды. Себебі, неке шарты -ерлі-зайыптылардың арасындағы мүліктік қатынастарға қатысты ғана жасалады. Бұл ерлі-зайыптыларды бірін бірі сүйеге, бір-біріне адалдық сақтауға және тағы да басқа міндеттер жүктей алмайды дегенді білдіреді. Бірақ, неке шартында ерлі-зайыптылардың біреуінің жағымсыз әрекеттері салдарынан келтірілген моральдік зиянның орнын толтыру көзделуі мүмкін. (опасыздық, ұрып соғу және тағы басқалар)

-неке шарты ерлі-зайыптылардың біреуінің аса қолайсыз жағдайға түсіретін талаптарды, (мысалы, ерлі-зайыптылар некеде тұрған кезде жинаған мүлік және табыс ерлі-зайыптылардың тек біреуінің меншігіне өтетіндігі) қамти алмайды.

Сондай-ақ, некеге түсудің еріктілігі, ерлі-зайыптылардың теңдігі, отбасының игілігі және балалардың өсіп жетілуі мәселелері неке шартында қарастырылмайды.

Келісімшарт міндетті түрде үш данамен құрылады: бір-бір данадан тараптың әрқайсысы алады, ал, бақылау данасы нотариустың ісіне тіркеліп қалады (егер ол жоғала қалса, соның негізінде телнұсқа рәсімделуі мүмкін). Әр түрлі жағдайда құжат өзгеруі және бұзылуы ықтимал, бірақ, бұл іс сол нотариуста жүзеге асқаны жөн және дұрыс.

Келісімшарт тиянақты да нақтылы мерзімге немесе әрдайымға жасалады. Тиісінше, бірінші жағдайда оның әрекеті құжатта көрсетілген мерзімге дейін, ал, екінші жағдайда - неке бұзылғанға дейін созылады.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 40-шы бабына сәйкес, неке келісімшарты тек қана тіркелімге дейін емес, некенің кез келген уақытында, тіпті ажырасуға жарты сағат қалғанда да жасала береді. Неке шартын 18 жасқа толған тұлға жасай алады. Оң себеп болған жағдайда (мысалы, қалыңдықтың жүктілігі) 16 жасқа толғанға рұқсат беріледі [2].

Егер де, келісімшарт неке дейін жасалған болса, ол тек қана неке мемлекеттік тіркелімнен өткеннен заңды күшіне енетінін әрбір азамат білуге тиіс. Тиісінше, егер де құжат некеде тұратын жұбайлармен құрылса, оның іс-әрекеті ол жасалғаннан басталады. Некенің бұзылуы, ортақ бірлескен меншіктің тәртібін ешқашан да тоқтатпайды. Бұрынғы жұбайлар өздерінің мүліктік істерін жөнге, ретке келтіргенше, ол қозғалысын жалғастыра береді. Бірге тапқан мүліктерін бөлу туралы нотариуста контракті жасап немесе сот тәртібімен бұны істеуге болады. Жұбайлардың ортақ мүлкін бөлу кезінде , олардың арасындағы шартта басқа ештеңе көзделмесе, олардың әрқайсысының үлесі тең танылады. Неке бұзылған жағдайда жұбайлардың ортақ мүліктерін бөлу туралы талаптарға үш жылдық талап қою мерзімі қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аманкожаев А.А. Отбасы құқығы. Алматы, 2020, жыл 230 бет
2. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 26.12.2011жыл, өзгертулер мен толықтырулармен 01.04.2019ж.
3. Қазақстан Республикасының Салық Кодексі 25.12.2017 ж.
4. Сулейменов М.К. Молодежи о семье и о правах членов семьи. Алма- Ата: Мектеп.1981. с. 1222

---

5. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 27.12.1994жыл, өзгертулер мен толықтырулармен 02.04.2019ж.

УДК 340.6

Н. Сабирова

*Магистрант 2-го курса Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы*

МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРЫ

Аңдатпа. Сапалы медициналық көмекке қол жеткізу және пациенттердің құқықтарын қорғау бүкіл әлемдегі денсаулық сақтау жүйелері үшін негізгі проблемалар болып табылады. Осы мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін медициналық көмекті құқықтық реттеуді анықтайтын халықаралық стандарттар әзірленді. Бұл стандарттар сапалы медициналық көмекке тең қол жеткізуге ықпал ететін және пациенттердің қадір-қасиетін, автономиясын және адам құқықтарын қолдайтын Денсаулық сақтау саясаты мен тәжірибесінің негізін қамтамасыз етеді. Бұл мақалада біз осыған байланысты шешуші рөл атқаратын негізгі халықаралық стандарттарды, соның ішінде адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні, Хельсинки декларациясын және Адам құқықтары мен биомедицина туралы Еуропалық конвенцияны қарастырамыз. Сапалы медициналық көмекке қол жеткізуді қамтамасыз етудегі және пациенттердің құқықтарын қорғаудағы халықаралық стандарттардың рөлін зерттеу. Мақалада адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің, Хельсинки декларациясының және адам құқықтары мен биомедицина туралы Еуропалық конвенцияның медициналық көмекті құқықтық реттеудегі маңызы талданады. Медициналық көмекке қатысты халықаралық стандарттарды әртүрлі халықаралық ұйымдар мен органдар сапалы медициналық көмекке қол жеткізуге және пациенттердің құқықтарын қорғауға жәрдемдесу үшін белгілейді.

Кілт сөздер: Халықаралық стандар, адам құқықтары, зерттеу, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтар.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ

Аннотация. Доступ к качественной медицинской помощи и защита прав пациентов являются основными проблемами систем здравоохранения во всем мире. Для обеспечения достижения этих целей разработаны международные стандарты, определяющие правовое регулирование медицинской помощи. Эти стандарты обеспечивают основу для политики и практики здравоохранения, которые способствуют равному доступу к качественному медицинскому обслуживанию и поддерживают достоинство, автономию и права человека пациентов. В этой статье мы рассмотрим основные международные стандарты, которые играют решающую роль в этом отношении, включая Всеобщую Декларацию прав человека, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Хельсинкскую декларацию и Европейскую конвенцию о правах человека и биомедицине. Исследование

роли международных стандартов в обеспечении доступа к качественной медицинской помощи и защите прав пациентов. В статье анализируется значение Всеобщей декларации прав человека, Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, Хельсинкской декларации и Европейской конвенции о правах человека и биомедицине в правовом регулировании медицинской помощи. Международные стандарты медицинской помощи устанавливаются различными международными организациями и органами для содействия доступу к качественной медицинской помощи и защите прав пациентов.

Ключевые слова: международные стандарты, права человека, исследования, экономические, социальные, культурные права.

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE LEGAL REGULATION OF MEDICAL CARE

Abstract. Access to quality medical care and protection of patients' rights are the main problems of healthcare systems around the world. To ensure the achievement of these goals, international standards have been developed that define the legal regulation of medical care. These standards provide a framework for health policies and practices that promote equal access to quality health care and support the dignity, autonomy and human rights of patients. In this article we will look at the main international standards that play a crucial role in this regard, including the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Helsinki Declaration and the European Convention on Human Rights and Biomedicine. The study of the role of international standards in ensuring access to quality medical care and protecting the rights of patients. The article analyzes the significance of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Helsinki Declaration and the European Convention on Human Rights and Biomedicine in the legal regulation of medical care. International standards of medical care are established by various international organizations and bodies to promote access to quality medical care and protect the rights of patients.

Key words: international standards, human rights, research, economic, social, cultural rights.

Медициналық көмекке қатысты кейбір негізгі халықаралық стандарттарға адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт, Хельсинки декларациясы және адам құқықтары мен биомедицина туралы Еуропалық конвенция кіреді. Бұл стандарттар медициналық көмектің қауіпсіз, тиімді және этикалық түрде қамтамасыз етілуін және пациенттерге құрметпен және құрметпен қарауды қамтамасыз етуге арналған. Осы стандарттарды сақтай отырып, елдер мен медициналық қызмет көрсетушілер бүкіл әлем бойынша пациенттерге медициналық көмектің сапасын жақсартуға көмектесе алады.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (АҚЖБД) - Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы маңызды құжат. Онда әмбебап және ажырамас болып саналатын, сондықтан барлық адамдар мен қоғамдарға қолданылатын бірқатар негізгі Адам құқықтары көрсетілген [1, 2 б.].

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында көрсетілген негізгі принциптердің бірі-адамның негізгі құқығы ретінде медициналық қызмет көрсету құқығы. "Әр адам өзінің және отбасының денсаулығы мен әл-ауқатын, соның ішінде тамақтану, киім-кешек, баспана, денсаулық сақтау және қажетті әлеуметтік қызметтерді қолдау үшін жеткілікті өмір сүру деңгейіне құқылы" делінген. Бұл қағида Негізгі құқық ретінде медициналық көмекке қол жеткізуге кепілдік береді және үкіметтер мен басқа да мүдделі

Тараптардың әрқайсысының медициналық көмекке мұқтаж болған кезде қол жеткізуін қамтамасыз ету міндетін белгілейді.

Адам папилломавирусы контекстінде әсіресе өзекті болып табылады, өйткені ол кемсітпеу және Ақпаратқа қол жеткізу принциптерін көрсетеді. Адам құқықтарының жалпыға бірдей баяндалған барлық құқықтар мен бостандықтарға нәсіліне, түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де сенімдеріне, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік жағдайына, тууына немесе өзге де айырмашылықтарынсыз құқылы" делінген мәртебесі [2, 284 б.]. Бұл қағида медициналық көмекке қол жеткізуге қатысты өте маңызды, өйткені ол әр адамның шығу тегіне немесе жағдайына қарамастан медициналық көмек алуға құқылы екендігіне кепілдік береді. Бұл қағида адам папилломасы контекстінде ерекше маңызды, өйткені ол денсаулық сақтау және емдеу туралы ақпаратқа қол жеткізудің маңыздылығын көрсетеді.

Жалпы алғанда, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы адамның негізгі құқығы ретінде денсаулық сақтау құқығына кепілдік беретін және медициналық көмекті құқықтық реттеуге қатысты бірқатар негізгі принциптер мен нұсқаулықтарды белгілейтін маңызды халықаралық стандарт болып табылады. Кемсітпеушілік, ақпаратқа қол жеткізу және денсаулыққа құқық принциптерін баса көрсете отырып, әр адамның шығу тегіне немесе жағдайына қарамастан сапалы медициналық көмекке қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін негіз береді.

Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт медициналық көмекке, аурулардың алдын алуға, емдеуге және бақылауға, сондай-ақ денсаулықтың негізгі детерминанттарына қол жеткізуді қамтитын физикалық және психикалық денсаулықтың ең жоғары қол жеткізуге болатын деңгейіне құқықты таниды [3, 307 б.]. Бұл құқық өмір сүру құқығымен тығыз байланысты және басқа адам құқықтарын жүзеге асыру үшін өте маңызды.

Пактіде әр адамның ғылыми прогрестің және оның практикалық қолданылуының, соның ішінде медицина саласындағы жетістіктердің артықшылықтарын пайдалануға құқығы бар екендігі мойындалады. Бұл жаңа дәрі-дәрмектерге, технологияларға және олар пайда болған кезде емдеу әдістеріне қол жеткізу құқығын қамтиды.

Медициналық көмек көрсету кезінде кемсітпеу қажеттігін атап көрсетеді және қатысушы мемлекеттерден халықтың осал және маргиналданған топтарын қоса алғанда, барлығына медициналық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауды талап етеді. Бұл медициналық көмек нәсіліне, жынысына, жасына, дініне, мүгедектігіне немесе экономикалық жағдайына байланысты кемсітушілікті қоса алғанда, ешқандай кемсітусіз қол жетімді болуы керек дегенді білдіреді.

Пактіде сондай-ақ денсаулықты нығайту үшін профилактиканың маңыздылығы танылады және қатысушы мемлекеттерді эпидемияның, эндемиялық аурулардың және басқа да аурулардың алдын алу және олармен күресу бойынша қадамдар жасауға шақырады. Бұған салауатты өмір салтын насихаттау, білім беру және денсаулық сақтау туралы ақпарат беру, таза суға, құнарлы тағамға және тиісті баспанаға қол жетімділікті қамтамасыз ету шаралары кіреді.

Сонымен қатар, алғашқы медициналық-санитарлық көмектің медициналық көмек көрсетудің негізі ретінде маңыздылығын мойындайды. Бұл тиісті және тиімді медициналық мекемелерді, оқытылған медициналық персоналды құруды және сапалы медициналық көмек көрсетуді қамтамасыз ету үшін тиісті технологияларды әзірлеуді талап етеді.

Хельсинки декларациясы-бұл Дүниежүзілік медициналық қауымдастық алғаш рет қабылдаған адамдарға қатысты медициналық зерттеулердің этикалық қағидаларының жиынтығы. Декларация бірнеше рет қайта қаралды, соңғы рет медициналық зерттеулердегі өзгеріп жатқан ғылыми, әлеуметтік және этикалық мәселелерді көрсету үшін.

Хельсинки декларациясы медициналық көмекті құқықтық реттеу үшін өте маңызды, өйткені онда адамдардың қатысуымен медициналық зерттеулер жүргізуге арналған нұсқаулар бар. Декларация медициналық зерттеулер жүргізу кезінде ақпараттандырылған келісімнің, құпиялылықтың және этикалық ойлардың маңыздылығын көрсетеді. Нақтырақ айтсақ, бұл зерттеушілерден кез-келген ғылыми зерттеуге қатысушылардың ерікті ақпараттандырылған келісін алуды және олардың жеке өмірін қорғауды талап етеді.

Сонымен қатар, Хельсинки декларациясы зерттеушілерден кез келген ғылыми зерттеудің тәуекелдері мен пайдасын Мұқият бағалауды және зерттеудің ықтимал пайдасы қатысушылар үшін тәуекелдерден асып түсуін талап етеді. Бұл зерттеулердің этикалық және ғылыми негізделген түрде жүргізілуін қамтамасыз етеді.

Медициналық зерттеулерді реттеудегі маңыздылығынан басқа, Хельсинки декларациясы жалпы медициналық тәжірибеге кеңірек әсер етті. Ол басқа халықаралық медициналық этика кодекстеріне үлгі болды және кеңірек мағынада медициналық тәжірибеде этикалық шешімдер қабылдауға негіз құруға көмектесті.

Адам құқықтары мен биомедицина туралы Еуропалық конвенция Денсаулық сақтау контекстінде жеке адамдардың қадір-қасиеті мен автономиясын қорғауға бағытталған маңызды халықаралық стандарт болып табылады.

Конвенцияның негізгі қағидаттарының бірі оның кіріспесінде көрсетілген адамның қадір-қасиетін құрметтеу болып табылады. Конвенция биомедицинаның өмір сүру сапасын жақсартатын айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізгенін мойындайды, сонымен қатар осы жетістіктерге байланысты ықтимал тәуекелдер мен этикалық мәселелерді мойындайды [4, 57 б.]. Осылайша, Конвенция адамдардың негізгі құқықтары мен қадір-қасиетін құрметтейтін медициналық практиканың нұсқаулықтарын белгілеуге бағытталған.

Конвенцияда адамдардың қатысуымен медициналық рәсімдер мен зерттеулер жүргізу кезінде саналы келісімнің маңыздылығы атап көрсетілген. Бұл жеке тұлғалардың медициналық араласудың сипаты, мақсаты, қауіптері мен салдары туралы толық хабардар болуын және олардың келісімі ерікті түрде және осы ақпарат негізінде берілуін талап етеді. Конвенция сонымен қатар медициналық тәжірибеде құпиялылық пен жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың маңыздылығын мойындайды және жеке деректер мен медициналық ақпаратты қорғаудың нұсқаулықтарын белгілейді.

Сонымен қатар, Конвенцияда жеке тұлғалардың автономиясын құрметтейтін медициналық практикаға арналған нұсқаулар бар, соның ішінде медициналық емдеуден бас тарту құқығы және олардың құндылықтары мен сенімдерін құрметтеу. Конвенция сонымен қатар балалар мен мүгедектер сияқты осал топтарды қорғаудың маңыздылығын мойындайды және оларға күтім жасаудың нақты нұсқауларын қамтиды.

Қорытындылай келе, халықаралық стандарттар бүкіл әлем бойынша сапалы медициналық көмекке қол жеткізуде және пациенттердің құқықтарын қорғауда шешуші рөл атқаратынын атап өткен жөн. Денсаулық сақтаудың негізгі халықаралық стандарттарына адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт, Хельсинки декларациясы және адам құқықтары мен биомедицина туралы Еуропалық конвенция кіреді. Бұл стандарттарда медициналық зерттеулер мен емдеу кезіндегі этикалық ойларды қоса алғанда, медициналық көмек көрсету бойынша нұсқаулар, принциптер мен ережелер бар. Осы стандарттарды сақтай отырып, елдер мен денсаулық сақтау провайдерлері бүкіл әлемдегі пациенттерге медициналық көмектің сапасын жақсартуға, медициналық көмек көрсетудегі кемсітушілікке ықпал етуге және адамның негізгі құқығы ретінде медициналық көмекке қол жеткізуге кепілдік бере алады. Әркімнің сапалы медициналық көмекке қол жеткізуін қамтамасыз ету және пациенттердің құқықтары қорғалуын қамтамасыз ету үшін осы халықаралық стандарттарды сақтау және енгізу маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Всеобщая декларация прав человека: принята Генеральной Ассамблеей ООН // Права человека. Сборник международных договоров. Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2015. С. 1–3.
2. Гнатик Е.А., Долженкова Ю.В. Международное медицинское право: история и перспективы развития // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2019. № 2. С. 281–288.
3. Гнатик Е.А. Роль ООН в формировании международных стандартов в сфере здравоохранения // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2020. № 4. С. 304–313.
4. Нечаев С.В. Международные стандарты права на охрану здоровья // Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия: Гуманитарные науки. 2021. № 4. С. 56–59.

УДК: 342.53

М. Е. Сагиндыков

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ПАРЛАМЕНТАРИЗМНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа. Мақалада, мемлекеттің ұйымдасқан органы болып табылатын парламентсіз демократияны дамыту, оған еркениетті мазмұн мен бағдар, тұрпат беру мүмкін еместігі ең басты мәселе ретінде талданады. Қазақстанның негізгі саяси және әлеуметтік күштерінің мүддесі тоғысқан және соны бейнелейтін, мемлекеттік билік жүйесіндегі белгілі бір басымдықтары бар парламентсіз Қазақстанда демократияны дамыту мүмкін еместігін мойындау керектігі де сөз етілген. Қазақстанның жас Парламентінің қызметіне әртүрлі баға беруге, әртүрлі пікір айтуға болатындығы, сонымен бірге Қазақстанда парламентаризмнің тиісті тәжірибесінің болмағандығын, оның енді ғана жинақтала бастағанын атап өткен. Өкілді органның пәрменді де көп салалы қызметінсіз бізде терең демократиялық қайта қуруларға қажетті құқықтық өрісті, әлеуметтік-моральдық ахуалды, тіпті, елді басқару стилін қалыптастыру мүмкін еместігіне де тоқтлған. Парламенттік демократия мен парламентаризм мемлекеттің, қала берді бүкіл қоғамның демократиялық эволюциясының басты және негізгі шарты, әлуетті атқарушы билік жағдайында оның қызметіне тұрақты парламенттік бақылау, оның бүкіл қызметін заңдамалық тұрғыдан түбегейлі реттеу, әсіресе, мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының арасында өзара келісім мен қимыл бірлігіне қол жеткізу қажеттігін кең көлемді талдаған.

Сондай ақ, қоғамның барлық әлеуметтік жіктерінің рөлінің артуы және жұмысшы қозғалысындағы социал-реформизм ықпалының күшеюі билеуші топтардан мемлекет пен қоғамды басқарудың демократиялық әдістерін сақтауға немесе соларға қайта оралуға мәжбүр еткенін, осыған байланысты соңғы он жылда батыс елдерінде «жақындасу теориясы» пайда болғаны қарастырылады. Демек, парламентті елдегі әлеуметтік күштерді бөлшектеуді, ыдыратуды, ірітуді емес, қайта өмір сүріп тұрған саяси жүйенің шеңберінде әртүрлі әлеуметтік күштерді топтастыру, жақындастыру, ықпалдастыру мақсатын көздейтін орган ретінде тануға ұмтылыс бар екендігін көрсеткен. Қоғам мен мемлекеттегі барлық қайшылықтарды парламенттегі күрес арқылы шешіп, осы арқылы әртүрлі саяси күштердің парламенттен тыс жердегі күресінің де алдын алуға болады деп есептейтін ғалымдар пікірлеріне талдау жасалған.

Кілт сөздер: Парламент, парламентаризм, парламентаризм теориясы, парламент үстемдігі, мемлекеттік билік, билік бөлінісі.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Аннотация. В статье анализируется развитие беспарламентской демократии, которая является организованным органом государства, невозможность придать ей мужественное содержание и ориентацию, форму. Необходимо признать невозможность развития демократии в Казахстане без парламента с определенными приоритетами в системе государственной власти, где переплетены и отражены интересы основных политических и социальных сил Казахстана.

Отмечается, что деятельность молодого Парламента Казахстана может оцениваться по-разному, высказываться по-разному, в то же время в Казахстане отсутствует соответствующий опыт парламентаризма, который только начинает накапливаться. Без действенной и многопрофильной деятельности представительного органа у нас не могло бы сформироваться правовое поле, социально-нравственная ситуация, даже стиль управления страной, необходимый для глубоких демократических преобразований.

Парламентская демократия и парламентаризм-главное и главное условие Демократической эволюции государства, всего общества, в условиях сильной исполнительной власти, постоянного парламентского контроля за его деятельностью, радикального законодательного регулирования всей его деятельности, особенно широкого анализа необходимости достижения взаимного согласия и единства действий между всеми ветвями государственной власти. Также отмечается, что возрастание роли всех социальных слоев общества и усиление влияния социал-реформизма в рабочем движении вынудило правящие круги сохранить или вернуться к демократическим методам управления государством и обществом, в связи с чем за последние десять лет в западных странах появилась «теория сближения».

Таким образом, было показано, что существует стремление признать парламент как орган, преследующий цель консолидации, сближения, интеграции различных социальных сил в рамках возрождающейся политической системы, а не демонтажа, распада, разложения социальных сил в стране. Проведен анализ ученых, которые считают, что все противоречия в обществе и государстве можно решить с помощью борьбы в парламенте и тем самым предотвратить и внепарламентскую борьбу различных политических сил.

Ключевые слова: Парламент, парламентаризм, теория парламентаризма, парламентское господство, государственная власть, разделение властей.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PARLIAMENTARISM

Abstract. The article analyzes the development of non-parliamentary democracy, which is an organized organ of the state, the inability to give it a masculine content and orientation, form. It is necessary to recognize the impossibility of developing democracy in Kazakhstan without a parliament with certain priorities in the system of state power, where the interests of the main political and social forces of Kazakhstan are intertwined and reflected. It is noted that the activities of the young Parliament of Kazakhstan can be evaluated in different ways, expressed in different ways, at the same time, there is no relevant experience of parliamentarism in Kazakhstan, which is just beginning to accumulate. Without the effective and multidisciplinary activity of the representative body, we could not have formed the legal field, the socio-moral situation, even the style of governance of the country necessary for deep democratic transformations.

Parliamentary democracy and parliamentarism are the main and main condition for the

---

Democratic evolution of the state, of the whole society, in conditions of strong executive power, constant parliamentary control over its activities, radical legislative regulation of all its activities, especially a broad analysis of the need to achieve mutual agreement and unity of action between all branches of government. It is also noted that the increasing role of all social strata of society and the strengthening of the influence of social reformism in the labor movement forced the ruling circles to preserve or return to democratic methods of governing the state and society, in connection with which the "theory of rapprochement" has appeared in Western countries over the past ten years.

Thus, it was shown that there is a desire to recognize the parliament as a body pursuing the goal of consolidation, rapprochement, integration of various social forces within the framework of a resurgent political system, and not dismantling, disintegration, decomposition of social forces in the country. The analysis of scientists who believe that all contradictions in society and the state can be solved by fighting in parliament and thereby prevent the extra-parliamentary struggle of various political forces.

Key words: Parliament, parliamentarism, theory of Parliamentarism, parliamentary gospodstvo, state power, distribution of power.

Парламент қызметі туралы ғалымардың еңбектерінде парламентаризмнің пайда болуын капитализмнің қалыптасуының ертерек кезеңімен байланыстыратын пікірлер бар.

Мемлекеттің ұйымдасқан органы болып табылатын парламентсіз демократияны дамыту, оған еркениетті мазмұн мен бағдар, тұрпат беру мүмкін емес. Қазақстанның негізгі саяси және әлеуметтік күштерінің мүддесі тоғысқан және соны бейнелейтін, мемлекеттік билік жүйесіндегі белгілі бір басымдықтары бар парламентсіз Қазақстанда демократияны дамыту мүмкін еместігін мойындау керек [1, 39 б]. Қазақстанның жас Парламентінің қызметіне әртүрлі баға беруге, әртүрлі пікір айтуға болады. Сонымен бірге Қазақстанда парламентаризмнің тиісті тәжірибесінің болмағандығын, оның енді ғана жинақтала бастағанын есте ұстаған абзал. Өкілдікті органның пәрменді де көп салалы қызметінсіз бізде терең демократиялық қайта қуруларға қажетті құқықтық өрісті, әлеуметтік-моральдық ахуалды, тіпті, елді басқару стилін қалыптастыру мүмкін емес. Парламенттік демократия мен парламентаризм мемлекеттің, қала берді бүкіл қоғамның демократиялық эволюциясының басты және негізгі шарты. Әлуатті атқарушы билік жағдайында оның қызметіне тұрақты парламенттік бақылау, оның бүкіл қызметін заңдамалық тұрғыдан түбегейлі реттеу, әсіресе, мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының арасында өзара келісім мен қимыл бірлігіне қол жеткізу қажеттігін үнемі есте ұстаған абзал.

Қазақстан парламентаризмінің өзіндік төл мәселелерін талдауға тікелей кіріспес бұрын, парламентаризм дегеніміз не, ол «конституционализм», «басқару пошымы», «саяси режим» деген түсініктермен қандай байланыста; парламентаризмнің осы аталмыш институттардан айырмашылығы неде; оның негізгі белгілері мен принциптері қандай; парламентаризм теориясы мен практикасының эволюциясы қандай деген сұрақтарға жауап беру керек.

«Парламент» деген сөз француздың «parlet» — «сөйлеу» деген сөзінен шығып, соның өзімен-ақ парламенттік қызметтің басты ерекшелігін білдіріп тұр: парламент тек заңдарды қабылдайтын өкілдікті орган емес, ол сонымен бірге халық қалаулылары талқылаулар мен пікір таласы арқылы мемлекеттің, ұлттың мүддесіне сәйкес келетін саясатты белгілеп, соның негізінде заңдардың күрделі архитектурасын анықтап, заңдамалар жүйесін жария түрде түзетін демократиялық институт. Парламент демократиялық жүйесі қалыптасқан елдерде тек мемлекеттік биліктің бір тармағы ғана емес, сонымен бірге аса іргелі де перспективалық жоспарларды жүзеге асыратын, елдің үдемелі дамуының тегеурінді де әлуатті құралы.

Бұл мәселелердің ішіндегі аса бір, әсіресе саяси және құқықтық практикалық тұрғыдан маңыздысы әрі күрделісі — басқару пошымы түсінігін, оның ішінде парламенттік басқару пошымының парламентаризм түсінігімен ара қатынасы мәселесін талдау. Бұл мәселенің

маңыздылығы мен ғылыми өткірлігі ғалымдар арасында мемлекеттің пошымдары мен басқару пошымдары туралы ортақ пікірдің болмауына да байланысты. Көптеген ғалымдар парламентаризм парламенттің іс жүзіндегі билік жүйесіндегі нақты басымдығымен сипаталады деп есептейді.

Парламентаризм теориясының пайда болуы — Еуропаның басты мемлекеттерінде буржуазия өзінің үстемдігін қамтамасыз етіп, оның саяси билігінің дамыған пошымдары мен әдістеріне ие болған XIX ғасырдың еншісіне тиді [2]. Сол заманғы буржуазиялық заңгер ғалымдар — А. Эсмен, Дж. Ст. Милль, А. Дайси, Л. Дюги, Н. М. Коркунов, Ф. Ф. Кокоскин және басқалардың еңбегі күні бүгінге дейін өз маңызын жоғалтқан жоқ. Олардың теориялық тұжырымдамаларын түрлендіріп, құбылтып көптеген елдер күні бүгінге дейін пайдалануда. Оларға үніліп, ой елегінен өткізу жас қазақ парламентаризмі үшін пайдалы да қажетті іс.

Классикалық парламентаризмнің үлгісі Ұлыбританияда пайда болып, қалыптасқаны белгілі. Еуропаның көптеген елдерінде парламентаризмнің дәл британдық үлгісі қайталанды деген пікір ғылыми әдебиетте берік орын алған. Бұл елде пайда болған парламентаризмнің негізгі элементтері тек парламенттік монархияларда ғана емес, сонымен бірге парламенттік республикаларда да орын алды. Осыдан барып парламентаризмнің ағылшындық теориясының осы саланы зерттеуші саясаттану және заң ғылымдарының өкілдеріне да әсер-ықпалы мол болуы табиғи да түсінікті мәселе.

XIX ғасырда «парламенттің үстемдігі» деген термин пайда болды. Оны парламентаризмнің басты белгісі деп таныған оқымыстылардың алдыңғы легінде А. Дайси, Дж. Ст. Милль тұрды. Олар мемлекеттік істерде шешуші тұтқалар халық өкілдерінің қолында болуға тиіс деп есептеді. Ал жиырмасыншы ғасырдың басынан бастап белгілі ғалымдар Л. Дюги, А. Лоуэль, А. Эсман, Ф. Кокоскин және тағы басқалар «биліктер тепе-теңдігі» теориясын жасады.

Парламентаризмнің табиғаты мен принциптері жайында XX ғасырдың басында ең құнды да соны пікірлер айтқан ғалымдардың бірі — ағылшын оқымыстысы Л. Дюги. Оның парламентаризм туралы пікірлері күні бүгінге дейін өз құндылығын жоғалтқан жоқ. Л. Дюги парламентаризмнің аса маңызды белгілері: парламент пен үкіметтің ықпал мен бедел мәселелері бойынша елдегі тепе-теңдігі, олардың өз функцияларын жүзеге асыру барысындағы қимыл бірлігі және бірі-біріне тұрақты да пәрменді ықпалы деп есептеді. Ол: «Англияда бұндай режимнің қалыптасуының негізі парламент пен тәждің біртұтас саяси биліктің өзара тең екі бөлігі деп есептелуінде жатыр» деген қорытындыға келді. Парламент пен тәж, екеуі де елдегі өзара ортақ әлуетті күштерге сүйене отырып жұртшылықта бірдей бедел және ықпалмен пайдаланды» деп жазды. Дюгоның пікірінше өзара тең құқықпен пайдаланатын парламент пен үкімет мемлекеттің функцияларын жүзеге асыруда барлық салаларда бірдей қимыл бірлігін көрсетуі керек. Бұл жерде, оның пікірінше, биліктердің ажыратылуы мен бөлінісі туралы мүлдем айтуға болмайды. Өйткені, елдің егемендігі ешқашан бөлшектенбейді, қайта ол елдің өзара келісімдегі екі органының өкілеттігі арқылы жүзеге асырылады. Парламенттік режим, яғни парламентаризм жағдайында «парламентке — заң шығарушы, ал үкіметке — атқарушы билік» деген ескі формула жарамайды. Жаңа жағдайда үкімет белгілі бір мөлшерде заң шығару ісінде өзіндік үлеске ие болса, парламент те атқарушылық қызметте едәуір рөл атқарады. Үкімет парламенттің қызметінде белсенді рөл атқарады, оны сайлау мен тарату мәселелерін шешуге қатысады, парламент те өз тарапынан оның қызметіне жалпы бақылау жасап, үкімет парламенттің алдында бірлескен (ұжымдық — Н. Қ.) саяси жауапкершілікте болады. Басқарудың тұрақтылығы мен беріктігі үшін Мемлекет басшысы ешкімнің де алдында жауапты болмауы, сондай-ақ ешкімнің оған тиісуге құқы болмауы керек.

Билік тармақтарындағы тепе-теңдік теориясын А. Лоуэлли мен Ф. Кокоскин де қолдады. Ф.Кокоскин Лоуэллдің кітабына жазған алғысөзінде: «Егер министрлікті

парламенттің қолындағы айтқанына көнетін құрал ретінде қабылдайтын көзқарас қаншалықты ескі болса, парламентті үкіметтің шешімдерін тіркеуші мекеме деңгейіне төмендету жөнінен оған қарама-қарсы көзқарас та соншалықты ескі» деп атап көрсеткен. Ол кабинеттің қауымдар палатасын бақылауында ұстауымен бірге (Англияда — Н. Қ.), керісінше, қауымдар палатасының да кабинетті бақылауында ұстауында парламент пен үкіметтің өзара қимыл бірлігінің негізгі мәні жатыр деп есептеген.

Саясаттанушы және мемлекеттанушы ғалымдардың парламентаризм мәселелеріндегі соны көзқарастары Батыс Еуропаның жетекші елдерінің саяси жүйелеріндегі іс жүзіндегі жаңа өзгерістерге байланысты болды. Сондықтан, Де Смиттің конституциялық теорияның белгілі бір елдердегі нақтылы жағдайға қарай ыңғайланып, икемделуі туралы пікірі [3] күні бүгінге дейін өміршең, әрі құптарлық екенін осы жерде айта кетуіміз керек. Әсіресе, бүгінгі Қазақстан үшін! Шындығында да демократиялық күштердің бас көтеріп, адамдардың құқықтық санасының оянуы арқасында атқарушы билік пен заң шығарушы билік арасындағы қатынастарда, олардың сипаты мен мазмұнында едәуір сапалық өзгерістер болып, парламентте демократиялық күштердің позициясының нығаюынан билеуші саяси күштер секем алып, қауіптеніп, оған күдікпен қарай бастады. Өйткені, оларға деген сенім толық емес еді. Осыған байланысты Дюганың ұсынысы: парламенттің қауіпті, жеке дара үстемдігін болдырмас үшін билік тармақтарының бірлесіп қызмет жасауына қол жеткізу қажет. Ол егер биліктің барлық өкілеттіктері бір органның қолына жинақталса, ол жазмыштың жазуымен міндетті түрде тиранияның заңсыздығына әкеледі деген құнды пікір айтты. Ол өз ойын Монтескьенің мүлдем басқа жағдайларда айтылған «билікті тек биліктің тоқтатуы керек» деген ойымен (мағынасы қазақтың «ханның басын хан алар...» деген мәтеліне жақын — Н. Қ.) дәлелдеуге тырысты. Ал Дюганың дәл осы болжамының дұрыстығын өткен XX ғасырдың бүкіл жағымды да жағымсыз тәжірибесі, әсіресе, кешегі КСРО-ның саяси тарихы айқын дәлелдеп берді [3].

Осы мәселені зерттеуде кеңестік дәуірден кейінгі елдерде танымал ғалым А. И. Денисовтың пікірінше, басқару пошымын анықтауда ең басты өлшем — мемлекеттік билік көзінің кімнің еркіне байланысты анықталатындығында. Ал ресейлік, басқа да заңгер оқымыстылардың көпшілігі (қазақстандық заңгер ғалымдар олардың еңбектеріне кеңінен сүйенеді) мемлекеттік басқару пошымна мемлекеттік биліктің жоғарғы органдары қызметін ұйымдастыру мен оларды қалыптастырудың ретін және олардың өзара қатынасы мәселелерін жатқызады. Ресейлік беделді заң сөздігінде басқару пошымна: «мемлекеттік биліктің жоғарғы органдарының қызметін ұйымдастыру мен олардың құрылуының реті, олардың құзыреттерінің бөлінісі мен өзара ара қатынасы, сондай-ақ, жоғарғы мемлекеттік биліктің халықпен байланысы мәселелерін қамтиды» деген анықтама беріледі. Бұл анықтаманың ең назар аударалық тұсы — жоғарғы билік пен халықтың өзара қатынасы мәселелеріне ерекше назар аударуы. Мемлекеттік басқарудың табиғатын, ондағы демократияның деңгейін анықтау, біздің пікірімізше, дәл осы жоғары билік пен халықтың өзара қатынасын, халықтың билік тармақтарына әсері деңгейін білу үшін маңызды да принципті.

Бұл мәселенің екі қыры бар: біріншіден, халықтың жоғарғы билікке қатынасы, ал екіншіден, жоғарғы биліктің халыққа қатынасы мәселелері. Егер, бұның біріншісі негізінен жоғарғы өкілетті органды, мемлекет басшысын сайлау мен оның өкілеттігі мәселелерінде нақтылы көрініп, өзінің мәні жағынан өкілетті биліктердің көзін анықтаудағы халықтың еркі мен құқы мәселелерін қамтитын болса, екіншісі функциялық сипаттағы мемлекеттік билікті жүзеге асырудың әдістік мәселелерін қамтиды.

Белгілі чех ғалымы И. Благождың саяси режимді басқару әдісіне жатқызу қажеттігі туралы ұсынысы — қолдарлық пікір. Оның басқару пошымна «биліктің жоғарғы органдары, мемлекет пен азамат, керісінше, азамат пен мемлекет арасындағы заңдарда белгіленген

ұйымдық құрылымдық және институциялық, сондай-ақ, нақты саяси салада туындайтын конституциялық-құқықтық қатынастардың диалектикасын бейнелеуге тиіс» деген пікірі де мәселенің күрделі сипатын толығырақ қамтитынын атап өткен орынды. И. Благож өзінің пікірін мемлекеттің ұйымдық-құрылымдық және функциялық сипаттамаларының арасындағы ажырамас, тығыз байланысқа негіздеді. Бұл жерде ең бір есте болатын мәселе — олардың арасында өзара тығыз байланыстың болуына қарамастан, билікті жүзеге асыру пошымын билікті жүзеге асыру әдістерімен ешқашан шатастыруға болмайды. Тіпті, саяси биліктің бірдей пошымының өзі әртүрлі әдістермен жүзеге асырылуы мүмкін екенін әркез есте ұстаған жөн. Ресейлік ғалым А. Мишин басқару пошымы бір мемлекеттік органның — мемлекет басшысының құқықтық жағдайына байланысты деп өте орынды атап көрсете отырып, бұлар мемлекеттің билік органдарының құқықтық жағдайы мен құрылымынан туған мемлекет мазмұнының сыртқы жалпы бейнесі деп атап көрсетеді. Басқару пошымдарын биліктің көзі арқылы анықтау — дұрыс, дөп, негізді әрі ауқымды. Отандық және алыс-жақын шет елдердегі саясаттану және құқықтық ғылыми әдебиеттегі басқару пошымдары туралы пікірлерге талдау жасай, сүйене отырып, біз өз тарапымыздан басқару пошымына мынадай анықтама береміз.

Қазақстандағы парламентаризмнің нақты жағдайы мен тәжірибесіне объективті талдау жасау үшін басқа елдердің ғалымдары парламентаризмнің табиғаты мен деңгейін анықтаудың басты өлшемі етіп алған «басты», «жетекші», «артықшылықтар» деген анықтамалардан бас тартып, оның орнына парламентаризмді, парламентті мәнді саяси және идеологиялық рөл атқаратын мемлекеттік жүйе ретінде қарастырса — онда біздің еліміздегі саяси-мемлекеттік құрылысқа, биліктердің ажыратылу ісіне де «парламентаризм» деген түсінікті қолдану орынды бола ма дейміз? Осы авторлардың парламент жетекші рөл атқармайтын елдер үшін «шектеулі парламентаризм» деген түсінікті енгізу жөніндегі пікірі көңілге қонымды. Сол арқылы парламентаризмнің нақтылы орны мен деңгейін талдау, біздің пікірімізше, әсіресе, президенттік басқару пошымындағы елдердегі парламентаризм деңгейін анықтауға нақты перспектива беретін ғылыми категория деп есептейміз. Біздің пайымдауымызша, қазіргі жағдайда таза парламентаризм туралы айту өте қиын. Ол тек парламенттік үстемдікті қамтамасыз ететін мемлекеттік режим жағдайында ғана болатынын есте ұстау қажет.

Қазіргі заманғы конституциялық құқық және саясаттану ілімдеріндегі жетістіктер, жинақталған теориялық қорытындылар мемлекеттік билікті жүзеге асыру механизміндегі парламенттің орнына талдау жасауда бір-біріне мүлдем қарама-қарсы орналасқан, ұзақ жылдардан бері орын алып келе жатқан үш позицияны бөліп алып, арнайы қарауға мүмкіндік береді [4, 38 б].

Олардың біріншісі «парламенттің үстемдігі» теориясынан шығатын болса, екіншісі, «биліктер тепе-теңдігі» теориясынан, үшіншісі, «кабинеттің үстемдігі» теориясынан туындайтын «кабинеттік басқару теориясын» негіздеді. Соңғы позиция парламенттің ролін әлсіретіп, оны жай бір кеңесші-қосалқы органға айналдыру мақсатын көздейді. Әдетте, ғалымдар бұл бағытты консервативтік, ал алғашқы екеуің либералдық-буржуазиялық бағытқа жатқызады.

Қазіргі заманғы «парламенттің үстемдігі» доктринасына баға бере келе отандық ғалым Н.С. Әбділдин «оны жоғарғы заң шығарушы органның және оған заң түрінде бағыныстағы атқарушы биліктің өмір сүруі деп емес, қайта парламентте басымдыққа ие атқарушы биліктің өмір сүруі деп түсіну қажет» деп есептейді [5, 37 б].

Сонымен, қазіргі заманғы саясаттанушы және құқықтанушы ғалымдар қоғам дамуының объективті заңдылықтары мен қажеттеріне байланысты парламентаризмнің табиғатының, оны жүзеге асыру пошымдарының, оның қолындағы биліктің ауқымы мен пәрменділігінің түбегейлі өзгерістерге түсетінін мойындауға мәжбүр. Сондықтан да олар көп ретте «таза

парламентаризм» деген түсінікті де мемлекеттік режимнің бір түрі деп есептейді. Ал біраз бөлігі «таза парламентаризм» деп биліктер балансына негізделген режимді жатқызады. Әрине, дәл осы соңғы көзқарастың парламент құқықтарының шектелуін, ал атқарушы биліктің күшеюін ақтау мақсатын көздейтіні бірден-ақ білініп қалады. Парламентаризмді мемлекеттік режим тұрғысынан қарастырғанда, біздің ойымызша, әңгіменің тек парламенттің үстемдігін қамтамасыз ететін режим төңірегінде екенін айту керек.

Парламентаризм жағдайында мемлекеттік биліктің бірден бір көзі халық сайлаған өкілетті орган болып табылады. Бірақ бұл жағдайда да қолында билікті жүзеге асыруға біраз өкілеттігі бар мемлекет басшысы да биліктің екінші көзі деген формула сақталады. Қазіргі заманда биліктің бірден бір көзі парламент болып табылатын елдер де бар. Мысалы, Швецияда елдің 1974 жылғы конституциясы бойынша биліктің бірден бір көзі парламент болып есептеледі.

Қоғамның барлық әлеуметтік жіктерінің рөлінің артуы және жұмысшы қозғалысындағы социал-реформизм ықпалының күшеюі билеуші топтардан мемлекет пен қоғамды басқарудың демократиялық әдістерін сақтауға немесе соларға қайта оралуға мәжбүр етті. Осыған байланысты соңғы он жылда батыс елдерінде «жақындасу теориясы» пайда болды. Ол бойынша бұдан былай парламентті елдегі әлеуметтік күштерді бөлшектеуді, ыдыратуды, ірітуді емес, қайта өмір сүріп тұрған саяси жүйенің шеңберінде әртүрлі әлеуметтік күштерді топтастыру, жақындастыру, ықпалдастыру мақсатын көздейтін орган ретінде тануға ұмтылу бар. Қоғам мен мемлекеттегі барлық қайшылықтарды парламенттегі күрес арқылы шешіп, осы арқылы әртүрлі саяси күштердің парламенттен тыс жердегі күресінің де алдын алуға болады деп есептейді.

Бұл саясатты жақтаушылар өте бір ізгілікті де перспективалы, әсіресе, Қазақстан үшін қабылдауға болатын әлеуметтік бағдары айқын басымдықтағы парламентаризм бағытын ұстап отыр. Осыдан да барып қазіргі заманғы саясаттану және құқықтану ғылымдарында жаңа — «ұтымды парламент» деген бағыт пайда болды. Ол бағытты жақтаушылардың да көбінің көзқарасы әртүрлі жолдармен парламенттің рөлін көтеріп, оның үкіметке бақылауын күшейтуді қолдайды. Және бұл бағытты батыстың Австрия, Италия, Германия, Ұлыбритания сияқты елдердің беделді оқымыстыларының қолдайтындығын атап өткен жөн. Осы позицияға байланысты Италия, Германия және Ұлыбританияда парламенттердің заң шығарушылық жұмысын жетілдіруге, олардың салалық комитеттерінің, әсіресе, үкіметтің қаржы саласындағы жұмысына бақылау жасау қызметін жетілдіруге бағытталған өзгерістер де енгізілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қалиев Н., Қазақстан парламентаризмі: саяси талдау. — Алматы: Қазақстан баспа үйі, — 2003. -272 б.
2. Парламентаризм: шығу тегі, сипаттамалары, артықшылықтары, кемшіліктері. <https://kk.warbletoncouncil.org/>.
3. Парламентаризмнің теориялық негіздері. <https://ikaz.info/parlamentarizmni-teoriyalynegizderi/>.
4. Тагаев А.У. «Парламентаризм в Республике Казахстан: становление и перспективы развития» Алматы,. – 2010г.-520с.
5. Әбділдин С. Қазақстан Парламенті: Одақтан ордалы елге бет түзеп. – Алматы: Қазақстан, 1993. – 185 б.

Ә. Е. Сердалиева

Магистрант 2-го курса

*Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы*

КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРИНЦИП РАЗДЕЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Аннотация. Воплощение в политическую реальность Казахстана принципа разделения государственной власти на ветви оказывает огромное влияние на формирование и функционирование казахстанской государственности. Разделение функций государства между ветвями власти является необходимой предпосылкой формирования демократической правовой государственности, реализации идей верховенства права и закона, гарантирования прав и свобод личности. С момента обретения государственной независимости Республика Казахстан обозначила курс на построение правового государства и гражданского общества. Но для того, чтобы претворить намеченные задачи, стоящие перед обществом и государством в реальность, было необходимо реформирование законодательства. За короткий в историческом масштабе отрезок времени был заложен законодательный фундамент для формирования государства и общества нового формата. В законодательстве суверенного Казахстана получил закрепление принцип разделения власти, который традиционно считается основным принципом правового государства.

Опираясь на обширный опыт государственного строительства в странах с развитыми политическими системами, Республика Казахстан закрепила в конституции принцип единства государственной власти и ее разделения на три ветви - законодательную, исполнительную и судебную.

Ключевые слова: Государственная власть, принцип, суверенитет, ветвь, законодательство.

МЕМЛЕКЕТТІК БІЛІКТІ БӨЛУДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАҒИДАСЫ

Аңдатпа. Мемлекеттік билікті тармақтарға бөлу қағидатын Қазақстанның саяси шындығына енгізу қазақстандық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен іске асуына үлкен әсер етеді. Мемлекеттің функцияларын билік тармақтары арасында бөлу демократиялық құқықтық мемлекеттілікті қалыптастырудың, құқық пен заңның үстемдігі идеяларын іске асырудың, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік берудің қажетті алғышарты болып табылады. Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздік алған сәттен бастап құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам құру бағытын белгіледі. Бірақ қоғам мен мемлекет алдында тұрған міндеттерді жүзеге асыру үшін заңнаманы реформалау қажет болды. Тарихи ауқымдағы қысқа уақыт ішінде мемлекет пен жаңа форматтағы қоғамды қалыптастырудың заңнамалық негізі қаланды. Егемен Қазақстанның заңнамасында дәстүрлі түрде құқықтық мемлекеттің негізгі қағидасы болып саналатын билікті бөлу қағидасы бекітілді.

Дамыған саяси жүйелері бар елдерде мемлекеттік құрылыстың мол тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстан Республикасы Конституциясында мемлекеттік биліктің бірлігі және оны үш тармаққа - заңнамалық, атқарушы және сотқа бөлу қағидасын бекітті.

Кілт сөздер. Мемлекеттік билік, принцип, егемендік, тармақ, заңнама.

CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF SEPARATION OF STATE POWER

Abstract. The implementation of the principle of separation of state power into branches into the political reality of Kazakhstan has a huge impact on the formation and functioning of Kazakhstan's statehood. The division of state functions between the branches of government is a necessary prerequisite for the formation of a democratic legal statehood, the implementation of the ideas of the rule of law and the law, the guarantee of individual rights and freedoms. Since gaining State independence, the Republic of Kazakhstan has set a course for building a rule-of-law state and civil society. But in order to make the planned tasks facing society and the state a reality, it was necessary to reform legislation. In a short period of time on a historical scale, the legislative foundation was laid for the formation of the state and society of a new format. The principle of separation of powers, which is traditionally considered the basic principle of the rule of law, has been consolidated in the legislation of sovereign Kazakhstan.

Based on the extensive experience of state-building in countries with developed political systems, the Republic of Kazakhstan has enshrined in the Constitution the principle of unity of state power and its division into three branches - legislative, executive and judicial.

Key words. State power, principle, sovereignty, branch, legislation.

В этом году страна отмечает 30-летний юбилей Государственной Независимости. На протяжении всего этого периода в Казахстане поступательно и целенаправленно идет построение демократической правовой государственности [1, с.4].

Провозглашение суверенитета Казахстана открыло новый этап конституционного строительства в Казахстане. Объективно стала задача перехода к демократическому государству с системой разделения власти на законодательную, исполнительную и судебную ее ветви, их взаимодействия на принципах сдержек и противовесов. В научной литературе существует однозначное мнение о том, что в Казахстане становление принципа разделения власти берет начало с момента учреждения в 1990 году поста Президента КазССР. Введение поста Президента, по мнению исследователей, дало возможность покончить с двойственностью положения Председателя Верховного Совета, при котором наблюдалось сочетание полномочий президентского характера с правами спикера Парламента, и сосредоточило внимание Председателя Верховного Совета на вопросах организации работы законодательного органа [2, с.14]. Особую роль в принятии ряда важнейших политико-правовых документов, заложивших фундамент независимости Казахстана и законодательного закрепления принципа разделения власти, сыграл Верховный Совет двенадцатого созыва, избранный 24 апреля 1990 г. и функционировавший до 13 декабря 1993 г. Он был рожден опытом первых демократических выборов, состоявшихся 25 марта 1990 г. В этот ответственный для становления государственности исторический период приняты Декларация о государственном суверенитете КазССР, Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан», Закон «Об учреждении поста Президента КазССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной закон) КазССР», первая Конституция независимого Казахстана, которые явились основополагающими документами утверждения принципа разделения власти в законодательстве республики.

Несомненно, важным событием в истории утверждения принципа разделения государственной власти в Казахстане стало принятие Декларации о государственном суверенитете Каз ССР от 25 октября 1990 г. В декларации впервые был провозглашен принцип разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви. Положение о правомочности Верховного Совета решать все вопросы было заменено утверждением о том, что Верховный Совет осуществляет исключительно

законодательную власть, в то время как высшей распорядительной властью обладает Президент, а высшая судебная власть принадлежит Верховному суду.

Вместе с тем, первая постсоветская Конституция независимого Казахстана, принятая 28 января 1993 г., имела положительные стороны. По мнению бывшего председателя Верховного Совета двенадцатого созыва С.А. Абдильдина, «в целом Конституция открыла простор для положительной динамики казахстанского общества, уходя вперед от однопартийного политического правления, командно-административной экономической системы и коммунистической моноидеологии.» [3, с.48].

Государственное строительство в период действия Конституции Республики Казахстан 1993 г. отмечается наибольшими сложностями, в связи с тем, что не был доведен до логического завершения принцип разделения власти, не наполнена реальным содержанием система сдержек и противовесов, до конца не определен статус Парламента, Президента и Правительства [4].

Указанные обстоятельства послужили объективными предпосылками принятия Конституции Республики Казахстан 1995 г. Новая Конституция 1995 г., «по сути, привела всю государственно-правовую систему в ее узловых параметрах в соответствие с реальным состоянием общества. Сегодня мы имеем четкие процедуры по разрешению любых противоречий в структурах государственной власти. ... Конституция практически заложила современные основы взаимоотношений всех ветвей власти, институтов гражданского общества и государства» [4].

Единство государственной власти и ее разделение на ветви - один из главных принципов, закрепленных в Конституции РК 1995 г. Конституция Республики Казахстан 1995 г. устанавливает: «Государственная власть в Республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципом ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия между собой с использованием системы сдержек и противовесов» [5].

Принцип разделения власти, закрепленный в Конституции Республики Казахстан 1995 г., воспринят с некоторыми отличиями от традиционного понимания идеи разделения властей мыслителями – основателями теории разделения властей.

Конституция Республики не устанавливает жесткого разделения ветвей власти. Ветви власти самостоятельны и независимы в принятии решений, но в то же время подотчетны друг другу. Достижение взаимного контроля обеспечивается действующим конституционным механизмом сдержек и противовесов.

По мнению Г.С. Сапаргалиева, «единство государственной власти основано на принципе ее разделения на ветви как по горизонтали, так и по вертикали. В унитарном государстве Казахстан разделение власти по вертикали имеет особенности в сфере разграничения полномочий. Законодательную власть осуществляет Парламент, но в ее осуществлении участвует Президент, обладая правом вето, пользуясь правом издавать в особых случаях акты, имеющие силу закона. Исполнительную власть осуществляет Правительство и местные исполнительные органы, судебную власть - Верховный Суд и местные суды. Государственную власть представляет и Президент, хотя он и не входит ни в одну из ее ветвей» [6, с.27].

Как справедливо указывает А. Шайо: «... Сам термин «полное разделение» властей вводит в заблуждение, так как на этой основе вряд ли могла бы функционировать хоть одна политическая система. Более того, если в определенной области разрешить какому-либо органу действовать бесконтрольно, он превратится в источник деспотизма. Даже власть суда вынести трудно, при том, что она подвержена противовесам других ветвей власти или демократическому контролю. Власть судьи терпима разве только из-за возможности апелляции. В случае полного разделения ветвей власти одна ветвь не играла бы никакой

роли в выборе, руководстве, контроле, привлечении к ответственности людей, относящихся к другой ветви власти. ... Между ветвями власти (основными формами государственной деятельности) есть, правда, известная дифференциация по основным функциям, и в выполнении данной основной задачи первенство принадлежит той, которая назначена для этого, однако ограничение осуществляется в первую очередь так, чтобы ни одна из ветвей власти не могла функционировать по существу без содействия другой» [7, с.82-83].

По мнению казахстанского конституционалиста А.К. Котова, Конституция Республики Казахстан «впервые устанавливает чрезвычайно важный принцип единораздельности государственной власти в Республике». «Единораздельная целостность государственной власти в Республике Казахстан, - пишет он, - в контексте конституционных положений и норм означает не сущностное расчленение единой государственной власти, а функциональное ее разделение, не отрывающее частей от целого, но которое позволяет новому, независимому государству быть единством политически многообразным и организационно гибким, а не абсолютным и примитивным полновластием, как при Советах» [8, с.58-60]. «В условиях демократического конституционализма, - полагает И.А. Кравец, - реализация принципа разделения властей не исключает, а предполагает определенное единство государственной власти» [9, с.210].

Принцип единства государственной власти предполагает, что наряду с органами законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти, в единую государственную власть входят другие органы, которые не могут быть причислены ни к одной из трех ветвей власти. Параллельно с Парламентом, Правительством, судами функционируют органы, осуществляющие контрольно-надзорные функции - Прокуратура, Центральная избирательная комиссия, Конституционный Совет, которые не входят ни в одну из ветвей, перечисленных в Конституции Республики. Мы придерживаемся идеи, высказанной академиком Г.С. Сапаргалиевым, о понимании ветви государственной власти в «широком смысле» [10, с.18]. В «широком смысле», Конституционный Совет, Прокуратура, Центральная избирательная комиссия, являются самостоятельными государственными органами, не входящими ни в одну из ветвей государственной власти, указанные в Конституции Республики и обладающие собственными конституционными полномочиями [10,с.18].

Анализ полномочий каждой из ветвей власти в Республике Казахстан показывает, что государственный орган, реализующий функцию ветви государственной власти, к которой он принадлежит, одновременно взаимодействует с органами, представляющими другие ветви власти, а также не входящими ни в одну из трех ветвей власти. Такое взаимодействие направлено, прежде всего, на ограничение друг друга с помощью системы сдержек и противовесов, представляющую собой единственно возможную модель организации власти в демократическом государстве.

Президент Республики Казахстан является символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина. Дистанцирование Президента от ветвей государственной власти не означает отсутствие у главы государства возможности влиять на их деятельность. Конституция наделяет его рычагами воздействия как на формирование, так и на деятельность ветвей власти. Президент осуществляет арбитражные функции, обеспечивает ответственность и согласованное функционирование всех ветвей власти. В связи с этим Президент Республики Казахстан занимает особое место в реализации системы сдержек и противовесов и наделен Конституцией всеми необходимыми полномочиями для осуществления названных функций.

Законодательная, исполнительная и судебная ветви власти в Республике Казахстан, в процессе осуществления своих полномочий, взаимодействуют между собой в рамках

конституционной системы сдержек и противовесов, которая направлена на то, чтобы предотвратить возвышение одной из ветвей государственной власти над другой.

Как один из принципов организации государственной власти в Казахстане, принцип разделения власти был утвержден Конституционным законом Республики Казахстан "О государственной независимости Республики Казахстан" от 16 декабря 1991 г., получил законодательное закрепление в первой постсоветской Конституции независимого Казахстана, принятой 28 января 1993 г., в заключительном оформленном виде демократический принцип закреплен в ст.3 ныне действующей Конституции РК 1995 г., которая гласит: «Государственная власть в Республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципом ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия между собой с использованием системы сдержек и противовесов» [5].

В Конституции РК 1995 г. последовательно проведен принцип разделения государственной власти на ветви, содержание которого требует запрещения осуществления функций законодательной и исполнительной власти одними и теми же лицами.

Единство государственной власти в унитарном государстве Казахстан означает наличие единой системы высших органов: Парламента Республики Казахстан, Верховного Суда Республики Казахстан, Правительства Республики Казахстан. Указанные органы, представляя различные ветви единой системы государственной власти в Республике Казахстан, все вместе, находясь в различных связях и отношениях, осуществляют функции унитарного государства. Единство власти, как показывает практика государственной деятельности, не исключает противоречий и возможных конфликтов ветвей власти на правовой основе, но состязательность на правовом поле не должна переходить в противоборство. Взаимодействие ветвей власти по всем вопросам государственной деятельности должно осуществляться согласованно. Противоречия ветвей власти, доводимые до стадии борьбы, как показывает опыт отдельных постсоциалистических государств и развивающихся стран, носят деструктивный характер.

Конституция Республики закрепляет принцип разделения власти, баланс во взаимодействии ветвей власти обеспечивается системой сдержек и противовесов, данная система распространяется и на законотворчество как форму государственной деятельности. В государстве выделяются три основных ветви государственной власти: законодательная, исполнительная и судебная. В процессе принятия законов активное участие принимают Президент Республики, Парламент, олицетворяющий законодательную власть, Правительство Республики Казахстан - высший орган исполнительной ветви власти. Президент Республики не принадлежит ни к одной ветви власти, но имеет отношение к ним ко всем. Обладая правом законодательной инициативы и рядом других полномочий в области законодательного процесса, Президент Республики оказывает значительное влияние на всех стадиях прохождения проекта закона в Парламенте. Конституционный Совет, в свою очередь, осуществляет конституционный контроль и надзор за соответствием принимаемых законов Конституции Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Дуйсенов Э.Э., Шпекбаев А.Ж. Государственная служба Республики Казахстан. Учебник. А.: «Асыл кітап, 2021-488с.
2. Джапаркулов Н.Б. Конституционные принципы разделения и взаимодействия ветвей власти в Республике Казахстан. Автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. - Алматы, 2000. -30 с.

-
3. Парламент Республики Казахстан: становление, роль в реформах, перспективы: в 3-х кн. Кн. 1: Становление парламентаризма в Казахстане /Авт.-сост. Е. Бабакумаров, Н. Галихин, Б. Темирболат.- Астана: Күлтегін, 2004. - 480 с.
  4. Доклад Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на третьей сессии Ассамблеи народов Казахстана (29 апреля 1996 года). <http://www.akorda.kz>.
  5. Конституция Республики Казахстан. 30 августа 1995 г. (С изменениями и дополнениями от 23 марта 2019 года). // <http://online.zakon.kz/> (интернет-ресурс)
  6. Конституция Республики Казахстан: Научно-правовой комментарий /Под ред. Г.С. Сапаргалиева.- Алматы: Жеті жарғы, 2004. - 584 с.
  7. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) /Пер. с венгр. – М.: Юристъ, 2001. – 292 с.
  8. Котов А.К. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизма власти. - Алматы: КазГЮА, 2000. - 288 с.
  9. Кравец И.А. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики). - Москва-Новосибирск, 2002. - 360 с.
  10. Сапаргалиев Г.С., Шиллер С.В. Некоторые проблемы теории и практики разделения государственной власти /Проблемы взаимодействия ветвей государственной власти в процессе их функционирования. Материалы научно-теоретической конференции. - Алматы, ТОО «Издательство «Норма-К», 2005.- С.16,18.

УДК 343.98

Б. Серікұлы

*Магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы*

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КРИМИНАЛИСТИКИ В ПРАКТИКЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Аннотация. В статье на основе анализа научной литературы, изложены некоторые особенности современных возможностей в криминалистике. На протяжении последних лет правоохранительные органы предпринимают ряд инновационных мероприятий, помогающих им в борьбе с преступностью. Они стандартизируют объем выполняемых на месте мероприятий, а также процедуры качества экспертных исследований, проводимых в криминалистических лабораториях, компетенции их сотрудников и судебно-экспертной оценки, интерпретации и заключения дела. Это настолько оправдано, что унифицированные законы нормализуют критерии правильности досудебных, процессуальных действий в рамках расследуемых уголовных дел на каждом их этапе.

Этому процессу способствуют инновационные технологии и аппаратные решения (техническое исследовательское оборудование), которые позволяют выполнять поставленные задачи на самом высоком уровне - уровне профессионализма, который создает новую эру криминалистики.

Ключевые слова: криминалистика, судебная экспертиза, досудебное расследование, инновационные технологии, предупреждение и пресечение уголовных правонарушений.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ КРИМИНАЛИСТИКАНЫҢ ЗАМАНАУИ МҮМКІНДІКТЕРІН ТАЛДАУ

Аңдатпа. Ғылыми әдебиеттерді талдауға негізделген мақалада криминалистикадағы заманауи мүмкіндіктердің кейбір ерекшеліктері сипатталған. Соңғы жылдары құқық қорғау органдары қылмысқа қарсы күресте оларға көмектесетін бірқатар инновациялық іс-шаралар қабылдауда.

Олар жергілікті жерде орындалатын іс-шаралардың көлемін, сондай-ақ сот-сараптамалық зертханаларда жүргізілетін сараптамалық зерттеулердің сапа рәсімдерін, олардың қызметкерлерінің құзыреттерін және сот-сараптамалық бағалауды, істі түсіндіру мен қорытындылауды стандарттайды. Мұның ақталғаны соншалық, бірыңғай заңдар олардың әр кезеңінде тергеу жүргізіліп жатқан қылмыстық істер шеңберінде сотқа дейінгі, іс жүргізу әрекеттерінің дұрыстығы критерийлерін қалыпқа келтіреді.

Бұл үдеріске қойылған міндеттерді ең жоғары деңгейде - криминалистиканың жаңа дәуірін құратын кәсіпқойлық деңгейінде орындауға мүмкіндік беретін Инновациялық технологиялар мен аппараттық шешімдер (техникалық зерттеу жабдықтары) ықпал етеді.

Кілт сөздер: криминалистика, сот сараптамасы, сотқа дейінгі тергеу, инновациялық технологиялар, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу.

ANALYSIS OF MODERN POSSIBILITIES OF CRIMINALISTICS IN THE PRACTICE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Abstract. In the article, based on the analysis of scientific literature, some features of modern capabilities in criminology are outlined. In recent years, law enforcement agencies have been taking a number of innovative measures to help them in the fight against crime.

They standardize the scope of on-site activities, as well as procedures for the quality of expert research conducted in forensic laboratories, the competence of their employees and forensic expert assessment, interpretation and conclusion of the case. This is so justified that unified laws normalize the criteria for the correctness of pre-trial, procedural actions within the framework of criminal cases under investigation at each stage.

This process is facilitated by innovative technologies and hardware solutions (technical research equipment) that allow you to perform tasks at the highest level - the level of professionalism that creates a new era of criminology.

Key words: criminalistics, forensic examination, pre-trial investigation, innovative technologies, prevention and suppression of criminal offenses.

Одной из основных задач, действующих в общей системе государственной безопасности, в обязанности которых входит охранять безопасность и общественный порядок – как и в случае с полицией, является инициирование и организация мероприятий, направленных на предупреждение и пресечение уголовных правонарушений. Это выражается в принятии ряда мер, обеспечивающих защиту жизни и здоровья граждан и имущества, предотвращающих и борющихся с уголовными правонарушениями, а также связанных с реакцией на возникновение особых (кризисных) ситуаций.

В этих действиях широко используются разработанные наукой криминалистикой и судебно-криминалистической экспертизой, научные методы и средства, позволяющие узнать правду о событиях, их обстоятельствах и о лицах, связанных с этими событиями, с целью использования этих знаний для достижения юридически определенных уголовным процессом целей.

Это позволяет специалистам, разрабатывать наряду с уже применяемыми на практике максимально эффективными дактилоскопическими исследованиями или ДНК, также средства и технические инструменты для правоохранительных органов и системы

правосудия, которые одинаково эффективно способствуют борьбе с преступностью, ведут к раскрытию уголовных правонарушений, выявлению преступника, сбору доказательств и использованию их в уголовном процессе.

Вышеуказанные задачи выполняются в рамках криминологии, уголовного права, уголовного процесса, криминалистической тактики и техники, а также судебно-криминалистических и судебно-медицинской экспертиз, биологии, генетики, химии, физики, математики, информатики, психологии, социологии, то есть цикла, включающего науку прогностического типа, предусматривающую развитие преступности, направления и симптомы этого развития, а также подготовку таких методов, средств и мероприятий, которые смогут эффективно бороться с уголовными правонарушениями в будущем.

Мероприятия, направленные на получение максимально широких знаний о происшествии, выполняют профессионально подготовленные специалисты, а значит, прокуроры, следователи, дознаватели, криминалисты, оперативные работники и эксперты.

Законодательно только эти субъекты имеют важное значение для осуществления процессуальной деятельности, и одним из наиболее важных элементов, реализуемых в рамках этой деятельности является профессиональное выполнение ряда действий, таких как: осмотр места происшествия, поскольку оно является носителем информации, способной помочь найти ответы на интересующие вопросы. Нет сомнений в том, что преступник не способен действовать бесследно, поэтому от квалификации следователя проводящего визуальный осмотр и привлеченного к нему специалиста, зависит познавательная эффективность выполненных действий.

Не меньшее значение для исхода уголовного дела имеют лабораторные исследования обнаруженных, закрепленных и изъятых с места происшествия следов и доказательств. Их результат определяет вину (или невиновность) преступника. Таким образом, для улучшения процесса выявления и закрепления вещественных доказательств, предпринимается ряд приемов, таких как: аккредитация лабораторий, сертификация дипломированных специалистов, стандартизация используемых методов, программы обеспечения качества, межлабораторные тесты, внешние аудиты и т.д.

Криминалистика - это наука о «тактических принципах и способах, а также технических методах и средствах обнаружения, защиты, изучения и использования всех источников информации, информации о лицах и событиях и их окрестностях»[1].

Место происшествия является самым богатым источником информации о преступниках и преступлении. Поэтому проводятся мероприятия в рамках процессуальных следственных действиях и судебных экспертиз и чаще всего в ситуациях, где осмотр места происшествия является неотъемлемой частью досудебного расследования, включающего процессуальные и судебно - криминалистические мероприятия сложного характера, которые состоят из чувственного познания, а следовательно, систематического, детального и целенаправленного наблюдения за проведением осмотра пространства (или помещения) и которые осуществляются специально обученными и технически оснащенными сотрудниками полиции и криминалистами с помощью научных технических средств и методов исследований. Объем этих действий поддерживается рядом инновационных технологий применяемых судебными экспертами (практиками и учеными), направленных на разработку более эффективных методов и способов исследования, позволяющих выявлять, изымать и исследовать вещественные доказательства в рамках судебно-криминалистических экспертиз, в том числе так называемые следы памяти.

Это важно, потому что наука не имеет полностью надежных методов исследования (например, в области идентификации человека). Таким образом, принимаются меры в области криминалистической тактики и техники, целостного хода действий на месте происшествия, а значит, действий, связанных с обеспечением его охраны и осмотром (наряду

с другими, так называемыми сопутствующими действиями, вытекающими из содержания статей УПК), а также обращения со следами и доказательствами, которые там обнаруживаются и изымаются (с целью их дальнейшего лабораторного исследования). Речь идет о методах, применяемых во время проведения судебных экспертиз, следов и доказательств, изъятых с места происшествия, которые включают визуальный осмотр не только «классического» места происшествия, а также особого характера (например, места возгорания, дорожно-транспортного происшествия и аварии на железнодорожном пути) и визуальный осмотр лица - включая тело живого человека (с особым вниманием к случаям сексуальных преступлений) [2]. Кроме того, правила требуют, чтобы каждый носитель следов судебно-медицинской и судебно-криминалистической экспертизы, обнаруженный при осмотре места происшествия, и любая вещь, найденная или выданная во время обыска места, помещения или лица, подвергались осмотру.

Учитывая тот факт, что на месте совершения преступления помимо следов, позволяющих установить участников события, существуют также такие, которые позволяют сделать вывод о ходе и обстоятельствах самого уголовного правонарушения, проводятся также исследования для определения возможных сценариев события, путем анализа следов крови и определения механизма их возникновения. Важным аспектом такого анализа является максимально точное знакомство с пространственным расположением следов. Традиционные методы фиксации изображения кровавых следов используют двумерную фотографию, в то время как реализация последних достижений в области визуализации и реконструкции 3D-объектов для записи внешнего вида места происшествия также позволяет использовать эту технику для фиксации изображения кровавых следов [3].

Для эксперта, занимающегося реконструкцией события на основе следов крови, крайне важно, чтобы обнаруженные на месте пятна были правильно задокументированы, поскольку правильная интерпретация механизма образования следов крови может предоставить правоохранительным органам (следователям, криминалистам и экспертам) чрезвычайно ценную информацию. Значение имеет все: количество пятен, их форма (внешний вид), размер и тип субстрата, на котором они были обнаружены, и расположение (распределение в пространстве и относительно друг друга). То, как появились следы крови на месте происшествия, может дать ответ на вопрос о том, как эта кровь попала туда, и подтвердить другие доказательства и подтвердить принятые ими версии событий. По размеру и форме следов крови можно определить, каким был способ нанесения ударов, определить положение жертвы и нападавшего во время и после нападения, а также количество нанесенных ударов и орудие убийства. По внешнему виду крови можно также определить последовательность событий, подтвердить или опровергнуть объяснения обвиняемого, показания потерпевшего или свидетеля. В целях повышения качества предпринимаемых действий на месте происшествия полиция постоянно оснащается оборудованием высочайшего класса, а также проводит исследовательские проекты, направленные на приобретение этого класса технического оборудования, благодаря которому можно будет выполнять визуальный осмотр в любое время и в любом месте и в максимально правильном порядке с соблюдением всех правил безопасности.

Таким образом, в течение ряда последних лет, в рамках научных исследований реализуются научно-исследовательские проекты в области криминалистической техники, и одним из важных проектов стали так называемые «цифровые следы» в компьютерах или других стационарных информационных устройствах, что способствует обеспечению высочайшего качества судебно-компьютерных экспертиз и значительно облегчает проведение расследования (в том числе международного характера).

Также, на вооружении в современной криминалистике была разработана технология мобильной лаборатории для выявления дактилоскопических следов парами эфира

цианоакриловой кислоты и новый в мире метод раскрытия и визуализации следов отпечатков пальцев, повышающих возможность их обнаружения и улучшающих их читаемость (с использованием явления замедленной люминесценции в диапазоне ультрафиолетовых лучей). Также был разработан и успешно применен робот с дистанционным управлением для выполнения задач, связанных с проверкой возможных опасностей и обеспечением максимально широкого спектра следов при возникновении опасностей (химического, биологического, радиоактивного загрязнения) или активных источников детонации в различных полевых и атмосферных условиях, которые могут возникнуть в случае стихийных бедствий или террористических актов (визуальная, химическая, радиологическая и биологическая разведка, а также для обнаружения и защиты криминалистических следов). В рамках судебно-криминалистических экспертиз вещественных доказательств и следов с мест происшествия, полиция применяет оборудование, используемое для документирования в трех измерениях, например, систему QuickMap 3D (а также другие системы лазерного сканирования 3D) [4]. Это оборудование используется для визуализации и реконструкции дорожно-транспортных происшествий, железнодорожных катастроф, убийств (на открытой местности и в помещении), где требуется выполнение эскиза и других процессуальных и криминалистических мероприятий, таких как криминалистическое моделирование. Благодаря этим системам можно быстро, эффективно и очень точно проводить измерения обозначенной площади, здания, помещения, как мест проведения визуального осмотра.

3D-сканеры позволяют считывать и архивировать любые пространственные данные - как в 2D, так и в 3D-измерениях. Большая часть данных с места происшествия доступна в любое время в виде трехмерного изображения, поэтому возможно виртуальное возвращение на место преступления [5].

Таким образом, как показывает практика, для надлежащей реализации целей уголовного процесса необходимо надлежащее закрепление следов и доказательств на месте происшествия и в ходе криминалистической экспертизы, то есть совокупность процессуальных и непроцессуальных, тактических и технических действий, осуществляемых в рамках уголовного процесса, целью которых является получение на месте происшествия максимального объема информации о происшествии и лицах, участвующих в нем, а также закрепление и обеспечение безопасности вещественных доказательств.

Список использованной литературы:

1. Яблоков, Н. П. Криминалистика: учебник и практикум для вузов / Н. П. Яблоков. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2022. — 239 с.
2. Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. Учебное пособие для специалитета и магистратуры. М: Проспект, 2019. 152 с.
3. Ищенко Е.П., Егоров Н.Н., Волохова О.В. Криминалистика XXI века. Стратегия и тактика развития. Коллективная монография / под ред. Ищенко Е.П. М: Проспект, 2018. 208 с.
4. Федотов Н.Н. Форензика - компьютерная криминалистика/ Николай Николаевич Федотов. - 2-е изд. - Москва: OneBook.ru, 2012. - 418 с.
5. Обласов А.А. Форензика. Методическое пособие для студентов. Электронная книга. Дата выхода: 08 июля 2020. <https://app-search.ru/znaniya-i-navyiki/kompyuternaya-literatura/knigi-o-kompyuterah/201036/>

А. М. Сулейменов

*Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ТЕҢДІК ПЕН ТЕҢСІЗДІГІ

Аңдатпа. Халықаралық құқықтың қалыптасуының негізі болды. Сөйтіп, ежелгі халықтар құқығы, демек соғыс жүргізу, патшалық құру, мүлікті бөлу, шекараны айқындау, ғимараттарды салу, сауда жасау және т.б маңызды мәселелерді реттейтін ережелердің жиынтығы ретінде жаңа құқық мемлекеттік құқыққа ене бастайды.

Халықаралық құқықтың құрылуының алғашқы кезеңінде мемлекеттердің ішкі құқығы және халықаралық құқық деп екі бөлік жүйеге бөлінбегендіктен мемлекеттің ішкі қатынастардың және ішінара мелекет аралық қатынастарды реттеген. XX ғасырдың ортасында «үш әлемнің» өмір сүруі белгіленген, яғни, социалистік реформалар жолындағы елдер, капиталистік қатынастағы елдер және әлемдік қоғамдастықтағы әлі толық өз орнын анықтамаған даму үстіндегі елдер. Осы уақытта халықаралық құқық институттары жетілді, сонымен қатар жер шарында бейбіт өмір сүруде адамдардың ұмтылысын көрсететін түрлі ұйымдардың бірігу процесі байқалды.

Кілт сөздер: халықаралық құқық, теңдік, теңсіздік, әлемдік өркениет, тарих.

РАВЕНСТВО И НЕРАВЕНСТВО В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Аннотация. Стал основой становления международного права. Таким образом, право древних народов, а значит, как совокупность правил, регулирующих вопросы ведения войны, царствования, раздела имущества, определения границ, строительства земель, торговли и т. д., начинает входить в государственное право.

В первые годы существования международного права внутреннее право государств и международное право регулировали внутренние отношения государства и частично межрегиональные отношения, поскольку две части не были разделены на системы. В середине XX века было установлено существование "трех миров", т. е. стран на пути социалистических реформ, стран капиталистических отношений и развивающихся стран, которые еще не полностью определили свое место в мировом сообществе. В это время созрели институты международного права, а также наблюдался процесс объединения различных организаций, отражающий умысел людей в мирной жизни на земном шаре.

Ключевые слова: международное право, равенство, неравенство, мировая цивилизация, история.

EQUALITY AND INEQUALITY IN INTERNATIONAL LAW

Abstract. It became the basis for the formation of international law. Thus, the law of ancient peoples, and therefore, as a set of rules governing the conduct of war, reign, division of property, determination of borders, land construction, trade, etc., begins to enter into state law.

In the early years of the existence of international law, the internal law of States and international law regulated the internal relations of the State and partly interregional relations, since the two parts were not divided into systems. In the middle of the twentieth century, the existence of "three worlds" was established, i.e. countries on the path of socialist reforms, countries of capitalist relations and developing countries that have not yet fully determined their place in the world

---

community. At that time, the institutions of international law matured, and there was also a process of unification of various organizations, reflecting the intent of people in peaceful life on the globe.

Key words: international law, equality, inequality, world civilization, history.

Халықаралық құқық әлемдік өркениеттің жетістігі болып табылады. Халықаралық құқық ру тайпалық қатынастар ыдырап, мемлекеттердің пайда болуымен қатар пайда бола бастады. Алайда оны бұдан бұрын мүлдем жоқ болды деуге болмайды. Себебі мемлекеттердің арасындағы қатынастарды реттеу керектігі сияқты қатынастар ру тайпалық кездерде болған. Ежелгі мемлекеттер келісімде қалыптасқан тайпа аралық ережелердің негізінде ең бірінші халықаралық құқық нормалар пайда бола бастайды. Мысалы, ру тайпа аралық құқықты айтсақ ол кезде тайпа арасында аңшылық жерлеріне, сондай-ақ тайпа адамын өлтіруге байланысты өз құқығы, яғни «тайпааралық» құқық болған. Бірақ бұл қатынастар көбіне ауызша түрде жүргізілген. Бірақ нақ осы қатынаста Халықаралық құқықтың қалыптасуының негізі болды. Сөйтіп, ежелгі халықтар құқығы, демек соғыс жүргізу, патшалық құру, мүлікті бөлу, шекараны айқындау, ғимараттарды салу, сауда жасау және т.б маңызды мәселелерді реттейтін ережелердің жиынтығы ретінде жаңа құқық мемлекеттік құқыққа ене бастайды. Месапотамия қалаларының басшылары Лагаш пен Умма арасында қабылданаған б.з.д 3100 жылғы келісімшарт бүгінгі күнге дейін белгілі халықаралық құқықтық актілер арасын да ең ежелгі болып саналады. Ол шекараның беріктігін және бір-біріне сұқпаушылықты білдірді. Келісімшарт бойынша барлық даулар бейбіт жолмен, Арбитраж негізінде шешілуі тиіс. Ежелгі келісімшарттардың арасында, сонымен қатар, хетт царі Хаттушили III пен Египет фараоны Рамзес II арасындағы келісімшартты жатқызуға болады. Бұл келісім шартта екі халықтың достығы, біріне бірінің қарсыластарға қарсы соғыстарға көмегі, қашақан құлдары бірін бірі ұстап беруі туралы айтылған. Ежелгі замандағы халықаралық құқықтың отаны болып Таяу Шығыс, Тигр, Евфрат, Ніл өзендерінің бойлары табылады. Осы жерлерде б.з.б 4000 жылы ежелгі мемлекеттер пайда болды. Сол мемлекеттердің арасындағы қатынастардың салдарынан халықаралық құқықтық нормалары дүниеге келген. Себебі, Халықаралық құқықтың құрылуының алғашқы кезеңінде мемлекеттердің ішкі құқығы және халықаралық құқық деп екі бөлік жүйеге бөлінбегендіктен мемлекеттің ішкі қатынастардың және ішінара мемлекет аралық қатынастарды реттеген. Қоғам тарихында ең маңызды күндер халықаралық құқық тарихында да белгіленген. Б.з.д. 4мың – б.з 476ж. аралығы-халықаралық құқықтық алғашқы нормалары пайда болған ежелгі құлдық мемлекеттің білімі мен тайпа аралық қатынастарының ыдыраған уақыты. Б.з. 476ж. феодалдық қарым қатынасы қарқынды дамыған Батыс Рим империясының құлдырау жылы болып табылады. [1.14]

XVII ғасырдың мағызды оқиғасы Англиядағы буржуазиялық революция болды (1642-1648жж.). Ол буржуазиялық қатынас орнатуда еркіндік берді. 1648 жылы халықаралық құқық тарихында Отыз жылдық соғыстан кейінгі Вестфаль әлеміне қол қоюы (1618-1648жж.) және халықаралық құқық тарихының жаңа дәуірі басталуы (1648-1919жж.) орын алды. XVIII ғ. АҚШ тәуелсіздік декларациясы (1776), өзін-өзі билеудегі ұлттар мен халықтардың құқықтары негізінде адам және азамат декларациясы (Франция, 1789 ж.) қабылданды.

XX ғасырдың ортасында «үш әлемнің» өмір сүруі белгіленген, яғни, социалистік реформалар жолындағы елдер, капиталистік қатынастағы елдер және әлемдік қоғамдастықтағы әлі толық өз орнын анықтамаған даму үстіндегі елдер. Осы уақытта халықаралық құқық институттары жетілді, сонымен қатар жер шарында бейбіт өмір сүруде адамдардың ұмтылысын көрсететін түрлі ұйымдардың бірігу процесі байқалды.

Хқ нормалараның негізігі белгілері

Салт-дәстүрлер мен келісім шарттардабектілген ,мемлекетке дейінгі тайпа аралық “құқықтан” келген ережелер

---

2 Діни көзғарас

3 Аймақтық көзғарас

4 Хқ басты қайнар көзі-әдет ғұрып нормалары

Шетелдіктер құқығы

- Кейінірек шетелдіктердің құқықтары және сауда туралы келісімшарттары пайда бола бастаған. Шетелдіктердің құқықсыздығы сауда қатынастардың дамуына үлкен кедергі болатын.
- Грекияда «проксен» (покровитель) институты пайда бола бастады. Ол қалыптасу басында жеке мінездемеге ие болды, кейін мемлекеттік белгілерге ие бола бастады. **Проксен** – өз полисіндегі шетелдіктердің құқықтарын қорғаушы.
- Римде *претор peregrинус* қызметі пайда болды. Ол Римдегі шетелдіктердің орнына байланысты нормалар мен қағидаларды анықтайтын тұлға болған.

1919 ж – Версаль шарты

1928 ж – Париж бейбітшілік келісімі

1878 ж – Берлин конфесі

Қазіргі кездегі халықаралық құқық – Екінші Дүниежүзілік соғыс біткен соң және БҰҰ(біріккен Ұлттар Ұйымы) Жарғысын қабылдағаннан кейін қалыптасқан, дамыған халықаралық құқық нормаларының жүйесі мен жиынтығы

БҰҰ Жарғысы

Қазіргі халықаралық құқықтың негізі БҰҰ-ның Жарғысымен қаланған. Жарғы халықаралық құқықтың жалпы қағидалары мен мақсаттарын анықтады.

Жарғыға сәйкес, БҰҰ өз қызметінде келесі 4 мақсатты көздейді

- Бүкіл әлемде бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау;
- Ұлттар арасындағы достық қатынастарды дамыту;
- Халықаралы мәселелерді шешіде халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру мен адам құқығын құрметтеуді қолдау;
- Осы мақсаттарға қол жеткізуде ұлттардың бірлесіп әрекет ететін орталығы болу
- БҰҰ өзінің көп қырлы функцияларын қосқанда әлемдік қауыдастық қызметінің барлық дерліктей салаларын қамтиды. Оның өзектілігі, әсіресе өсіп келе жатқан ғаламдық тәелділік пен мемлекеттердің халықаралық бейбітшілік пен қаіпсіздікті қамтамасыз етуде күш-жігерін біріктіруді талап етумен ерекшеленетін қазіргі заманның қақтығыстарын шеудегі рөлі өте зор.
- Қазіргі кезеңдегі халықаралық құқықтың жаңалығы – Адам құқықтарын құрметтеу сияқты жаңа тараудың пайда болуы.
- Бірқатар халықаралық құжаттар қабылданы (Жалпыға бірдей адам құқығы декларациясы (1948), Азаматтық және саяси құқықтар туралы декларация(1966) және т.б) Адам құқықтарын реттеу туралы сұрақтар тек ұлттық құқықтың айрықша құзіретіне жатуын тоқтатты. ХХ ғасырдың екінші жартысындағы ғылыми-техникалық революция.
- Адам баласы ғаламшардың бұрын зерттелмеген жерлеріне енді Халықаралық құқық ек үкіл Жер аумағына ғана емес, сонымен қатар Жер шегінен тыс аймақтағы сұрақтарды талқылады.
- Мемлекеттер бұрын қолданбаған аймақтардағы қызметтерін реттейтін келісімдерге отырды. (Мемлекеттердің айдағы және басқа аспан денелеріндегі қызметі туралы (1979 жыл), 1985 жылғы озон қабатын қорғау туралы Вена конвенциясы және т.б)
- Бұрынғы халықаралық құқықтан бөлек жаңа халықаралық құқық нормаларының жүйесі қалыптасты.
- Жаңа әрі өте маңызды қағидалар пайда болды: шекаралардың мызғымастығы, даулардың бейбіт жолмен шешілуі, адам құқықтарын қорғау, мемлекеттердің халықаралық қылмыстар мен агрессияға қарсы міндеттері, тұлғалардың халықаралық қылмыстық жауапкершілігі.
- Сонымен қатар, «Үшінші дүние(елдері халықаралық құқықтың дамуына өз үлестерін қосы.

-
- Антагонизм, айдандасу, дүниежүзілік соғыс қаупіне таяну заманы артта қалып, жаңа құқықтық жағдай дүниежүзінде орын алды.
  - Дүниежүзіндегі жаңа, саяси-экономикалық құқықтың жағдай халықаралық құқықтың өзгеруіне қажеттілік туғызады.
  - Халықаралық құқық болашақта қандай болмақ?

Халықаралық құқық

Халықаралық құқық – халықаралық қатынаста мемлекет пен басқа қатысушылар (субъектілер) арасындағы қатынасты реттейтін заңдық принциптер мен нормалардың жиынтығы.

Халықаралық жұртшылық құқықтың негізгі принциптері:

1. Күш пен қауіп-қатерді күшпен қолданбау
2. Халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу
3. Басқа мемлекеттердің ішкі ісіне араласпау
4. Құқық теңдігі мен халықтардың өз жолын анықтауына араласпау
5. Мемлекеттердің ынтымақтастығы мен егемендігінің теңдігі
6. Міндеттемелерді ерікті түрде орындау

Халықаралық жеке құқық

Халықаралық жеке құқық дербес құқық саласы ретінде, заң ғылымының саласы ретінде және дербес оқу пәні ретінде тек ХІХ ғ. жартысында қалыптасты. Ал Қазақстан Республикасында халықаралық жеке құқыққа деген қызығушылық тек қоғамымызда саяси және экономикалық өзгерістер енгізіле бастағаннан бастап пайда болды.

Халықаралық жеке құқық ұлттық құқық болып табылады, бірақ ол халықаралық жария құқығы мен шетел құқығымен тығыз байланыста жүріп отырады. Халықаралық құқық пен жария құқығының мақсаты бір - әр түрлі саладағы халықаралық қызметтестікті күшейту. Бірақ, халықаралық жария құқықта басты орынды мемлекеттердің саяси қарым-қатынастары басымдыққа ие. [2.54.]

Халықаралық жария құқық

Халықаралық жария құқық – негізінен мемлекетаралық қатынастарды реттейді.

Халықаралық жария құқықтың қызмет етуі үшін мынадай мәселелер өзекті болып табылады:

- Халықаралық құқық сонымен бірге сыртқы саясат пен дипломатияның дамуы үшін негіз бола алады.
- Халықаралық құқық сыртқы саясат пен дипломатиялық қатынастарға қатысушы органдардың қызметін реттейді.

Халықаралық жария құқық өзінің жүйесінде дипломатиялық және елшілік құқық салаларын зерттейді.

Дипломатиялық құқық – бұл дипломатиялық қызметті жүзеге асыру үшін мемлекеттер арасындағы, мемлекеттер мен халықаралық құқықтың басқа да субъектілері арасындағы қатынастарды реттейтін халықаралық құқықтың саласы. [3.46.]

Қайнар көздері:

1. 1961 ж. дипломатиялық қатынастар туралы Вена Конвенциясы (ҚР 1993ж. қосылуы);
2. 1963ж. консулдық қатынастар туралы Вена Конвенциясы;
3. 1975ж. универсалды сипаттағы халықаралық ұйымдармен қатынастарда мемлекеттердің өкілдіктері туралы Вена Конвенциясы
4. 1975ж. халықаралық қорғауды пайдаланатын тұлғаларға, соның ішінде дипломатиялық агенттерге қарсы қылмыстарды жою және жазалау туралы Конвенция
5. Халықаралық құқықтың қайнар көздері
Халықаралық жеке құқықта қайнар көздің 5 түрі бар:

-
- 1) халықаралық келісімдер;
  - 2) ішкі заңнама;
  - 3) сот және арбитраждық тәжірибе;
  - 4) әдет – ғұрып;
  - 5) ілімдер;

Халықаралық құқықтың қайнар көздері – бұл халықаралық-құқықтық нормаларды көрсететін формалар.

Оның 4 түрі бар:

- 1) Халықаралық келісімшарт;
- 2) Халықаралық – құқықтық әдет-ғұрыптар;
- 3) Халықаралық конференциялар мен мәжілістердің Қорытынды Актілері;
- 4) Халықаралық ұйымдардың резолюциялары;

Халықаралық ұйымдар

Халықаралық үкіметаралы ұйымдарда егемендік болмайды, өз территориясы, тұрғыны мемлекеттәң өзгеде атрибуттары болмайды. Олар халықаралық құқыққа сәйкес келісімшарт негізінде егеменді субъектілерінен құрылады.

Халықаралық ұйымдардың негізгі қатынастары:

1. Халықаралық нормаларды құруға қатысу құқық;
2. Нақты биліктік өкілеттіктерді ұйым органдарының пайдалану құқығы; соның ішінде орындалуы міндетті шешім қабылдауға құқық;

Халықаралық ұйымның белгілеріне мыналар жатады:

- халықаралық Жарғылық шарттың болуы;
- белгілі бір мақсаттардың болуы;
- сәйкесінше ұйымдық құрылымы: тұрақты органдар жүйесі және штаб-пәтері болуы;
- мүше мемлекеттер құқығы мен міндеттерінен ажыратылатын өзіндік құқықтары мен міндеттерінің болуы;
- халықаралық құқық нормалары мен қағидаларына сәйкес құрылуы;
- үш және одан да көп мемлекеттер мүшелігі жатады;

Халықаралық құқық мемлекеттің көпшілік таныған нормалары мен қағидаларын сақтауын міндеттей келе, олардың сыртқы саясаты мен дипломатиясын шектеп отырады. [4.87.]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Халықаралық құқықтың шығу тарихы. Құбашева А. Утепбергенова А. МП-51К.
2. Халықаралық құқық. Дәрістер курсы. /Г.Б.Хан және т.б. – Алматы: ҚазГЗУ, 2003. -470
3. Кулжабаева Ж.О. Международное публичное право.-Алматы. 2002 год.
4. Сарсенбаев М.А. Международное публичное право.-Алматы: Жеті Жарғы, 1996 год.

УДК 342

Ә. Н. Тәжібай

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: mihalibek.t@mail.ru*

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада конституциялық бақылау институтының теориялық аспектілері конституционализм дәстүрлері тұрғысынан қарастырылады. Теориялық дереккөздер мен

эмпирикалық материалдар негізінде мемлекеттік-құқықтық институттың пайда болуы мен даму мәселелері зерттелді: қазіргі кезеңдегі әлем елдеріндегі конституциялық бақылау модельдерінің түрлерін ұйымдастыру және жұмыс істеу көздері. Конституциялық бақылаудың мағынасын жан-жақты түсіндіру талдауға және теориялық негіздеуге ұшырады. Теориялық көздер мен эмпирикалық материалдар негізінде конституциялық бақылаудың мемлекеттік-құқықтық институтының пайда болуы мен даму мәселелері зерттелді.

Мақалада отандық конституционализм үшін Қазақстан Республикасының конституциялық бақылау жүйесін құрудың нақты мәні негізделеді.

Кілт сөздер: бақылау, конституциялық бақылау, тарих, ретроспектива, Конституциялық сот, Конституциялық Кеңес, түсіндіру

ИНСТИТУТ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты института конституционного контроля в контексте традиций конституционализма. На основе теоретических источников и эмпирического материала исследованы проблемы возникновения и развития государственно-правового института: источники организации и функционирования существующих в современный период разновидностей моделей конституционного контроля в странах мира. Подвергнута анализу и теоретическому обоснованию многогранная трактовка значения конституционного контроля. На основе теоретических источников и эмпирического материала исследованы проблемы возникновения и развития государственно-правового института конституционного контроля.

В статье обосновано реальное значение создания для отечественного конституционализма на практике системы конституционного контроля Республики Казахстан.

Ключевые слова: контроль, конституционный контроль, история, ретроспектива, конституционный суд, конституционный совет, толкование

INSTITUTE OF CONSTITUTIONAL CONTROL: THEORETICAL ASPECTS

Abstract. The article examines the theoretical aspects of the institution of constitutional control in the context of the traditions of constitutionalism. On the basis of theoretical sources and empirical material, the problems of the emergence and development of the state legal institution are investigated: the sources of the organization and functioning of the varieties of models of constitutional control existing in the modern period in the countries of the world. The multifaceted interpretation of the meaning of constitutional control is analyzed and theoretically substantiated. On the basis of theoretical sources and empirical material, the problems of the emergence and development of the state-legal institute of constitutional control are investigated.

The article substantiates the real importance of creating a system of constitutional control of the Republic of Kazakhstan for domestic constitutionalism in practice.

Key words: control, constitutional control, history, retrospective, constitutional court, constitutional council, interpretation

Кіріспе

Қадағалау – мемлекеттік органдарының заңдылықты қамтамасыз ету және жоғары тұрған орталық атқарушы органдар шығарған актілерді орындау жөніндегі қызмет нысанасының бірі. Қадағалау – соттың қызметін қадағалау. Қылмыстық және азаматтық істерді қарау кезінде заңдарды қолдану жөнінде түсініктемелер беру, сот үкімдерінің,

---

шешімдерінің, ұйғарымдары мен қаулыларының заңдылығы мен негізділігін тексеру бойынша жоғары тұрған соттардың іс жүргізушілік қызметі арқылы жүзеге асырылады. Дәлірек айтқанда, қадағалау – соттардың заңдық күшіне енген шешімдеріне (үкімдеріне), қадағалау тәртібімен уәкілетті лауазымды адам алып келген, қарсылық бойынша кассациялық инстанцияның іс қарауы, және де ұйғарым шығаруы.

Қадағалау үш жолмен: заңдық күшіне енбеген шешімдерге (үкімдерге) кассациялық шағым мен қарсылық бойынша; соттардың заңдық күшіне енген шешімдеріне (үкімдеріне) қадағалау тәртібімен әкелінген қарсылықтар бойынша; іс жөніндегі мән-жайлардың қайтадан ашылуына байланысты прокурорлардың қорытындылары бойынша іс қарау арқылы жүзеге асырылады.

Заңдылықтың сақталуын бақылайтын мемлекеттік құрылымдар, олардың қолданатын ұйымдастырушылық және құқықтық нысандары мен әдістері, тәжірибелік амалдары, операциялары кеңейтіліп түсінгенде заңдылықты қамтамасыз ететін тәсілдер деп анықталады» [1]. Заңдылықты қамтамасыз ету тәсілдеріне жататын бақылау, қадағалау, және азаматтардың өтініштерін қарау. Жалпы алғанда, бақылау дегеніміз - объектіге берілген параметрлерден ауытқып кетпес үшін жүргізілетін қарау және тексеру процесі. Атқару органдарының қызметін бақылаудың мәні - өкілетті органдардың (заң шығару, атқарушы, сот билігі органдары) және қоғамдық ұйымдар ұйымдастырушылық-құқықтық әдістерді, құралдарды пайдалана отырып, бақылау астындағы органдардың қызметінде заңдылық сақталды ма, сақталмаса, оның салдарын жою, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қалпына келтіру, кінәлі тұлғаларды жауаптылыққа тартуы болып табылады»[2].

Материалдар және әдістер

Мақалада жүйелік-құрылымдық әдіс, формальды-құқықтық әдіс, салыстырмалы құқықтық әдіс, құқықтық модельдеу әдісі қолданылады.

Нәтижелер және талқылау

Түсіндірме сөздігінде бақылау мен қадағалаудың тұрмыстағы түсінігі біркелкі, олар – қарап отыру, ережелердің орындалуын тексеріп отыру, - деп белгіленген [3]. Қарастырып отырған түсініктердің көлемін алып қарайтын болсақ: бақылау шеңберінде қарап отыр, тексеру шаралары кеңірек қарастырылады. Яғни, тексеру тек іс-әрекеттің, қызметтің заң талаптарына сәйкестігі емес, сонымен қатар оның тиімділігі, мақсаттылығы тексеріледі. Ал қадағалау шеңбері тек қана заңға сәйкестікті тексереді. Философиялық сөздікте «бақылау» - ғылыми зерттеушілер үшін алғашқы дерек беретін, сыртқы дүниені мақсатты да жүйелі түрде қабылдау. Бақылау қарапайым және күрделі, тікелей және жанама тәжірибелермен үйлесімді келеді. Бақылау процесінің тәжірибеден айырмашылығы – онда субъектінің объектіге басым әсері жоқ, дегенмен кейбірде (психологиялық, социологиялық және т.б. бақылаулар) ондай әсердің әлсіздігі кемшілік емес, артықшылық болып саналады[4]. Бақылау құралдары мен аспаптарды қолдануға жол ашады, сол арқылы адамдардың сезім органдарының табиғи шектеушілігінің орнын толтырады. Кейбір жағдайларда құралдары бақыланатын объектіге «ауытқушылық» әсерін ескерудің қосымша қажеттігі пайда болады[5].

Атқарушы билік органдарының қызметінде заңдылық пен тәртіпті сақтау мен нығайту жөнінде міндет жүктелген мемлекеттік органдардың ерекше жүйесі бар. Олардың қолданатын әр түрлі құқықтық және ұйымдастыру қызметінің нысандары мен әдістері, практикалық іскерліктері, іс тындырулары заңдылықты қамтамасыз етудің тәсілдері деп аталады. Бұлар – бақылау және қадағалау. Бақылау – бұл белгіленген бағыттан ауытқуды жою мақсатында объектінің жұмыс істеу процесіне байқау және бақылау жасаудың жүйесі. Бақылау заңдылықты қамтамасыз етудің тәсілі ретінде кейбір белгілермен сипатталады.

Бақылау қызметінің нысандары өте көп түрлі: есеп берулерді, ақпараттар мен хабарламаларды, тексерудің, сараптаманың нәтижелерін талдау және талқылау,

---

бақылауындағының іс-әрекеттерін бақылап отыру (мысалы, мемлекеттік тіркеу, лицензиялау, сертификаттау мәселелері бойынша), жергілікті жерге барып тексеру, лауазымға орналасатын кандидаттардың іскерлік және жеке қадір-қасиетін зерделеу, бақылау органдарының қызметін үйлестіру, шағымдарды қарау, тағы басқалар.

Тексерілетін мәселелер бойынша нормативтік құқықтық актілердің орындалуы туралы нақты деректерді анықтау мен ақпараттар жинауға арналған тексерудің маңызы ерекше.

Бақылаудың негізгі мақсаттары – атқарушы билік органдары мен олардың лауазымды адамдардың қызметінің өз міндеттеріне сәйкестігін, оларды орындаудың уақытылы және толымды болуын, заңдар талаптарының сақталуын, қаражаттардың пайдалы және үнемді жұмсалыуын қамтамасыз ету, мемлекеттік құрылымның тұрақтылығын қолдау, мемлекеттік реттеудің тиімділігін арттыру.

Оның негізгі принциптері: заңдылық, объективтілік, тәуелсіздік, жариялылық, үнемділік, заңмен қорғалатын мемлекеттік, коммерциялық және өзге де құпияларды сақтау. Бақылаудың мақсаттарына қол жеткізу және оның қағидаларын сақтау биліктің барлық тармақтарынан жоғары тұратын әлдебір біртұтас және бәрін қамти алатын бақылау органын құруды көздемейді, өйткені бұл билікті бөлу қағидасына қайшы келген болар еді. Сондықтан атқарушы билік органдарының қызметіне бақылау өкілеттіктері заңнамалармен мемлекеттік бақылаудың әрбір түрі бойынша бөлек тағайындалған. Қадағалау атқарушы билік органдарының қызметінде заңдылықты қамтамасыз ету тәсілі ретінде бақылаудан айырылады. Қадағалау арнаулы мемлекеттік органдардың өздеріне бағынысты емес органдардың немесе тұлғалардың қызметіне заңдылықтың бұзылуын табу мақсатында үнемі, жүйелі түрде жүргізетін бақылауы болып табылады. Бұл орайда қадағалаудағы объектінің қызметіне пайдалылық жағынан емес, тек заңдылық тұрғыдан баға беріледі. Сондықтан қадағалау кезінде, оның бақылаудан айырмашылығы, қадағалауындағы атқарушы органның (лауазымды адамның) ағымдағы әкімшілік-шаруашылық қызметіне араласуға рұқсат етілмейді. Қадағалаудың үш түрі айырылады: әкімшілік, сот және прокурорлық.

Көптеген онжылдықтар бойы Конституциялық бақылау институтына ғылыми қызығушылық әлі де жоғары болып келеді, ал қазіргі ғалымдардың осы облыстағы зерттеулері өзінің тереңділігімен, көп аспектілігімен ерекшелінеді. Конституциялық бақылау институтының айналысындағы пікір-талас жемісті болып келеді, себебі, ол өте динамикалық құқықтық құбылыс және қазіргі құқықтық мемлекетте қалыптасқан өзгерістерге төтеп тұру қабілеттігі бар.

Конституциялық бақылау туралы көптеген маңызды анықтамалар бар. Соның ішінде мазмұнына қарай - кез келген арнайы конституциялық бақылаудың негізгі идеясы - конституцияның үстемдігі, биліктің бөлінуі және адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтары. Құрылысына қарай бұл бақылаудың заңи негізі болып –негізгі және жәй заңдардың бірізділігі, атқарушы биліктің нормативтік актілерінің заңға сәйкестігі болып табылады, қорытылай келгенде заңдардың және басқа да нормативтік құқықтық актілердің конституцияға сәйкестігін қамтамасыз ету.

Конституциялық бақылау институты әлемдегі алғашқы Конституциядан ерте пайда болды. Бұл туралы 1803 жылы АҚШ-тың Жоғары Сотында өткен бірінші конституциялық жағдай - Мэрберидің Мэдисонға қарсы ісі (XVII ғасырдың ағылшын құқықтық жүйесі, Ұлыбританияның Құпия Кеңесі колонияның нормативтік актілерінің метрополи заңдарына сәйкестігін қадағалайды), сонымен бірге американдық штаттардағы оқиғалар (1793 жылғы АҚШ-тың Жоғары Соты Дж.Джемнің конституциялық билік туралы баяндамалары) дәлел бола алады.

Ішкі заңдардың, халықаралық келісімдердің конституциялық актілерінің нормалары мен қағидаларына сай екенін тексеретін мемлекеттік органдардың қызметі (мемлекет басшысы, парламент, конституциялық сот пен жалпы сот, конституциялық бақылаудың арнайы

органдары, т.б.), мемлекеттік органдардың араларындағы мәселені шешуге бағытталған барлық құқық субъектілердің әрекеттері, референдум мен сайлаудың нәтижелері, конституциялық нормалар мен жағдайларға түсініктеме беру, саяси партиялардың қызметтеріне конституциялық баға беру, және т.б. конституциялық бақылау болып табылады.

Конституциялық бақылау жалпы ортақ заңи соттармен жүзеге асырылады. Алғашқы конституциялық істің отанына байланысты конституциялық бақылаудың жүйесі американдық деп аталынады. Конституциялық бақылаудың американдық жүйесіне тән белгілері: мемлекеттік органдардың үнемі жүзеге асыратын әлеуметтік, мемлекеттік өкілеттіліктер; юрисдикциялық тәсілдерге басым болған бақылау және құқық қорғау қызметі; арнайы бақылау нысаны ішіндегі жоғарғы мемлекеттік кәсіби бақылау болып табылады; тек қана басқару салада ғана емес сонымен бірге заң шығарушы биліктің жүйесіндегі норма шығару салада да кең таралған; жоғарғы заңи күші бар акт – мемлекеттің конституциясының қорғаушы механизмі болып табылады; референдум мен парламенттен кейінгі ең жоғарғы конституциялық бақылаудың нысаны болып табылады.

1920 жылғы австриялық ғалымдардың Г.Кельзен мен К.Эйзенман ұсынған конституциялық бақылаудың еуропалық, австриялық немесе «кельзеновтық» үлгісі. Бұл үлгінің мәні – конституциялық бақылаудың арнайы органдармен іске асырылуы. Конституциялық бақылаудың жаңа еуропалық жүйесінің негізгі екі түрі бар: 1) австриялық континенттік моделі, ол бойынша конституциялық бақылауды мемлекеттің жоғарғы сот билігіндегі арнайы конституциялық соттар жүзеге асырушы механизм болып табылады; 2) француздық континенттік моделі, конституциялық бақылауды жүзеге асырушы субъект ретінде арнайы квазисоттық орган (Конституциялық Кеңес) құрылады.

Қазақстан Республикасында 1993 жылы Конституциялық Соттардың мәртебесін реттеуші австриялық моделі, ал 1995 жылы Конституциялық Кеңестің мәртебесін реттеуші француздық моделі қолданылды. 2023 жылы Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі Француз моделінен австриялық модельге қайта құрылды. 1 қаңтардан бастап Қазақстанда конституциялық бақылауды Конституциялық сот жүзеге асырады. Мәртебенің заңдық бекітпелері конституциялық бақылау органының құқықтық мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді. Құқықпен белгіленген мүмкіндіктерді пайдаланудың тиімділік деңгейі, көптеген факторларға қатысты, олардың бастысы болып құқықтық мемлекеттің қағидаларын сақтауы және сонымен қатар, конституциялық бақылау органының құрамының құзыреттілігі болып есептеледі.

«Конституциялық қадағалау – демократияның маңызды принциптерінің бірі ретінде, қалыптасқан жағдайдан жазылған конституцияның нормалары жоғарғы заңдық (әділеттік) күші болғандықтан шығады»[6]. Кері жағдайда бұл құқықтық норма жарамсыз болып танылады. Бұл міндет конституциялық бақылау институтына жүктелген, ол бекітілген форма бойынша заңдардың және басқа нормативтік актілердің олардың конституцияға сәйкестігін тексеруді жүргізеді. Сонымен, конституциялық бақылау қызметі, конституциялық заңдылықты қолдау және қамтамасыз етуде. Жазба Конституция елдегі басқа барлық нормативтік құқықтық актілерге қарағанда жоғары күшіне ие болады. Сондықтан да жарияланатын кез келген нормативтік құқықтық актілер конституцияға сәйкес келетін түрде ғана жүзеге аса алады. Конституциялық бақылау материалдары, кейбір заңдардың тиісті түрде тұжырымдамалық дайындықсыз қабылданатынын, бір-біріне қайшы келіп жататынын, ал оларға негізсіз жиі енгізілетін түзетулер қолданыстағы заңнама мен құқық қолдану практикасының тұрақсыздығын туындататынын айғақтайды.

Конституциялық бақылау жүргізетін орган, барлық заңды түгелімен немесе оның ережелерін конституцияға қайшы деп тануы мүмкін. Жалпы ереже бойынша конституциялық бақылау органының шешімі соңғы болып табылады және өзі ғана қайта

қарауы мүмкін. Заңды немесе басқа актіні толығымен немесе жартылай конституцияға қайшы деп санаудың құқықтық нәтижесі, сәйкес заң немесе нормативтік акт толығымен немесе жартылай заңдық күшін жояды және соттармен қолданудан қалады. Бұл тек кезекті конституциялық бақылауға қатысты. Конституциялық бақылау жазылған конституциямен тікелей қарастырылмаған елдерде, заңды конституцияға қайшы таныса, оны формальды алып тастауға апармайды. Оны тек парламент істей алады. Қайшылығы бар заң формальды түрде қолданыстағы заңдылықтардың қатарында саналады, бірақ соттармен қолданылмайды. Конституциялық бақылау негізгі заң деп көрсетілген елдерде (Индия, Канада, Колумбия) заң конституцияға қайшы деп танылса, бұл оның заңды түрде қолданыстан алынғанын білдіреді. Кезекті Конституциялық бақылауды қолданатын елдерде, конституцияға қайшы деп танылған заң қай кезеңнен бастап қолданыстан шығады деген сұрақ өте маңызды. Аталған проблеманың маңызы мынада, парламенттің заңды қабылдағаны және оның конституцияға сәйкес еместігі анықталғанша (танылғанша), біраз уақыт өтуі мүмкін, ол уақыт ішінде қайшы деп танылған заң негізінде көптеген құқықтық қатынастар орын алады.

Бұл жағдайда екі принцип қолданылады: а) заң өз күшіне ену кезеңінен бастап, қолдануға жарамсыз деп танылады; б) заң оның конституцияға сәйкес емес танылған кезеңнен бастап, жарамсыз деп саналады. Екінші принцип, жиірек қолданылады, себебі ол азаматтық айналымда және басқа құқықтық қатынастарда (белгісіздік) анықталмағандық туғызбайды.

Заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуда Конституцияның құқықтық қорлануына зор мән беріледі. Конституцияның қоғамда алатын орны айрықша. Ол оның басты құқықтық, саяси құжаты. Барлық мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктердің, лауазымды адамдардың, азаматтардың қызтетуі, барлық құқықтық актілер Негізгі заңға сәйкес келуі тиіс. Бұл қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық жүйесін тұрақтандырудың аса маңызды шартының бірі болып табылады. Конституцияны қорғаудың айрықша мәнділігін, тиісті органдардың осы салада тиімді жұмыс істеуін осыдан-ақ байқауға болады.

Қорытынды

Конституциялық бақылаудың қажеттілігі негізінде бірнеше себеп жатыр. Біріншіден, конституциялық нормалар әдетте құрылтайшылық немесе бастапқы сипатқа ие болып келеді. Қазақстан Республикасы Конституциясының преамбуласында Конституцияны Қазақстан халқы қабылдайтындығы атап көрсетілген: «Қазақстан Республикасының халқы республикалық референдумда жалпы халықтық дауыс беру жолымен осы Конституцияны қабылдайды»[7]. Конституциямен көзделген барлық басқа актілер құрылтайшылық билік болып табылатын Конституцияның актілеріне қайшы келмеуге тиіс. Өйткені, Конституциямен белгіленген төмен тұрған және құрылтайшылық билік өкілеттігіне ие, соған сай олар шығаратын актілер де Конституцияда белгіленген олардың құзыретіне сәйкес болуы керек. Конституциялық бақылаудың рөлі қазіргі жағдайда тіпті арта түскен. Өйткені, Парламент Конституцияда бірден-бір заң шығарушы орган болып табылмады. Басқа да заң шығарушы органдардың болуы құқық шығарушылыққа ие билік органдары жүйесінің иерархиясын, соған орай құқықтық актілердің өзінің иерархиясын алдыға тартады. Бұл жағдайда олардың қарама-қайшылығы және конституцияға сәйкессіздігі тәуекеліартады. Конституция адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді, ал конституциялық бақылаудың бір функциясы Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес олардың сақталуын қамтамасыз ету болып табылады. Конституциялық реттеуге тек тұғырлы немесе негіз болатын қоғамдық қатынастар жатады. Конституцияның қоғам өмірінің барлық салаларын құқықтық реттеп отыруға мүмкіндігі жоқ, сондықтан да құқықтағы кемшіліктер басқа да құқықтық актілермен толтырылады. Ал бұл құқықтық актілер конституциялық нормаларға қайшы келмеуге тиіс. Конституциялық бақылау деп тиісті органдардың Конституцияның және конституциялық заңдылықтардың үстемдігін қамтамасыз ету мақсатындағы қызметі ұғынылады. Ол актілердің және бұқаралық билік

органдары қызметінің, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің қызметінің Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкестігі мәселесін шешуде көрініс табады. Республикада конституциялық бақылаудың қалыптасуы құқықтық мемлекет құру жөніндегі конституциялық қағидалармен тығыз байланысты. Конституцияның басқа нормативтік актілерден сөзсіз басымдылығы құқықтық мемлекеттің басты белгілерінің бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Айтхожин К.К. Теоретические вопросы Конституции Республики Казахстан: дис. ... докт. юрид.наук: 12.00.02. – Алматы, 2008. – 351 с.
2. Бейбитов М.С. Институт конституционного контроля в Республике Казахстан: эволюция и проблемы модернизации. – Алматы: Комплекс, 2005. – 292 с.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М., 1994. - 955 с.
4. Шведкова К.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1994. – 897 с.
5. Ізімұлы М., Заңи терминдердің түсіндірмесөздігі. //Алматы, 2000.- 487 с.
6. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. - Москва, 2017. – 896 с.
7. Қопабаев Ө.Қ. Шетелдердің Конституциялық құқығы. – Алматы: «Жеті жарғы», 1998. – 86 б.

УДК: 340.15(574)

Т. Т. Дюсебаев

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
dussebaev-talgat@bk.ru*

АЛҚАБИЛЕР СОТЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы алқабилер сотының қалыптасуы мен дамуы, оның Тәуке хан тұсында пайда болуынан бастап бүгінгі күнге дейін кезеңі қарастырылады. 2006 жылы қабылданған Алқабилер туралы заңында алқабилер сотының жандануына бағытталған, бұл процесс осы мақала да нақты сипатталған. Тарих пен қазіргі кезеңдегі алқабилер сотын салыстыру жүргізілді, осы институттың оң және теріс жақтары анықталды және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылды. Алқабилер сотының нәтижелері Қазақстанда алқабилер соты қажет пе, жоқ па деген сұрақ туралы ғана емес, сонымен бірге мақалада сипатталған осы институттың одан әрі даму тенденциялары туралы ойлануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жұмыста алқабилер сотында дәлелдемелердің рұқсат етілуінің кейбір мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: Дау, сот, алқабилер, дәлелдемелер, дәлелдеу.

СУД ПРИСЯЖНЫХ: ИСТОРИЯ И ОПЫТ В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются становление и развитие суда присяжных в Казахстане, период с момента его возникновения при Тауке Хане до наших дней. Закон О присяжных, принятый в 2006 году, направлен на возрождение суда

присяжных, этот процесс также четко описан в этой статье. Проведено сравнение суда присяжных на историческом и современном этапах, выявлены положительные и отрицательные стороны данного института и предложены рекомендации по его совершенствованию. Результаты работы суда присяжных позволяют задуматься не только о том, нужен ли суд присяжных в Казахстане, но и о тенденциях дальнейшего развития этого института, описанных в статье. Кроме того, в работе рассматриваются некоторые вопросы допустимости доказательств в суде присяжных.

Ключевые слова: Спор, суд, присяжные, доказательства, доказывание.

JURY TRIAL: HISTORY AND EXPERIENCE AT THE PRESENT TIME

Abstract. This article examines the formation and development of the jury trial in Kazakhstan, the period from its inception under Tauk Khan to the present day. The Jury Law, passed in 2006, aims to revive the trial by jury, a process that is also clearly described in this article. A comparison of the jury trial at the historical and modern stages is made, the positive and negative aspects of this institution are identified and recommendations for its improvement are proposed. The results of the jury trial allow us to think not only about whether a jury trial is necessary in Kazakhstan, but also about the trends in the further development of this institution, described in the article. In addition, the paper deals with some issues of the admissibility of evidence in a jury trial.

Key words: Dispute, trial, jury, evidence, proof.

Кешегі тарих беттеріне үңілсек, қазақта түрме мен абақтыға қамап, бас бостандығынан айыру сияқты жазалау шаралары болмаған. Адам өліміне соққан қылмыстың өзі құн төлеумен, яғни, «Ердің құнын екі ауыз сөзбен шешкен» билер кесімімен бітімін тапқан. Сондықтан, қазақ билері бейбіт шешім, бітімгершілік рәсімін әділ сөз, өткір тіл құдіретімен тоқтатқан. Құн, жер, жесір дауы, барымта, қарымта даулары да шешен сөз, ұтқыр ой, парасатты пайыммен бейбіт түрде шешілген. Билер, ең алдымен, даугер мен құныкерді өзара бітістіріп, даудың артын үлкен жанжалға айналдырмауды ойластырған. Ханға да, қараға да бұра тартпай, оларды би кесіміне бас идіре білген. Жалпы, қазақ – сөз құдіретін ежелден бағалаған халық. Оған бидің басты қаруы сөз екендігі, ал сөзге тоқтамау ең ауыр айып саналғаны дәлел. Мұны қазақ халқына тән феномен деп бағалауымыз қажет.

Қазақ билер сотының бітімгерлік рәсімінің тағы бір көрінісі – Тәуке хан тұсында қалыптасқан «Жүгініс» институты. Бұл институт тек екі адамға ғана емес, рулар арасындағы даулар мен қақтығыстарға да шешім шығарады. Руаралық, ауыларалық дау-дамайды билердің алқалық құраммен қарау рәсімі тарихтан белгілі. Оның тәртібі бойынша істі қарауды бастамас бұрын дауласушылардың келісімімен, дауға ешқандай қатысы жоқ, әділеттілігімен ел көзіне түскен, ақыл-парасаты жоғары, қарапайым тілмен айтқанда, ала жіпті аттамаған төбе би сайланады. Төле би даудың шығуына себеп болған істің мән-жайын бүге-шігесіне дейін алқа құрамындағы билерге баяндап, екі жақты өзара бітімге келуге шақырады. Соның өзінде дауласушылар бітіспесе, онда билерге ұсынылған барлық дәлелдер таразыға салынып, алқа өздерінің билігін айтады. Даудың соңы «ала жіп» кесу рәсімімен аяқталады. Төле би жұртшылық алдында дауласушы тараптарға немесе олардың өкілдеріне ала жіптің екі шетін ұстатып, ортасынан кеседі. Мұның өзі билер сотының қандай жағдайда да даудың бітіммен шешілуін көздегенін байқатады.

Соған қарағанда, бұл ғұрыпты қазақтар дау шешудің жеке-дара жағдайында да қолданып келген. Қазақта даулы мәселелер өш алу, есе қайтару мақсатымен емес, гуманистік құндылықтар аясында ел тыныштығын, ағайын татулығын сақтау тұрғысынан қаралған. Дау дұрыс шешімін тапқан жағдайда, айыпкер жасаған қылмысының көлеміне қарай ат-төн

айыбын төлеген. Бабаларымыз сот билігінде «Алдына келсе, атаңның құнын кеш» деген даналықты берік ұстанған.

Еліміз егемендік алып, тәуелсіздік туын желбіреткен тұста дана билеріміз ұстанған бітімгерлік мұраты қайта жаңғыруда. Соның айқын көрінісі – «Алқабилер туралы» заң қабылданып, қоғамымызға алқабилер институты енді. Билердің «Дау мұраты – бітім» деген ұстанымын бүгінгі таңда соттар да жалғастыруда. Сонын ішінде алқабилер сотындағы кейбір дәлелдемелердің өзектілігіне тоқталып өтсек.

Қазақстанның сот жүйесін халықаралық нормаларға сәйкестендіру мақсатында, елімізде 2006 жылғы 16 қаңтарда «Алқабилер туралы» заң қабылданды. Соның нәтижесінде, 2007 жылдан бастап алқабилердің қатысуымен қылмыстық істерді қарау институтының енгізілуі, отандық сот жүйесінің дамуындағы демократиялық қадам болды. Бұл өз кезегінде сот билігін жүзеге асыруына қарапайым халық өкілдерінің қатысуына мүмкіндік берді және ол өзінің өміршеңдігін көрсетіп, қоғамның сотқа деген сенімінің арта түскенін анық байқауға болады.

Еліміздегі алқабилер соты өзін-өзі ақтап отыр. Олардың жұмысына көңілім толады деп айта аламын. Кейбір алқабилер күдіктінің ақталып шығуына әсер етсе, кей кездері халық мүддесінің ескеріліп, қылмыскердің істеген қылмысына сай жазасын алуына әсер еткенін естіп жатырмыз. Елімізде алқабилер соты жүйесінің енгізілгеніне аса көп бола қойған жоқ. Сондықтан оларға сын көзбен қарамас бұрын жетістігін бағалап алғанымыз жөн. Рас, алқабилер соты жүйесінің жұмыс істеу барысында әлі де болса кемшіліктер бар. Бірақ «көш жүре түзеледі» дегендей, бұл кемшіліктердің алдағы уақытта түзеліп кетеріне сенемін. Ең бастысы, алқабилер соты жүйесі – сотта әділетті шешім шығаруға ықпал ете алатын жүйе [Алауханов Е.О., <https://alashainasy.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021.].

Елімізде алқабилер сотын енгізу, сондай-ақ ҚР қылмыстық процестік кодексін істер бойынша алқабилердің қатысуымен іс жүргізу туралы 14-бөліммен толықтыру, сот тергеу процесінде дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілетін деректерді зерттеу проблемасын мейлінше күрделендіре түсті. Қолданыстағы Қылмыстық процестік заңнамасы дәлелдемелерді “кез келген мәліметтер” ретінде емес, оны “іс жүзіндегі деректер” ретінде қарастырады, оның негізінде анықтаушы, тергеуші, прокурор, сот осы Кодексте белгіленген тәртіппен қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жатқызылатын маңызы бар мән-жайлардың бар-жоғын анықтайды. Істі дұрыс шешу үшін маңызы бар іс жүзіндегі деректер заңды түрде алынуы тиіс. Яғни, бұл заңсыз түрде алынған кез келген дәлелдемелерді пайдалануға болмайды деген сөз. Егерде сот талқылауы барысында ҚПК-нің 112-бабына сәйкес дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілмейтін нақты деректер анықталатын болса, онда оларды төрағалық етуші дәлелдемелер қатарынан алып тастау туралы мәселені шешуге, ал мұндай жарамсыз дәлелдемелер зерттелген жағдайда олардың заңдық күші жоқ деп тануға, ал оларға жасалған зертеулерді жарамсыз деп тануға міндетті. Бұл ретте осы мәселені талқылау алқабилердің қатысуынсыз жүргізіледі [<http://adilet.zan.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021]. Демек, заңды түрде алынған іс жүзіндегі деректерді анықтау, сондай-ақ дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілетіндігін не берілмейтіндігін тану проблемалары тек алқабилер сотында ғана айрықша өзекті келеді.

Дәлелдемелерді жарамсыз деп тану туралы өтініштерді қарау тәртібі ҚР ҚПК-нің 380-бабының үшінші бөлігімен және «Қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 20 сәуірдегі № 4 Нормативтік қаулысының 5-тармағымен реттелген. Сот осы нормаларға сәйкес, сот талқылауы тараптарының пікірін тыңдай келіп, дәлелдемені жарамсыз деп тану туралы әрбір мәлімделген өтінішті қарауға және оны қанағаттандыру немесе қанағаттандырудан бас тарту туралы дәлелді қаулы шығаруға тиіс [ҚР Жоғарғы Сотының бюллетені, 2012, № 9. 8б.].

Заңның қоятын ең басты талаптарының бірі дәлелдемелердің пайдалану жарамдылығын анықтау. Мұның мынадай төрт жолын көрсетуге болады:

1. Дәлелдемелер заңда көзделген қайнар көздерінен алынуы тиіс. ҚР ҚІЖК-нің 115, 116- баптарына сәйкес дәлелдемелер ретінде жол берілетіндер: 1) сезіктінің, айыпталушының; 2) жәбірленушінің, куәнің көрсетулерімен; 3) сарапшының қортындысымен; 4) заттай айғақтармен; 5) іс жүргізу әрекеттерінің хаттамаларымен; 6) өзге де құжаттармен анықталады. Бұл аталған тізім жабық боп танылғандықтан бұдан тыс кез келген қайнар көздер заңсыз дәлелдемелер болып танылуы қажет. Бірақта дәлелдемелердің басқа да қайнар көздері заңсыз боп танылуы мүмкін. Айталық, қылмыстық іске маңызы бар мән жайларды дене бітімінің кемдігіне немесе психикалық кемсіздігіне байланысты адамның дәлелдемелерді дұрыс түсіне алмайтындығы салдарынан берген жауабы; қортынды берген сарапшыға құзыреттілігіне байланысты қарсылық білдіру; қылмыстық іс материалында міндетті түрде болатын мәліметтердің көрсетілмеуі, т.б.

2. Дәлелдеу субъектісінің заңсыздығы. Дәлелдемелерді жинақтауды, зерттеуді, бақылауды және пайдалануды тек қана алдын-ала тергеуді, прокурорлық қадағалауды және іс бойынша сот шешімін жүзеге асыра алатын өкілетті мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар атқаруы тиіс.

ҚР ҚПК-нің 122- бабында дәлелдемелерді жинауға өкілеттілер анықтаушы, тергеуші, прокурор, сот, қорғаушы, сондай ақ, сезікті, айыпталушы, жәбірленуші, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер және олардың өкілдері. Десекте, кез келген жағдайда мынадай адамдардың дәлелдемелерді жинақтауға хақысы жоқ:

1) процессуалдық іс-әрекеттерді атқаруға өкілеттілігі жоқ адамдар;

2) процессуалдық іс-әрекеттерді атқаруға құқығы бар адамға қарсылық (отвод) білдірген жағдайда;

3) кейбір жағдайларда тергеу іс-әрекеттерді жүргізуге құқығы бар адамның өз өкілеттігін асыруы салдарынан т.б. Осындай санаттардағы адамдардың жиынаған дәлелдемелері заңсыз боп табылуы тиіс.

3. Дәлелдемелерді алу процедурасының заңсыздығы. Солардың бірі – азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын бұзу жолымен алынатын дәлелдемелер. Сөз жоқ, мұның өзі дәлелдемелерді пайдалануға жол бермейді. ҚР Конституциясының 77-бабындағы 3-тармақ, 9-шы тармақшада “заңсыз тәсілмен алынатын айғақтардың заңды күші болмайды” делінген [<http://adilet.zan.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021]. Қылмыстық сот өндірісінде дәлелдемелерді пайдалануға жол берілмейтін конституциялық негіздер болып мыналар табылуы мүмкін: 1) заңдылық принципінің бұзылуы; 2) заң мен сот алдындағы теңдік принципінің бұзылуы; 3) жеке басы мен тұрғын үйге қол сұғылмау принципінің бұзылуы; 4) жеке адамның ар-ожданы мен қадір-қасиетін қорғау принципінің бұзылуы; 5) кінәсіздік презумпция принципінің бұзылуы; 6) күдікті мен айыпкердің қорғану құқықтығын қамтамасыз ету принципінің бұзылуы; 7) істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылық, толықтық және объектілік принциптерінің бұзылуы; 8) ішкі наным бойынша дәлелдемелерді бағалау принципінің бұзылуы; 9) сот отырысы кезінде ана тілін пайдалануды қамтамасыз ету принципінің бұзылуы; 10) куәлік иммунитет принципінің бұзылуы.

4. Әрбір дәлелдемелерді пайдалануға жол беру үшін ол міндетті түрде процессуалды жағынан дұрыс рәсімделуі тиіс. Алайда, қылмыстық процессуалдық заңнамада көзделген дәлелдемелерді бекіту нысандарын сақтамау көптеген жағдайда оларды алып тастау жөнінде тараптардың шағымдануларына әкеп соқтырады. Егерде жіберілген қателіктерді жөндеуге мүмкін болса, онда мұндай дәлелдемелерді пайдалануға жол берілмейді деп санауға болмайды. Мысалы: тергеушінің салақтығынан хаттамаға қол қойылмауы және тергеушінің сыбайлас жемқорлыққа жақын болуы т.с.с.

Алқабилер сотының айыпталушының алқабилер құқығын іске асыруға және азаматтардың алқабилер ретінде қатысуына байланысты жұмыс істеуі негізінен алқабилерге кандидаттарды іріктеумен байланысты рәсімдерді заңнамалық реттеудің тиімділігіне байланысты болады.

Осыған орай, «Алқабилер туралы» заңның 10-бабында Алқабиге кандидаттарға қойылатын талаптарында,

1. Алқабиге кандидаттардың тізімдеріне:

1) алқабилердің тізімдерін жасау кезінде жиырма бес жасқа толмаған;

2) өтелмеген не алынбаған сотталғандығы бар;

3) сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп таныған адамдар;

4) судьялар, прокурорлар, тергеушілер, адвокаттар, мемлекеттік қызметшілер мен әскери қызметшілер, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері;

5) психикалық, мінез-құлықтық, оның ішінде психикаға белсенді әсер ететін заттарды тұтынуға байланысты бұзылушылықтарының (ауруларының) себебі бойынша денсаулық сақтау ұйымдарында есепте тұрған адамдар енгізілмейді.

2. Алқабиге кандидаттардың тізімдеріне азаматтарды енгізуге шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге мән-жайлар бойынша қандай да бір шек қоюға жол берілмейді.

3. Алқабиге кандидаттардың тізімдерінен:

1) қылмыстық іс бойынша сот ісі жүргізілетін тілді білмейтін адамдар;

2) өздерінің дене кемістігі немесе психикалық кемістігі салдарынан алқабидің міндеттерін атқаруға қабілетсіз адамдар;

3) алпыс бес жастан асқан адамдар;

4) діни қызметшілер өздерінің жазбаша өтініші бойынша алып тасталады [<http://adilet.zan.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021].

Осыған сәйкес, Қазақстанда соттардағы алқабилердің негізгі пайызын инженерлер, жүргізушілер, бухгалтерлер, сатушылар және т.б. сияқты кәсіптердегі және зейнеттегі адамдар құрайды деп санаймыз. Бұл мамандықтарға жататын азаматтардың, әдетте, жоғары табысы жоқ, ал олардың алқабилер ретінде жұмыс істеуі азаматтың қосымша табыс көзі болып табылады.

Зерттеу жоғарыда аталған мәселелерді басқа, алқабилердің міндеттерін орындаудан бас тартуына немесе олардың тиісінше орындалмауына ықпал ететін тағы бір маңызды себепті анықталды. Мұндай себеп сотта өз функцияларын орындамас бұрын алқабилердің қорқынышына байланысты жағдай болып табылады. Осыған байланысты бұл құбылыстың алқабилердің сот талқылауына қатысудан бас тартуына әсерін анықтау негізді болып көрінеді.

Сол себептен Қазақстанда, сот билігінің қазіргі жағдайында алқабилердің тәуелсіздігі мен қол сұғылмаушылығына кепілдік беру мәселесі өте маңызды орында тұр деп есептейміз. Сонымен қатар, мұндай кепілдіктердің нақты қамтамасыз етілуі қылмыстық элементтердің, басқа да мүдделі тұлғалардың, сондай-ақ әртүрлі мемлекеттік органдардың, оның ішінде құқық қорғау органдарының заңсыз әсерінен тәуелсіздік пен қол сұғылмаушылықты қамтамасыз етуі керек. Соттардың тәжірибесінде алқабилердің қауіпсіздігі мен тәуелсіздігіне қастандық жағдайлары анықталғанға дейін, бұл мәселенің өзектілігін төмендетпейді. Олардың соттылығына жатқызылған қылмыстық істер санаттары алқабилердің заңдары ғана емес, олардың толық қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігіне алып келеді.

Бұл жағдайда қазіргі заманғы Қазақстан заңнамасын алқабилердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан талдау сөзсіз ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады деп айта аламыз.

Тықетерінде айтарымыз, алқабилер сотында пайдалануға мүмкін болатын жол берілмеген дәлелдемелерді тексеру жағдайларын қарастыру қажет.

Жоғарыда көрсетілген барлық жағдайларда қандайда болмасын дәлелдемелерді алу кезіндегі заңның бұзылуын тексеруге байланысты мәселелерді талқылау қажеттігі туындайды. Яғни, бұрын алдын-ала тыңдауда алынып тасталған дәлелдемелер сот тергеуі барысында тексерілуі мүмкін. Олай болатын болса алдын-ала тыңдау сатысында оларды алып тастаудың қандай қажеттігі болды деген жөнді сұрақ туындайды.

Сондықтан, билер соты – дәстүрлі қазақ қоғамында қалыптасқан билік институтының құқықтық нормаларды реттеудегі озық үлгісі ретінде ұрпақ жадынан өшпейді.

Ойымызды даналар сөзімен қорытар болсақ, Әбу Насыр әл-Фараби бабамыз «Тарихты білмей өткенді, қазіргі жағдайды білу, болашақты болжау қиын» десе, Елбасымыз өз сөзінде «Тәуелсіз Қазақстанның азаматы ғасырлар тоғысында өзінің арғы-бергі тарихын ой елегінен өткізіп, «Кеше кім едік? Бүгін кіміз?» деген төңіректе ойланып батыл қадам жасалуы қажет деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алауханов Е.О, <https://alashainasy.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі, <http://adilet.zan.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021.
3. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 23 тамыздағы «Алқабилерді қатыстырып қылмыстық істерді қарауды реттейтін заңдарды соттардың қолдану тәжірибесі туралы» № 4 Нормативтік қаулысы // ҚР Жоғарғы Сотының бюллетені, 2012, № 9. 8б.
4. Қазақстан Республикасы Конституция, 30.08.1995ж. <http://adilet.zan.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021.
5. Алқабилер туралы Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 16 қаңтардағы N 121 Заңы. <http://adilet.zan.kz/> ресми сайтынан алынған мәлімет, 2021.

УДК 347.426.42

Д. А. Чажабиев

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

АЗАМАТТАРДЫҢ ӨМІРІ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНА КЕЛТІРІЛГЕН МОРАЛЬДЫҚ ЗИЯН ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК

Андатпа. Адам өмірі мен денсаулығына келтірілген зиян жалпы негіздерде өтеледі. Тұлғаның өмірі мен денсаулығына зиян келтірілген кезде мүліктік зиянның сипаты мен құрамына сүйену керек. Оның осы ерекшелігі -осындай зиянды өтеу мәселелерін бөлек қарастыру қажеттілігін туындатады. Сондықтан, бұл мақалада азаматқа жарақат немесе денсаулығына өзгедей зақым келтірілген кезде жәбірленуші жоғалтқан, онда болған немесе анық иелене алатын табыс (кіріс), сондай-ақ денсаулыққа зақым келтіруден туындаған шығындар (емделуге, қосымша тамақтануға, дәрі-дәрмектер сатып алуға, протез салғызуға, бөгде адамның бағып-күтуіне, санаторий-курорттық емделуге, арнайы көлік құралдарын сатып алуға, басқа мамандыққа даярлауға және тағы басқада), егер жәбірленуші көмек пен күтімнің осындай түрлеріне мұқтаж және оларды тегін алмайды деп танылса, өтеуге жататындығы көрсетілген. Жоғалтқан табысты (кірісті) анықтау кезінде жарақаттануына

немесе денсаулығына өзгедей зақым келтірілуіне байланысты жәбірленушіге тағайындалған мүгедектік бойынша жәрдемақы, денсаулығына зиян келтіргенге дейін де, одан кейін де тағайындалған басқа да жәрдемақы түрлері, сондай-ақ зейнетақы төлемдері өтеу есебіне қосылмайды. Зиянды өтеу есебіне жәбірленушінің денсаулығы зақымданғаннан кейін алатын табыс та есептелмейді. Жәбірленушіге тиесілі өтемнің көлемі мен мөлшері заң актілерімен немесе шартпен көбейтілуі мүмкіндігі де айтылған.

Кілт сөздер: моральдық зиян, жауапкершілік, денсаулық, жәбірленуші, заң, азаптау, жарақат.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА МОРАЛЬНЫЙ ВРЕД, ПРИЧИНЕННЫЙ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЮ ГРАЖДАН

Аннотация. Вред, причиненный жизни и здоровью человека, возмещается на общих основаниях. При причинении вреда жизни и здоровью лица следует опираться на характер и состав имущественного вреда. Именно эта его особенность обуславливает необходимость отдельного рассмотрения вопросов возмещения такого ущерба. Таким образом, в этой статье рассматривается доход, который потерпевший потерял, имел или мог явно владеть при травме или ином повреждении здоровья гражданина, а также расходы, вызванные повреждением здоровья (лечение, дополнительное питание, приобретение лекарств, протезирование, уход постороннего лица, санаторно-курортное лечение, специальные на приобретение транспортных средств, подготовку к другой профессии и т.д.), Если потерпевший признан нуждающимся в таких видах помощи и ухода, он получает их бесплатно. Пособие по инвалидности, назначенное потерпевшему в связи с травмой или иным повреждением здоровья при определении утраченного дохода (дохода), другие виды пособий, назначенные как до, так и после причинения вреда здоровью, а также пенсионные выплаты в счет возмещения не включаются. В счет возмещения вреда также не засчитывается доход, который потерпевший получает после повреждения здоровья. Также упоминается возможность увеличения размера и размера компенсации, причитающейся потерпевшему, законодательными актами или договором.

Ключевые слова: моральный вред, ответственность, здоровье, жертва, закон, пытки, травма.

RESPONSIBILITY FOR MORAL DAMAGE CAUSED TO THE LIFE AND HEALTH OF CITIZENS

Abstract. Damage to human life and health is compensated on general grounds. When causing harm to the life and health of a person, one should proceed from the nature and composition of property damage. It is this feature of it that makes it necessary to separately consider the issues of compensation for such damage. Therefore, this article indicates that the income (income) lost by the victim in the event of injury or other damage to health to a citizen, which he has or can clearly own, as well as the costs caused by damage to health (treatment, additional nutrition, purchase of medicines, prosthetics, care of an outsider, sanatorium-resort treatment, purchase of Special Vehicles, training in another specialty, etc.) are subject to compensation if it is recognized that the victim needs such types of assistance and care and does not receive them free of charge. When determining the lost income (income), disability benefits assigned to the victim in connection with injury or other damage to health, other types of benefits assigned both before and after damage to health, as well as pension payments are not included in the calculation of compensation. The income received by the victim after damage to his health is also not included in the calculation of compensation for damage. It is also stated that the amount and amount of compensation due to the victim can be increased by legislative acts or a contract.

Key words: moral harm, responsibility, Health, victim, law, torture, injury.

Азаматтың өмірі мен денсаулығына зиян келтірген кезде оның зиян келтірушіден зиянды өтеуді талап етуге заңды мүмкіндігі бар. Мұндай мүмкіндіктің пайда болуы үшін заң зиянның орнын толтыруға және оған құқықтық шаралар арқылы қол жеткізуге заңды құқық субъектісінің пайда болуын байланыстыратын бірқатар жағдайлардың болуы қажет. Аталған заңды мүмкіндік зиянды өтеудің субъективті құқығы деп аталады.

Занда зиянның пайда болуын байланыстыратын ерекшеліктер-бұл бір жағдайдың болуы жеткіліксіз, яғни, зиян жасалудың кезектері «заңды құрам» деп аталатын жағдайлардың жиынтығы қажет деп көрсетеді [1, 19-бет].

Оған тәуелсіз элементтер ретінде мыналар кіреді: зиян (зиян, шығын), зиян келтірген субъектінің мінез-құлқының заңсыздығы (зиян келтіруші, құқық бұзушы деп аталады), заңсыз мінез-құлық пен пайда болған зиян арасындағы себеп-салдарлық байланыс, зиян келтірушінің кінәсі. Аталған шарттар «жалпы»- деп аталады, өйткені, егер заңда өзгеше белгіленбесе, азаптау міндеттемелері туындаған барлық жағдайларда қажет болады.

Аталған шарттардың ішіндегі ең маңыздысы-зиянның болуы, өйткені оның сыртында жауапкершілік туралы мәселе мүлдем туындамайды. Зиян дегеніміз-заңмен қорғалатын материалдық немесе материалдық емес игіліктің (мысалы, адамның өмірі, денсаулығы) кез-келген кемсітуі.

Азаптау міндеттемесіне байланысты мүліктің жойылуынан немесе бүлінуінен туындаған зиян және жәбірленушінің жеке басына келтірілген зиян жазаланады. Алайда, соңғысы, ең алдымен, мүліктік сипаттағы зиян деп түсініледі, яғни. ақшамен өтеледі (денсаулығының зақымдануы салдарынан табысының жоғалуы; өзіне келтірілген дене жарақаты салдарынан қайтыс болған адамның берген күнкөріс қаражатын алу мүмкіндігінің болмауы; қылмыстық әрекеттерден зардап шеккен азаматтарды емдеуге байланысты шығындар және тағы да басқалар).

Зиян адамның өмірі, денсаулығы, жеке басының ар-намысы мен қадір-қасиеті, жақсы аты, іскерлік беделі және басқа да материалдық емес игіліктер сияқты игіліктерден туындаған жеке мүліктік емес құқықтарды бұзатын заңсыз әрекеттердің салдары болуы мүмкін.

Мүліктік зиянмен қатар моральдық зиянды өтеуге болады. Соңғысы жеке мүліктік емес игіліктер мен жеке тұлғалардың құқықтарын бұзу, кеміту немесе айыру, оның ішінде жәбірленушінің өзіне қарсы жасалған құқық бұзушылық нәтижесінде бастан кешірген моральдық немесе физикалық азаптары- деп түсініледі. (ҚР АҚ 951-бабының 1-тармағы). Моральдық зиян, мысалы, ар-намысқа, қадір-қасиетке және іскерлік беделге нұқсан келтіретін мәліметтерді тарату нәтижесінде азаматқа келтірілуі мүмкін (пп.ҚР АҚ 951-бабының 3-тармағы).

Осы мәселеге қарасты, А. П. Сергеев, Ю.К.Толстойдың ой пікірі бойынша, азаматтың өміріне немесе денсаулығына зиян келтіру бірнеше кезекте оның мүліктік емес құқықтары болып табылады, ол үшін жәбірленуші моральдық зиянды өтеттіріп алу құқығын беріледі. Бірақ, қаралып отырған жағдайда өтеудің негізгі объектісі- денсаулыққа зиян келтіру, жерлеу мүліктік жоғалтулар болып табылады -деп атап өткен. [2, 47 б.]. Ал, А. А.Гончаров, Ю. Г. Попоновтың ой пікірі бойынша, моральдық зиян ұғымында азаматтың тумысынан немесе заң күшіндегі мүліктік емес игіліктеріне (өміріне, денсаулығына, тұлғалық мәртебесіне, іскерлік беделіне жеке өміріне қол сұғушылығына жеке және жанұялық құпиясы және т. б.) әрекетпен оның жеке мүліктік емес құқықтарын өз атынан пайдалану жатады. Моральдық зиян жекелеген түрде жақын туыстарынан айырылу белсенді қоғамдық өмір сүруді жалғастыра алмау мүмкіндігі қарастырылған [3, 593 б.].

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 141-бабына сәйкес жеке мүліктік емес құқықтары бұзылған адамның моральдық зиянды өтеуге құқығы бар. Сот практикасы

соттар азаматтарға ақшалай сомаларды уақтылы төлемеу нәтижесінде келтірілген моральдық зиян үшін, төлем мерзімдерін дұрыс есептемеу, азаматтың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеуден заңсыз бас тарту және тағы басқада мәселелер үшін өндіріп алатынын куәландырады. Сонымен бірге, жекелеген істер бойынша судьялар талапкердің моральдық зиян үшін өтемақы өндіріп алу туралы талаптарынан әрдайым қалай бермейді және өз қалауы бойынша бұл талаптардан асып түседі, бұл дұрыс емес.

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің нормаларына сәйкес зиянды өтеу мөлшерін өзгерту еңбек қабілетін ішінара жоғалтқан жәбірленуші, егер оның еңбек қабілеті оған өтем тағайындалған кезде өзінде болған еңбек қабілетіне қарағанда денсаулығына зақым келтіруіне байланысты төмендеп кетсе, зиянды өтеу міндеті жүктелген адамнан өтем мөлшерігн тиісінше көбейтуді кез келген уақытта талап етуге құқылы.

Зиян келтірушінің кінәсіне қарамастан моральдық зиян мына жағдайларда ескеріледі.

Егер:

- 1.Зиян азаматтың өмірі мен денсаулығына жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілсе.
- 2.Зиян азаматқа оның заңсыз сотталуының, заңсыз қылмыстық жауапқа тартылуының, бұлтартпау шарасы ретінде заңсыз қамауға алуды үйде қамауда ұстау психиятриялық емдеу мекемесіне немесе басқа емдеу мекемесіне орналастыру түрінде әкімшілік жазаны заңсыз қолданудың салдарынан келтірілсе.
- 3.Зиян ар-ожданына, қадір-қасиеті мен іскерлік беделіне нұқсан келтірілетін мәліметтер тарату арқылы келтірілсе.
- 4.Заң актілерін де көзделген өзгеде жағдайлар.

Жеке адамға зиян келтіру әрдайым дерлік жарақаттанумен, кәсіптік аурумен немесе денсаулықтың басқа зақымдалуымен, сондай-ақ өліммен байланысты. Жеке адамға келтірілген зиянның өзі-еңбекке жарамсыздықтың белгілі бір санаты бойынша еңбек ету қабілетінің төмендеуі.

Заң теориясы мен сот практикасында денсаулықтың зақымдануы мен басқа да зақымдалуына қатысты тұрақты ұғымдар қалыптасты. Жарақат дегеніміз-адам ағзасына сыртқы фактордың кенеттен әсер етуінен болатын жарақаттық зақым деп түсіну керек. Кәсіптік ауру-бұл өндірістің жойылмайтын зиянды салдарының немесе осы мамандыққа тән факторлардың адам ағзасына жүйелі және ұзақ әсер етуінің нәтижесі. Денсаулыққа зиян келтірудің осы түріне қатысты құқық бұзушылық пен қоздырғыштың әрекеті туралы шарт ерекше. Оның тарапынан еңбекті қорғау және қауіпсіздік техникасы ережелерін қандай да бір бұзушылықтар болмауы мүмкін болса да, қызметкердің денсаулығына зиян келтіру фактісі заңсыз деп танылады. Денсаулықтың өзге де зақымдануы деп зиян келтірушінің белгіленген ережелер мен нормаларды бұзуы салдарынан жәбірленушіде туындаған жалпы аурудың зиянды салдары түсініледі [4, 47 - бет].

Азаптау жауапкершілігінің екінші шарты-зиян келтірушінің мінез-құлқының заңсыздығы. «Заңсыздық» құқық нормасының бұзылуын, қызмет нәтижелерінің құқық нормаларында қамтылған талаптар мен рұқсаттарға сәйкес келмеуін білдіреді. Заңсыз мінез-құлық белсенді түрде де, яғни әрекет түрінде де, пассивті, әрекетсіздік түрінде де болуы мүмкін. Егер адамның мінез-құлқы құқық нормасында белгіленген тыйым салуды бұзудан тұрса, заңсыз әрекет орын алады. Заңсыз әрекет адамның жасауға міндетті әрекетті жасамағандығында көрінеді. Мысалы, жұмыс беруші салауатты және қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз етпеді, яғни еңбекті қорғау ережелері, қауіпсіздік техникасы, өнеркәсіптік санитария және тағы басқада ережелер сақталмағандықтан, жауапкердің әрекеттерінің заңсыздығын бағалау үшін құқықтың басқа салаларында қамтылған құқықтық принциптердің ұқсастығын қолдануға рұқсат етіледі.

Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы бас деликт деп аталатын қағидатқа негізделген, оған сәйкес бір адамның екіншісіне зиян келтіруі өз алдына заңсыз деп

танылады және егер заңда өзгеше белгіленбесе, осы зиянды өтеу міндетіне әкеп соғады. Сондықтан, жәбірленуші несие беруші азаптау жағдайында зиянкестің әрекеттерінің заңсыздығын дәлелдеуге міндетті емес.

Азаптау жауапкершілігінің басталуының үшінші міндетті шарты-заңсыз әрекет (әрекетсіздік) мен келтірілген зиян арасындағы себептік байланыс. Жәбірленушіге зиян келтірілген немесе залал келтірілген жағдайларда құқық бұзушыға жауапкершілік жүктеу үшін құқық бұзушының құқыққа қайшы мінез-құлқы мен туындаған зиян немесе залал арасында себеп-салдарлық байланыс орнату қажет. Зиян немесе залал оларды келтіргендерге өтеледі.

Жеке тұлғаға зиян келтірілген және, атап айтқанда, еңбекке зақым келген жағдайда, арасында объективті себептік байланыстың болуын анықтау қажет:

1.азаматтың құқыққа қайшы мінез-құлқы мен денсаулығының зақымдануы немесе қайтыс болуы;

2.азаматтың денсаулығына зиян келтіру немесе қайтыс болуы және жәбірленушінің еңбекке қабілеттілігінен айырылуы.

Бұл объективті байланыс, субъективті құқықтық жағдай болған кезде ғана ескеріледі, (заңды түрде маңызды) егер мертігу немесе денсаулықтың өзге де зақымдануы жәбірленушінің Еңбек міндеттерін орындауымен байланыста болған жағдайда заңмен қарастырылады .

Сот практикасы практикалық талдау кезінде зиянның нақты мүмкіндігін жасауға немесе нақты зиянды нәтиженің пайда болуына тікелей әкелмейтін көрінетін кездейсоқ байланыстарды тастау арқылы жүзеге асырылады.

Бұл тек тікелей себеп-салдарлық байланыстар деп аталатындар жеке адамға зиян келтіру үшін жауапкершілікке тартылады дегенді білдірмейді. Іс жүзінде құбылыстардың заңды маңызды байланыстары туралы мәселе зиян келтірушінің мінез-құлқына ғана емес, сонымен бірге басқа адамдардың қызметіне де зиян келтірумен байланысты ескере отырып шешіледі.

Құбылыстардың жалпы өзара байланысына маңызды компоненттердің бірі табиғи нәтиже тудырған объективті жағдайларды қамтиды. Субъектінің қатыгез еркімен жасалған шарттардың байланысы маңызды емес. Қылмыстық құқық қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайлар жасау үшін жауапкершілікті белгілейді. Азаматтық құқық мінез-құлқы зиян келтірмейтін, бірақ оның пайда болуына немесе өсуіне ықпал еткен адамдардың жауапкершілігін де біледі [5, 26-бет].

Қоғамдағы себептік байланыстар кейбір жалпы қасиеттерге ие. Біріншіден, себеп әрқашан нәтижеден бұрын болады. Бұл дегеніміз, адамның заңсыз мінез-құлқы нәтиженің пайда болу себебі ретінде осы мінез-құлқы уақыт өте келе нәтижеден бұрын болған кезде ғана танылуы мүмкін. Екіншіден, нәтиже әрқашан себептердің нәтижесі болып табылады. Себеп нәтиже береді. Себеп-салдарлық байланыс-белгілі бір жағдайларда олардың біреуі (себебі) міндетті түрде нәтиженің (салдардың) пайда болуына әкеп соқтыратын құбылыстардың байланысы.Осылайша, себеп-салдарлық байланыс-бір құбылыс (себеп) екіншісінен (салдардан) бұрын болатын және оны тудыратын құбылыстар арасындағы байланыс [6, б.180].

Азаптау жауапкершілігінің төртінші шарты-зиян келтірушінің кінәсі десек,азаматтың өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиян үшін жауапкершіліктің шарты зиян келтірушінің кінәсі болып табылады, тек жоғары қауіптің көзі-зиян келтірген жағдайларды қоспай қарастырған жағдайда мүмкін болады.

Азаматтық заңнама, қылмыстық Заңнан айырмашылығы, кінә нысандарын нақты ажыратпайды, бірақ сонымен бірге өрескел және қарапайым абайсыздықты ажыратады. Мұндай бөлудің қолданылуы шектеулі және мүліктік қатынастарға қатысты. Өмірге және

денсаулыққа зиян келтірілген жағдайларда азаматтық құқық кінәнің әртүрлі нысандарын да ажыратады, бірақ жәбірленушіге қатысты ғана (ҚР АҚ 935-бабы). Азаматтық жауапкердің кінәсінің нысаны азаптау жауапкершілігінің басталуына әсер етпейді. Кінәнің дәрежесін сот моральдық зиян үшін өтемақы мөлшерін анықтаған кезде ескеруі керек.

Азаматтық құқықтағы қылмыстық Заңнан айырмашылығы, ниет пен абайсыздықтың қатаң анықтамасы жоқ. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 359-ші бабында адамның кінәсін болдырмайтын мән-жайларға, атап айтқанда, тиісті дәрежеде қамқорлық пен байқампаздық кезінде міндеттемені тиісінше орындау үшін толық шаралар қабылдауға нұсқау берілген. Азаматтық жауапкердің кінәсі адамның өз іс-әрекеттеріне деген көзқарасында көрінеді, ол тиісті зейіннің, қамқорлықтың, парасаттылықтың талаптарын сақтамауымен сипатталады.

Айта кету керек, азаптау жауапкершілігі доктринасының басты ерекшелігі -«жалпы азаптау» немесе «кінәлі кінәнің презумпциясы» принципі. Егер қылмыстық құқықта қылмыс жасаған адамның кінәсі болжанбаса және оны айыптаушы дәлелдеуге тиіс болса (кінәсіздік презумпциясы), онда азаматтық құқықта зиян келтірген не міндеттемені орындамаған адамның кінәсін, керісінше, бастапқыда міндеттемені бұзған адам болжайды. Осы қағидаға сүйене отырып, жәбірленушіден оған зиян келтірген адамның кінәсін дәлелдеу міндеті алынып тасталады, дегенмен сотқа зиян келтірушінің кінәсін дәлелдеу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды. Жәбірленуші жауапкердің белгілі бір әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) оған зиян келтіру фактісін ғана дәлелдеуге тиіс.

Бұл ереже, жәбірленушінің құқықтарын қорғау мақсатында заң шығарушымен негізделген, әйтпесе көп жағдайда олар бұзылған болып қалады - зиян келтірушінің өзі жасаған әрекетке субъективті қатынасын дәлелдеу жәбірленушіге үлкен қиындықтар туғызады [7, 113-118 беттер]. Осылайша, Азаматтық құқық бұзушы өзінің кінәсіздігін дәлелдегенге дейін кінәлі болып саналады.

Қорыта келгенде, азаматтардың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиян үшін міндеттемелердің азаматтық заң бойынша құқықтық реттелуі жағдайында, сонымен қатар даулар негізінен мүліктік бұлдірген кезде келтірілген зиян мөлшерін айқындаған кезде туындайды. Қазақстан Республикасының заңнамасында моральдық зиянды өтеу институты пайда болғаннан бері соттармен моральдық зиянды өтеуге қатысты көптеген істер қаралады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гражданское право. Т.3 / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М.: Проспект, 1997. – 620 с.
2. Гражданское право. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Том 3 Москва: Статут, 1999. — 564 с.
3. Гражданское право. / Под ред. А. А. Гончарова, Ю. Г. Попонова. Москва: КНОРУС, 2005. — 695 с.
4. Гражданское право. Т.2 / Под ред. Е.А. Суханова. М.: БЕК, 1993. – 680 с.
5. Жайлин Г.А. Учебник. Гражданское право РК / Алматы, 2013. – 240 с.
6. Мукашева Н.К. Основания гражданско – правовой ответственности за вред, причиненный жизни и здоровью граждан. Защита гражданских прав: Материалы Международной научно – практической конференции / Отв.ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права, КазГЮУ, 2005. – 610 с.
7. Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т.3 -4-е изд., перераб. и доп. / Е.Ю. Валявина, И.В. Елисеев, и др.; Отв. ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстой. –М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 848 с.

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ
ИМЕНИ Д. А. КУНАЕВА**

№4 (80), 2023 г.

Научный журнал

Подписано в печать 30.12.2022г.

Формат 60x84 1/8.

Печать цифровая. Бумага офсетная.

Усл. печ. л. 19,07.

Тираж 500 экз.

Заказ № 14062023=1.

КОПИР & КА

Адрес типографии:

г. Алматы, ул. Шемякина д.73 tex8800@mail.ru